Botos Balázs: Fények és árnyak a magyar külkereskedelemben
Zöldréti Attila: A portfolióanalízis lehetőségei az állami feladatok profiltisztításában
Gazdag László: A világgazdasági korszakváltás és hazánk
Deákné Gál Anikó: Az állami ösztönzők szerepe Magyarország tőkevonzó képességében – nagyberuházások támogatása
Andrássy Adél: A magyar agrárgazdaság versenyképessége, jövedelmezőségi és finanszírozási viszonyai
Gidai Erzsébet: Az átalakuló oktatási rendszer
Prugberger Tamás: A Magyarországot érintő mai politikai valóság kritikai értékeléséhez és a kibontakozódás lehetőségéhez
Lentner Csaba: A magyar nemzetgazdaság új típusú versenyképességi tényezői a konvergencia program tükrében
Mádi László: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye felzárkózik? – Tények és folyamatok 1990-től napjainkig
Szentes Tamás: Egészségügyi reform, a dél-amerikai hibák kiküszöbölésével
Németh István: Egészségturizmus határok nélkül
Váradi Ágnes: Az atipikus szerződések előzményei a római jogban
Gidai Erzsébet: Recenzió Dézsy József Egészséggazdaságtan egy kissé másképpen c. könyvéről
Kolozsi Pál Péter: Érthetően és alaposan a pénzpiacok szabályozásáról
Schmidt Péter: Beszámoló a VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia munkájáról

2006/1-2.

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

17. évfolyam 1-2. szám, 2006

A Szerkesztő Bizottság elnöke:

Prof. Dr. Gidai Erzsébet DSc.
alapító dékán, egyetemi tanár

A Szerkesztő Bizottság titkára:

Dr. habil. Schmidt Péter CSc.
c. egyetemi tanár

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

Dr. Dézsy József CSc. egyetemi tanár (Bécs)
Prof. Dr. emer. Fehér János DSc. egyetemi tanár
Dr. habil. Lentner Csaba CSc. egyetemi docens

Megjelenik félévente

GT

A tördelés Égető Erika munkája.
A szerkesztés 2006 decemberében történt.

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet

Kiadja:
Egészséges Nemzedékért Alapítvány
9025 Győr, Radnóti u. 41.

Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr

drlentner@ktk.nyme.hu
praxismed@externet.hu

ISSN 0865 7823

Szerzőink:

Dr. Botos Balázs CSc. főtitkár
Magyar Külgazdasági Szövetség

Dr. Zöldréti Attila CSc. egyetemi docens
Állami Számvevőszék

Dr. Gazdag László CSc. egyetemi docens
Pécsi Tudományegyetem

Deákné Gál Anikó főiskolai adjunktus
BGF-PSZF Kar Zalaegerszegi Intézet, Pénzügy Tanszék

Dr. Andrássy Adél CSc. egyetemi docens
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Prof. Dr. Gidai Erzsébet DSc. egyetemi tanár
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Prof. Dr. Prugberger Tamás DSc. egyetemi tanár
Miskolci Egyetem

Dr. Lentner Csaba CSc. egyetemi docens, intézetigazgató, NYME Közgazdaságtudományi Kar

Mádi László országgyűlési képviselő, főiskolai oktató
Nyíregyházi Főiskola, Gazdaságtudományi Kar

dr. Szentes Tamás PhD-hallgató
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Németh István igazgató
Büki Gyógyfürdő Rt.

Váradi Ágnes egyetemi hallgató
Széchenyi István Egyetem

Kolozsi Pál Péter doktorandusz
Institut des Etudes Poli de Paris, Franciaország

Prof. Dr. Schmidt Péter CSc. gyermekgyógyász főorvos, egyetemi magántanár

Tartalom

GAZDASÁG **7**

Botos Balázs: Fények és árnyak a magyar külkereskedelemben 7

Zöldréti Attila: A portfolióanalízis lehetőségei az állami feladatok profiltisztításában 19

Gazdag László: A világgazdasági korszakváltás és hazánk 30

Deákné Gál Anikó: Az állami ösztönzők szerepe Magyarország tőkevonzó képességében – nagyberuházások támogatása 54

Andrássy Adél: A magyar agrárgazdaság versenyképessége, jövedelmezőségi és finanszírozási viszonyai 75

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA **96**

Gidai Erzsébet: Az átalakuló oktatási rendszer 96

Prugberger Tamás: A Magyarországot érintő mai politikai valóság kritikai értékeléséhez és a kibontakozódás lehetőségéhez 108

Lentner Csaba: A magyar nemzetgazdaság új típusú versenyképességi tényezői a konvergencia program tükrében 132

Mádi László: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye felzárkózik? Tények és folyamatok 1990-től napjainkig 149

Szentes Tamás: Egészségügyi reform, a dél-amerikai hibák kiküszöbölésével 177

Németh István: Egészségturizmus határok nélkül 194

Váradi Ágnes: Az atipikus szerződések előzményei a római jogban 205

KÖNYVRECENZIÓ, KONFERENCIABESZÁMOLÓ **227**

Gidai Erzsébet: Recenzió Dézsy József: Egészséggazdaságtan egy kissé másképpen c. könyvéről 227

Kolozsi Pál Péter: Érthetően és alaposan a pénzpiacok szabályozásáról 231

Schmidt Péter: Beszámoló a VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia munkájáról 236

Tudományos folyóirat ajánlás: Polgári Szemle 242

GAZDASÁG

Botos Balázs

Fények és árnyak a magyar külkereskedelemben

A magyar nemzetgazdaság állapota számos mutató alapján komoly aggodalomra adhat okot, akár az elmúlt néhány évet, akár az előttünk álló időszakot tekintjük. Sok-sok gondunk, bajunk tükrében üdítő kivételként jelenik meg a külkereskedelem, s azon belül is elsősorban a kivitel alakulása. S valóban, ha csak a számokat nézzük, évek óta tíz százalékot meghaladó exportbővülésről, dinamikus importról, s 2006-ban már javuló áruforgalmi egyensúlyról is tanúskodnak az adatok. Szeretném azonban a figyelmet felhívni arra, hogy érdemes a valóság árnyaltabb elemzésével a fények mellett az árnyakat is észrevenni és keresni a lehetőségeket, amelyek révén a további fejlődés kockázati tényezői csökkenthetők.

Helyzetkép

Az elmúlt néhány év külkereskedelmének statisztikai adatai alátámasztani látszanak az exportképességünk pozitív megítélését hangoztatók véleményét. (A konkrét adatokat az l. sz. melléklet mutatja be.) Ez pedig igen fontos gazdaságpolitikai vonása egy nyitott, világgazdasági integrációba beépült országnak. A köztudatban elterjedt nyitottságunk azonban korántsem rendkívüli mértékű, hiszen nemcsak Szlovákia, vagy Csehország kitettsége az exportban (a GDP százalékában mért export alapján) magasabb a mienknél, hanem Észtországé és a Benelux államoké is.

1. táblázat: Export a GDP százalékában (2005)

Belgium	87,1
Észtország	84,2
Szlovákia	78,7
Csehország	72,8
Hollandia	71,2
Magyarország	67,7

Forrás: EU

Visszatérve az export növekedésének tendenciáihoz, azt látjuk, hogy a kedvező tendenciák idén is folytatódtak, hiszen 2006 első nyolc hónapjában a kivitel értéke 9.659 milliárd forintot, a behozatalé 10.109 milliárd forintot tett ki. Az export értéke 24, az importé pedig 22 százalékkal nőtt 2005 első nyolc hónapjához képest. Euróban számolva a kivitel 16, a behozatal 14 százalékkal bővült. A külkereskedelmi mérleg hiánya 450 milliárd forint volt, ami 18 milliárddal kevesebb az egy évvel korábbinál. A kedvező eredmények a magyar exportszektor jó teljesítménye mellett a külső konjunktúrának is köszönhetők.

Ugyanakkor nem feledhető, hogy nemcsak Magyarország, hanem az egész térség exportja „száguld". Sőt, a növekedés valamennyi országban 20 százalék fölötti, tehát a magyar adat egyáltalában nem jelent kiugró értéket.

Minek köszönhetők ezek az exportsikerek? A bécsi WIIW gazdaságkutató intézet egy tanulmánya szerint biztos, hogy a kelet- és közép-európai új EU-tagállamok a korábbiaknál vártnál gyorsabban és sikeresebben épültek be Európa gazdasági rendszerébe. Már nem olcsó tömegtermékekkel lepik el a nyugat-európai piacokat, hanem elsőrangú, az uniós elvárásoknak mindenben megfelelő árukkal. Ez persze részben abból adódik, hogy az exportszektorok nagy része külföldi kézben van, s ezen cégek termelékenysége, technológiai színvonala eléri a nyugat-európai versenytársakét. De a hazai vállalkozások termelékenységi lemaradása is jelentősen csökkent az elmúlt két évben.

Az export ágazati tendenciáit tekintve hangsúlyozni kell a gépipar fontos szerepét. Az ágazat exportja 2005-ben 15 százalékkal nőtt az előző évhez képest, s a teljes értékesítés 87 százalékát a külföldi eladások adják. Ezzel a teljes magyar ipari export 70 százalékát a gépipar teljesíti. Az iparon belüli arányokat jól mutatja, hogy a vegyipar, vagy a kohászat exportja a gépipari kivitel értékének 10 százaléka alatt marad, a növekedés pedig 2005-ben nem érte el a 4 százalékot sem. Ez a helyzet a még alacsonyabb exportteljesítményű élelmiszeripar esetében is.

A gépipari ágazat exportteljesítményével kapcsolatosan még egy fontos körülményre kell felhívni a figyelmet: a termékek forgalmában igen magas kiviteli többletet érünk el. Ez fontos tényező a teljes magyar külkereskedelmi forgalomban tartósnak mutatkozó behozatali többlet mérséklésében. A helyzet számadatokkal: a külkereskedelmi számbavételi módszer szerinti, az úgynevezett „Gépek és szállítóeszközök" árufőcsoportban exportunk 945,3 milliárd forinttal, vagyis 4,6984 milliárd dollárral haladta meg a behozatalt. Miközben a teljes külkereskedelmi forgalomban a hiány elérte a 703,9 milliárd forintot, azaz a 3,5742 milliárd dollárt.

A magyar külgazdasági teljesítmény reális értékelését segíti, ha mutatóinkat nemzetközi összehasonlításban is vizsgáljuk. A magyar áruforgalom 2005-ben a világkereskedelemből 0,60, a szolgáltatások kereskedelmét tekintve mintegy 0,50 százalékban részesedik. Hozzá kell tenni, hogy 1993-ban részarányuk mindkét vonatkozásban 0,30 százalék alatti volt. Ágazati szinten az irodagép és számítástechnikai berendezések részaránya a legnagyobb: a magyar export a világexport 1,18 százalékát tette ki 2004-ben. (Adatok forrása: Versenyképességi Évkönyv 2006, 51-52.old.)

Kockázati tényezők

Amikor elégedetten rögzítjük az export növekedésének tendenciáit, érdemes egy pillantást vetni a volumenekre is. Nézzük meg, hogy a nálunk kevésbé nyitott Ausztria (ahol az export aránya GDP-ben csak(!) 56 százalék) például mennyit exportál? Jelenleg mintegy 95 milliárd eurót, s jövőre meg kívánják haladni a 100 milliárdot! Ez

pedig több mint kétszerese a magyar exportnak! Nem véletlenül mondta egy korábbi pénzügyminiszter egy tanácskozáson, hogy ha úgy szeretnénk élni, mint Ausztria, akkor annyi exportot kell produkálnunk és annyi befektetőt kell idecsábítanunk, mint azt nyugati szomszédunk teszi. S ehhez még hozzátehetjük, hogy Ausztria az USA-ba és Kínába 30-30, Japánba 20 és Törökországba 27 százalékkal növelte exportját az elmúlt egy évben.

1. kockázati tényező – relatív alacsony exportvolumen

A magyar export piaci struktúrájának változása korántsem olyan dinamikus, mint azt az előbbi osztrák adatok jelzik. Az Európai Unió messze a legfontosabb piacunk, az idei év első hét hónapjában a magyar kivitel 75,2 százaléka az EU országokban talált piacot. Ezen belül legfontosabb partnereink az alábbiak:

2. táblázat: Legfontosabb EU-partnerek*
(2006. I.-VII; millió euró)

Ország	Export	Import
Németország	9725,6	9391,3
Olaszország	1876,6	1592,5
Ausztria	1548,8	2038,5
Franciaország	1509,0	1677,6
Spanyolország	1175,5	450,7

*az eurózónában, a magyar kivitel értéke szerint rendezve
Forrás: KSH

A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy ebben az évben az EU-n belül az új tagállamok közötti forgalom az átlagosnál gyorsabban bővült, így a magyar export aránya a régi tagállamok vonatkozásában kissé csökkent, az új EU-tagok irányába viszont dinamikusan nőtt.

3. táblázat: Külkereskedelmünk az új EU-tagokkal

	Export	Import	Export	Import
	milliárd euró		teljes forgalmon belül (%)	
2004	3,8	4,5	8,7	9,2
2005	5,4	5,3	11,0	10,1
2006. I-VII.	4,0	3,4	12,5	10,2

Forrás: KSH

Hasonló mértékben nőtt kivitelünk a még nem uniós európai piacokra, köztük Bulgáriába és Romániába. Bíztató jel az Oroszországba irányuló export bővülése is, a képet azonban rontja, hogy az onnan származó import (elsősorban energiahordozók) árszintnövekedése meghaladta az exportét. Sajnos más térségek (például Észak-Afrika vagy Közép-Kelet), vagy más országok (például Japán) irányába évek óta nem sikerül igazi áttörést elérni. Pozitív példa viszont Ukrajna, ahova a magyar kivitel – igaz alacsony bázisról indulva – évek óta 40 százalék körüli ütemben bővül. Ha az Európai Unió és Ukrajna között aláírásra kerül az a jelenleg tárgyalt egyezmény, amelynek szabad kereskedelmi elemei is vannak, ez további lökést adna a kétoldalú forgalomnak. Jócskán mérséklődnének az ukrán importvámok, s védzáradékok is lennének. (Ma a legnagyobb kedvezményes vámokkal exportálunk, amelyek magasabbak, mint az EU átlagos vámszintje.)

2. kockázati tényező – erősen koncentrált exportpiac

A magyar kivitel 90 százaléka ipari termék és az exportszerkezet pozitívuma, hogy a műszaki szempontból korszerű gépek és berendezések a teljes magyar kivitelben mintegy 60 százalékos arányt érnek el. Ez nemzetközi összehasonlításban is magas arány. Tekintettel azonban arra, hogy a magyar ipar jelentős része külföldi tulajdonban van, nem lehet csodálkozni azon sem, hogy a külföldi részesedésű

vállalatok aránya a szektor export-árbevételének mintegy 90 százalékát jelenti.

Ha csupán a külkereskedelmi statisztikát nézzük, akkor az utóbbi években Magyarország exportja Szaúd-Arábiába látványosan megsokszorozódott. Ráadásul a kivitel háromnegyede fejlett technológiájú termékből állt. Közelebbről nézve azonban kiderül: a magyar export zömét mobiltelefonok adták. Azoknak a mobiltelefonoknak az exportja, amelyeket a finn Nokia tatabányai gyárában – zömmel importalkatrészből – szereltek össze. Tehát nem Magyarország exportál Szaúd-Arábiába, hanem egy globális nagyvállalat – nemzetközi integrációja keretében – egyik telephelyéről szállít az arab piacra.

3. kockázati tényező – a magyar tulajdonú exportbázis gyengesége

Mindenképpen kockázatot jelent, hogy a magyar ipari export termelési oldalról is rendkívül koncentrált. Ágazati szempontból az elektromos és nem elektromos gépgyártásra és járműgyártásra jut a kivitel több mint hattizede. Magasfokú a koncentráció vállalati szinten is. Az ötven legnagyobb export-árbevételű magyarországi cégre jut a kivitel mintegy 50 százaléka és a 12 legnagyobb exportőr részesedése is eléri a 41 százalékot.

Ezzel szemben a magyar kis- és középvállalkozások exportáló képessége alacsony, a kivitelnek mindössze 8-10 százalékát adják, tehát döntően a hazai piacon értékesítenek, ami nyilván korlátozza növekedési lehetőségeiket. Emellett van bizonyos közvetett export, beszállítások révén, ennek volumene azonban messze elmarad a kívánatostól. Miután pedig a kis- és középvállalati szektor az, amelyik netto munkahelyteremtő, a KKV-k termelésbővítési lehetőségei foglalkoztatási szempontból is igen fontosak. Nem véletlen ugyanis, hogy az USA külgazdasági súlyának fenntartásában igen komoly szerepet játszó amerikai Eximbank jelmondata így hangzik: „Export for Jobs", azaz az export a munkahelyekért. Fontos ugyanis a külkereskedelmi egyenleg, de az még fontosabb, hogy az embereknek legyen munkahelyük.

4. kockázati tényező – alacsony munkahelyteremtési kényszer

A kis- és közepes méretű vállalatok árfolyamváltozásoknak való kitettsége is igen jelentős. Ez nem annyira tranzakciós árfolyamkockázat, az előbb említett alacsony exporthányad miatt. A devizaárfolyamok mozgása miatti kockázat azonban akkor is jelentkezik, ha a vállalatnak nincs semmi devizaügylete. Például a forint felértékelődése a dollárral, vagy az euróval szemben olyan olcsóvá teheti a behozatalt, hogy a tisztán hazai piacra, hazai alapanyagból termelő vállalat is piacot veszíthet.

5. kockázati tényező – árfolyamkockázat

A kedvező ipari exporttendenciákkal szemben a kép a mezőgazdaságban már korántsem ilyen kedvező. A mezőgazdaság csökkenő nemzetgazdasági részaránya ellenére egyes régiókban igen fontos, gyakran egyetlen megélhetési forrást jelent. Ugyanakkor míg a rendszerváltás előtt a mezőgazdasági export tízszerese volt az importnak, az EU belépéskor már csak kétszerese, és ma kb. 1,2-szerese. Ez pedig mind elvesztett munkahelyet jelent.

6. kockázati tényező – szektorális egyenlőtlenség

Az említett kockázati tényezők természetesen teljesen nem küszöbölhetők ki, de jelentősen csökkenthetők következményeik. Erre vonatkozó, megfontolásra érdemes javaslatokat legutóbb a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara dolgozott ki és tett közzé.

4. táblázat: Az MKIK javaslatai az exportképesség növelésére

– Kedvezményes kamatozású tőkepótló hitelezés, kis- és középvállalkozói hitelezés
– A díj- és kamattámogatási lehetőség bővítése az exporthoz finanszírozást, garanciát, hitelbiztosítást nyújtó intézmények számára
– Az MKIK koordinálásával a vállalkozások piacfeltárással, általános és szakmaspecifikus tanácsadással való segítése
– A hazai vállalkozások beszállítóvá válását ágazati, illetve regionális klaszterek szervezésével és működtetésével kell segíteni
– Az intézményrendszer (kereskedelemfejlesztés, turizmus) hatékony működése, a párhuzamosságok megszüntetése
– Vállalkozók piacra jutásának támogatása, például az üzleti döntéseket megalapozó piackutatásokkal
– A vegyes kamarák hálózatának folyamatos bővítése
– Gazdaság közeli szakképzés, a képzés minőségének javítása
– A megengedett piac- és fogyasztóvédelmi eszközök lehető legszélesebb körű alkalmazása

Forrás: Világgazdaság, 2006. október 26.

E javaslatok hatékonysága azonban érdemben csak akkor várható, ha megfelelő gazdaságpolitikai, illetve külgazdaság politikai koncepciókba ágyazva történnek lépések a javaslatok realizálására. Ezeket ugyanis sem a konvergenciaprogram, sem a más, jelenlegi kormányzati dokumentumok nem pótolják.

Külkereskedelmünk és az EU

Végül néhány szót arról, hogy mit jelent számunkra, a vállalkozások számára kétéves EU tagságunk. A politikai események ugyan háttérbe szorították az évforduló jelentőségét, de mindenképpen érdemes végiggondolni, beváltak-e elvárásaink, ezt vártuk-e.

Ezekre a nem könnyen megválaszolható kérdésekre a válasz persze attól is függ, hogy magánemberként, kormánytisztviselőként, vagy esetleg vállalkozóként értékelünk. A tapasztalatok szerint Magyarország – országszinten – zökkenőmentesen beilleszkedett az Unióba és nagyjából-egészéből az Európai Unió is a vártnál könnyebben fogadta be a tíz új tagállamot.

Az átlagpolgár számára 2006. május 2-a azt jelentette, hogy ugyan még nem vállalhat szabadon bárhol Európában munkát (még ha nem is akar, de legalább a tudat!), nem csörög euró a zsebében (hacsak nem vált a pénzváltónál), és még mindig ellenőrzik, ha átlépi az osztrák-magyar határt; de ehhez már személyi igazolvány is elégséges, s a repülőtereken beállhat az EU polgárok részére fenntartott sorba!

Az EU csatlakozás elsődlegesen a tisztán magyar tulajdonban levő nagy-, főként pedig közepes- és kisvállalatok számára jelentett kihívást. A magyar tulajdonú cégek közül az olyan nagyvállalatok, mint például a Richter Gedeon Rt. vagy az Ikarus Rt. saját pénzügyi és humán erőforrásaikra támaszkodva, képesek voltak jól felkészülni az EU csatlakozásra és az egységes belső piacba való integrálódásra. A kis- és a közepes méretű vállalatokból álló kör az, amely leginkább segítségre szorult, sőt még most is szorul.

Az Európai Unió tagországai GDP-jük 10-12 százalékának megfelelő összegeket fordítanak állami-közületi beszerzésre. Naponta átlagosan 400-500 új tenderfelhívást tesznek közzé az Európai Unió országaiban. Azaz igen jelentős piacról van szó, ahol ugyan erős a verseny, de minimális a nem-fizetés kockázata. A magyar vállalatok stratégiájának hosszú távon növekvő fontosságú eleme kell legyen a tagállamok állami-közületi szektorában kiírt tendereken való részvétel.

Az EU-ba történt belépéssel egyébként megváltoztak az önálló magyar külgazdasági politika súlypontjai és mozgástere. Az EU közös kereskedelempolitikája révén az EU-n belüli szállítások – legalábbis statisztikailag – belkereskedelemmé váltak, amelyre az egységes belső piaci szabályrendszer az irányadó. Tehát bizonyos területeken megszűnt, máshol szűkült a magyar külgazdasági politika önállósága. Önálló fellépésre a külgazdasági kapcsolatok azon területein van lehetőség, amelyekre nem vonatkozik a közös politika. Ide tartozik a kereskedelemfejlesztés, az idegenforgalom és a külföldi működőtőke-

befektetések ösztönzése. Ezek tehát ma is fontos kormányzati feladatok.

Az Európai Bizottság most készít elő egyébként egy új kereskedelempolitikai stratégiát, amelyet várhatóan hamarosan nyilvánosságra hoznak. A korábbi, 10 évvel ezelőtt elfogadott stratégia mára alkalmatlanná vált, hogy segítse a tagországokat új piacok megszerzésében. Az új stratégia központi célja, hogy a tagállamok cégei versenyképesebb váljanak az EU-n kívüli piacokon. Brüsszel evégett az eddigieknél határozottabban kíván fellépni azon országok ellen, ahol az EU-beli cégek beviteli korlátozásokkal, esetleg hátrányos megkülönböztetéssel kénytelenek szembenézni. Különös szigort kíván alkalmazni a bizottság azokkal a kereskedelmi partnerországokkal szemben (pl. Kína), ahol nem szavatolják az európai cégek szellemi vagy ipari tulajdonjogainak védelmét.

Az új kereskedelmi stratégiát tartalmazó tervezet szerint Brüsszel két instrumentumot kíván kiemelten alkalmazni: az egyik a dömpingellenes kiegyenlítő vámok rendszere, a másik a megkötendő szabad kereskedelmi egyezmények eszköztára. Mindez természetesen a magyar exportőrök számára is új lehetőségeket nyithat meg. Szükség van ugyanakkor arra is, hogy az Unió tagállamai nyitottabbá váljanak más országok termékei irányába. Az ún. Bruegel-tanulmány ugyanis kimutatta, hogy az unió átlagában az összes fogyasztás 86 százalékát teszik ki a nemzeti termékek, miközben csak 10 százalék származik másik tagállamból. Hazánk 74 százalékos hazai termékaránnyal az uniós átlagnál jóval magasabb szintű integrációt mutat.

A kétéves EU-25 tapasztalatai alapján összességében azt lehetne mondani, hogy a helyzet jobb annál, mint amitől sokan féltek, de nem annyira jó, mint amilyen lehetne. A tagság, illetve az egyesített Európa előnyeit még korántsem használtuk ki a lehetséges mértékben.

1. melléklet: A külkereskedelmi forgalom forintban országcsoportok szerint (2004-től)
(folyó áron, milliárd Ft)

Export

Időszak	Európai Unió (EU-25)	Európai Unión kívüli országok	Összesen	Ebből			
				EU-15	Új EU-tagok	Ázsiai országok	Amerikai országok
2004	8928	2305	11233	7952	975	493	404
2005	9414	2930	12344	8066	1348	595	457
2006 I.fév	5441	1778	7219	4542	899	392	237

Import

Időszak	Európai Unió (EU-25)	Európai Unión kívüli országok	Összesen	Ebből			
				EU-15	Új EU-tagok	Ázsiai országok	Amerikai országok
2004	8762	3457	12219	7635	1127	1766	268
2005	8871	4195	13066	7549	1321	2209	311
2006 I.fév	5085	2413	7499	4321	764	1190	167

Forrás: KSH

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Bonifert D. (2005): A külkereskedelmi és fizetési mérleg hiányának okai és következményei. Polgári Szemle, 2005. június

Cséfalvay Z. (2004): Globalizáció 1.0. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Deli Zs.-Bernschütz M. (2005): A magyar vállalatok exporttevékenysége. Budapesti Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtan Intézet, Versenyképességi Kutatások Műhelytanulmány No.22, Budapest, 2005. november

Előnyt az exportképességnek. Világgazdaság, 2006. október 26.

Kádár B. (2005): A külgazdasági feltételekről. Európai Tükör, 2005. január

Losoncz M. (2006): EU-tagság és hosszútávú fejlesztésisúly-képzések Magyarországon. Európai Műhelytanulmányok, 109. szám, 2006.

Versenyképességi Évkönyv, 2006. GKI Gazdaságkutató Zrt., Budapest, 2006.

Zöldréti Attila

A portfolióanalízis lehetőségei az állami feladatok profiltisztításában

A német nyelvterületen elterjed szakirodalomi megközelítés szerint az állami szektorban a vezetési funkció ellátásának három szinjét különböztethetjük meg. Az első és második szinteket a *politikai, valamint a közigazgatás szabályozási* szintjei jelentik, míg a harmadik szint a tényleges *végrehajtás* szintje, vagyis a közigazgatás napi működésének színtere. Ehhez az irányzathoz tartozó kutatók véleménye szerint a vezetés politikai szintjének a hatásszabályozás, a közigazgatás vezetési szintjének pedig az elvárt hatásokat létrehozó teljesítményszabályozás a feladata. A harmadik szintet jelentő végrehajtáshoz kapcsolódó vezetési funkciónak pedig, a rendelkezésre bocsátott kapacitásoknak a „legjobb gyakorlat" alkalmazásával biztosítható teljesítménymaximalizálása a feladata.

Az állami szektor működéséről a társadalom szereplői a mindennapi életükben a közigazgatás működésén, vagyis a végrehajtási szinten keresztül szerzik napi tapasztalataikat és benyomásaikat. Ezek alapján alkotnak véleményt minden egyes szint teljesítményéről, hiszen az állami feladatok ellátásáért a végső fellelőség a politikai döntéshozókat terheli. A politikai vezetésbe a versenyszféra világából érkező szereplők - a világon általános tendenciaként megfigyelhetően – a mikro-gazdaságban megismert vezetési módszerek átültetésével kívánják az állami szektorhoz kapcsolódó vezetési funkciójukat ellátni. A rövidtávon mutatkozó vitathatatlan sikerek mellett nyomatékosan fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ez a gyakorlat csak akkor vezethet hosszútávon is megnyilvánuló és mérhető eredményekre, ha az „átültetett" módszer alkalmas a közigazgatás és az ahhoz kapcsolódó feladatok sajátosságainak figyelembe vételére. Az alkalmasság-vizsgálat nélkül bevetett „csodafegyverek" problémájának gyökerét a versenyszféra és az állami szféra eltérő célrendszerében találjuk. A versenyszféra

szereplőinek a saját lokális érdekeik optimalizálása mellett befektetéseik nyereségmaximalizálása a céljuk, ugyanakkor a közszférának a „közjavak"-nak a versenyszféra egyes szereplőinél szélesebb, a társadalom egészére kiterjedő optimalizálása a feladata. A versenyszférában alkalmazott módszerek közül csak azok a módszerek alkalmazhatók sikeresen, amelyek esetében ez a célrendszer áthangolható a közszféra célrendszerére.

Függetlenül a különböző államelméleti megközelítésektől, a közjó érdekében kifejtendő állami szerepvállalás – a világban lejátszódó változások és új kihívások hatására – nem lehet statikus, hanem a változások irányításával, illetve az azokhoz való alkalmazkodással, feladataiból adódóan generáló, szabályozó és kiszolgáló jellegűnek kell lennie. A tudományos-technikai fejlődés következtében olyan új feladatok jelentek meg, amelyekre a közszféra keretein belül is fel kell készülni. Például máig megoldatlan hatás, tehát politikai és teljesítmény, tehát közigazgatás-szabályozási kérdés az egész világot behálózó internet szabályozás kérdése. A közigazgatásnak fel kellett nőni a telekommunikáció versenyt szolgáló szabályozási és hatósági feladatainak ellátására, vagy további példaként említhetők a környezetvédelem, a közegészségügy területén mutatkozó új kihívások. A példákon keresztül is látható, hogy az ellátandó közfeladatok változnak. Vannak a fejlődéből fakadó új feladatok és vannak a változások következtében jelentőségüket vesztett, ezáltal megszüntethető, vagy helyettesíthető, más formában ellátható feladatok. Ugyanakkor Parkinson (1957) óta tudjuk, hogy a tényleges feladatát elvesztő állami funkció nem jelenti automatikusan a feladatot ellátó szervezet leépülését, sőt az intézményrendszer törvényszerű növekedése következtében az elér egy olyan méretet, amikor az már saját magát foglalkoztatva tartja fenn a lázas tevékenység megható képét.

A bevezető gondolatok után az alábbiakban bemutatásra kerül egy esttanulmány, amelyben a versenyszféra világában a vállalati diagnosztika és a piaci részesedés elemzésének céljait szolgáló portfolióanalízis módszerének a közszférára való áthangolását követő alkalmazási lehetőségére mutatunk rá. A klasszikus portfolió mátrix 2 változó, az adott iparág növekedési üteme és a vizsgált vállalat piaci részesedése függvényében vizsgálja az adott termék piaci helyzetét. Az alábbi-

akban megismerhetjük, milyen változók és milyen célok függvényében vizsgálhatjuk az ellátandó állami feladatokat.

Portfolióanalízis a stratégiai döntés előkészítésben a berni kantonigazgatás esetében[1].

Kiinduló állapot:
A sorozatos szanálási intézkedések ellenére a berni kanton költségvetése 1990-óta deficittel zárt. A berni kanton kormányzótanácsa az alkotmányban foglalt feladataira alapozva 1997-ben az államháztartás 2002-ig szóló középtávú kiegyenlítése mellett döntött. Egy átfogó törvényhozási szanálási program (LSP) segítségével törekedtek az államháztartást tartósan egészségessé tenni, amelyben az évenkénti szaldójavulás összegét évi 200 millió Frankban határozták meg. A programnak elsősorban nem rövidtávú kiadáscsökkentést, hanem a megkezdett pénzügyi politika folytatásaként, hosszú távú perspektívában megvalósuló tartós megtakarítási hatások kibontakozását kellett elérnie. A szanálási programban először egy moderációs eljárásra került sor két üzemgazdasági háttérrel rendelkező külső szakértő alkalmazásával. A kormányzat tudatosan meghagyta a vezetési és eredmény-felelősséget a saját kezében, de szakértők és a közigazgatás vezetésének együttműködésével kritikusan átvilágította az állam által ellátandó feladatokat.

A szanálási program metodikája.
A szanálási intézkedésekre túlnyomórészt csak, mint az igazgatási eseményekbe való sorsdöntő beavatkozás tekintenek. Mivel az LSP esetében a szanálási lépések kreatív és innovatív aspektusokat is tartalmazhatnak azt nem egyszerű megtakarítási, hanem reform gondolatoknak tekintették. A módszertani eljárás egész folyamata az innovációs folyamat sémájára támaszkodott, amelyben az egyes lépések a következők voltak:

[1] Norbert Thom - Adrian Ritz (2006): Public Management című könyvben szereplő esettanulmány feldolgozása alapján.

1. lépés: stratégiai portfolióanalízis
A kanton feladatainak áttekintése egy stratégiai portfolióanalízis megvalósításával, közös stratégiai perspektíva kidolgozása a megtakarítási és fejlesztési potenciálok feltárása, azonosítása érdekében.

2. lépés: az ötletgenerálás
Az ellátandó feladatokra vonatkozó reformgondolatok generálása a hozzájuk tartozó megtakarítási potenciálok nyers számszerűsítésével.

3. lépés: az ötletek elfogadása
A kormányzótanácsban a reformötletek kiválasztása és megküldése a közigazgatási igazgatásnak azzal a feladattal, hogy az ötleteket vizsgálják felül és szükség szerint fejlesszék tovább azokat.

4. lépés: a gondolatok értékelése és rangsorolása
A reform elképzelések jogszerűségi és pénztechnikai feldolgozása, hatásorientált optimalizálása, értékelése és minősítése a közigazgatási igazgatás útján.

5. lépés: a szanálási program összeállítása
Az intézkedések lefektetése és összehangolása az egyidejűleg előálló kormányzati irányvonalatokkal, a kormányzati irányvonalak részeként a pénzügyi hatások integrálása a költségvetésbe, javaslat a 2000-2002-es finanszírozási tervre.

A szanálási folyamat előkészítéséhez és a kanton összes kötelezettségeinek áttekintéséhez az első lépésben az alábbiakban bemutatott stratégiai portfolióanalízis került alkalmazásra.

A stratégiai portfolióanalízis

A kormányzóság minden tagja a saját igazgatóságára vonatkozóan három portfoliót töltött ki, amely munkába az igazgatóságok munkatársait is bevonták. A portfolió kidolgozásának esetleges módszertani problémáinak elkerülése és a közös gondolkodás kialakítása érdekében a moderátorok minden igazgatóságot felkerestek. A következőkben ábrázolt portfoliók az egyes négyzetekben tartalmazták az úgynevezett norma stratégiákat. Ezek nem feltétlen ajánlásokat, hanem lehetséges fejlődési stratégiákat ábrázoltak, amelyek az adott feladatoknak a konkrét szituációnak megfelelő értékeléséhez alakítottak ki.

A „legitimáció - szükséglet" portfolió

Az ellátandó feladatok politikai legitimációja.

Magas

Politikailag hangsúlyozott kötelezettségvállalás csekély effektív cselekvési szükséglettel. („politikai napi repülés", meghaladott politikai konvenciók)	Szakmai és politikai legitimációval bíró kötelezettségvállalások. („legitimált alaptevékenység")
Politikailag nem fontos kötelezettségvállalás csekély cselekvési szükséglettel. („megtakarítási potenciál")	Fontos de még kevés legitimációval bíró kötelezettségvállalás. („tüzes vas")

Alacsony Átlagos Magas

Az állami kötelezettségvállalásokból fakadó feladatok jövőbeli szükséglete, illetve haszna.

Az ellátandó feladatokhoz tartozó kantoni kötelezettségvállalások „politikai legitimációjának" megbecsüléséhez a következő indikátorok (jelző értékek), mint orientációs segítség szolgáltak: a kantoni kötelezettségvállalások nyilvános akceptanciája, a politikailag befolyásos csoportok igényei, a kantoni kötelezettségvállalás jogi „lehorgonyozottsága", a politikai többség potenciája és a politikai ellenállás potenciája egyes állami feladatok leépítésénél.

Az állami kötelezettségvállalásokból fakadó ellátandó feladatok jövőbeni szükségleteinek, illetve hasznának megbecsléséhez a következő indikátorokat használták, mint orientációs segítség: a tevékenység potenciális haszna a kanton számára, a tevékenység jövőbeli befolyása a lakosság jövőbeli jólétére, a lakosság jövőbeli elvárt kereslete a tevékenység/szolgáltatás iránt és az állami kötelezettségvállalás leépítésének a várható negatív következményei.

Az egyes igazgatóságok a „legitimáció-szükséglet" portfolióra alapozva a következő kérdéseket válaszolták meg:

- Melyik a három legfontosabb politikai követelményként ellátott feladat/tevékenységi terület?
- Az ellátandó feladatok mely három tevékenységi területe iránt csökken a jövőben a leginkább a szükséglet, illetve csökken a haszna?

- Az ellátandó feladatok mely három tevékenységi területe iránt nő a jövőben a leginkább a szükséglet, illetve növekszik haszna?

A „magkompetencia portfolió"

A kanton közigazgatása által ellátott feladatokhoz tartozó kompetenciák felméréséhez a következő indikátorokat képezték: a munkatársak meglevő tapasztalatai és képességei, az alkalmazott módszertan, a tevékenység „know-how"-ja, a feladat kritikus tömege (ez azt jelenti, hogy a feladat volumene elég nagy-e a fejlesztések és az üzemeltetési költségek jövedelmezőségéhez), az igazgatási tevékenységhez tartozó közigazgatási szinergiák, a feladat esetleges delegálásának kockázatai (pl.: adatvédelem), illetve a delegálás előnyei.

A kanton által ellátandó jövőbeni feladatmezőhöz tartozó tevékenységek jelentőssége a politikai legitimáció és az állami feladatok jövőbeni szükségességének, illetve hasznosságának a kombinációja. Az egyes tevékenység jelentőségének megítélésénél figyelembe vették mely feladatok ellátására irányul az állami feladatellátás fokozódó igénye, összhangban a törvényhozási célkitűzésekkel.

Az egyes igazgatóságok a „magkompetencia portfolióra" alapozva a következő kérdést válaszolták meg:

- Melyik a három legfontosabb alapkompetenciája az ellátott feladatoknak?

A kanton igazgatásának kompetenciái összehasonlítva alternatív teljesítési lehetőségekkel.

Magas

Harmadik fél szubvenciójának leépítése, a saját ajánlatok felülvizsgálata. („megtakarítási potenciál")	A teljesítménynyújtás megtartása a kantoni közigazgatáson keresztül. („folyamatoptimalizálási potenciál")
A kantoni kötelezettségvállalások leépítése. („megtakarítási potenciál")	Teljesítménynyújtás szerződésszabályozás és verseny útján. („stratégiapotenciál")

Alacsony Átlagos Magas

Az ellátandó feladatok jövőbeli jelentősége a kanton számára.

Az „ellátás-intenzitás" portfolió

A kanton közigazgatása által ellátott feladatok ellátás-intenzitásának megítéléséhez a következő indikátorokat képezték: a mai sűrűsége az ellátási hálózatnak, a jelenlegi szűk keresztmetszetei az ellátásnak, a jelenlegi várakozási idők hossza, a beszerzési utak hossza, a jelenlegi ügyfél elégedettség, a jelenlegi ellátás egyéni minőségi jegyei összehasonlításban az állami szektor aktuális minőségével és alternatív ajánlatokkal.

A kanton által ellátott tevékenységekhez tartozó teljesítmények ellátás-intenzitása (mennyiségi és minőségi).

Magas

„Felülellátás" („megtakarítási potenciál")	Magas, indokolt az intenzitása az állami kötelezettségvállalásnak.
Alacsony, megfelelő az intenzitása az állami kötelezettségvállalásnak.	„Alulellátás" („fejlődési potenciál")

Alacsony Átlagos Magas

A kanton által ellátott tevékenységekhez tartozó teljesítmények jövőbeli ellátás-intenzitási szükséglete (mennyiségi és minőségi).

A kanton közigazgatása által ellátott feladatok teljesítményeinek jövőbeli ellátás-intenzitási szükségletének megítéléséhez a következő indikátorokat, mint tájékozódási segítség képezték: a teljesítményfogadók/felvevők számának jövőbeli alakulása, illetve azok számának az alakulása, akik új szükségletet mutatnak a nyújtott teljesítmény után, az ellátás szűkítésének lehetséges következményei, az ügyfél kívánságok alakulásának trendje, az ügyfelek készsége a magasabb minőség megfizetésére és alacsonyabb minőségű vagy rosszabb ellátás biztonsági kockázatai.

Az egyes igazgatóságok az **„ellátás-intenzitás" portfolióra** alapozva a következő kérdést válaszolták meg:

- Az ellátandó feladatok melyik három területén lesz feltételezhetően a jövőben leginkább túlkínálat?

Az első körös felmérés alapján a kormánytagoknak igen gyakran sikerült az ellátandó feladatok minősítésénél és a portfolióban való elhelyezésekor az „átlag feletti" becslést alkalmazni. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a kormányzótanács számára ekkor még kevés stratégiai cél volt látható. Az első eredményekből kiindulva az igazgatóságok a lényeges stratégiai kategóriák kialakítása és a megfelelő szűkítés érdekében ismét áttekintették a tevékenységek információinak megalapozottságát.

Az ötletgenerálás

Ebben a fázisban a kormányzótanács tagjainak nem, mint az irányításuk alá tartozó minisztériumukért/igazgatóságért felelős vezetőnek, hanem, mint a kormánytagságból fakadó kormányzati összfelelősség viselőjének/ részesének kellett nyilatkoznia. A stratégiai prioritások lefektetéséhez minden kormánytag egy – közvetlenül a moderátornak leadott anonim kérdőív kitöltésével – valamennyi ellátandó feladatot, tehát nem csak a saját minisztériumához tartozókat kellet rendeznie: a feladatok jövőbeli jelentősége, a fejlesztési és azok kiadási szükséglete, a magkompetenciák alternatív teljesítményszállítókkal való ellátása és annak a szanálási programhoz kapcsolódó megtakarítási potenciálja szempontjából.

A generált szanálási gondolatok stratégiai bázisának és tartósságuk biztosítása érdekében a megfogalmazott gondolatokat az egyes feladatokra vonatkozóan fejlesztési stratégiákba rendezték, amelyben építettek a kormánytagok – egyes feladatok prioritására vonatkozó – értékelésére és a minisztériumok/igazgatóságok stratégiai portfolióanalízisének alaperedményeire. Az így rendezett fejlesztési stratégiákat a kormánytagok anonim módon írásban értékelték, majd a moderátor ismertette a közös véleményen alapuló stratégiákat, amelyeket a kormánytagok még szóban is kiegészíthettek. Ezt követően a tervezett folyamat további lépésein haladva végig jutottak el a program véglegesítéséig.

A szanálási program eredményei

Az LSP keretében a kormányzótanács döntései a kanton háztatását 2002-ig összesen 264 millió Frankkal tehermentesítette. A portfolióanalízis minőségi tekintetben erősítette és megbízhatóbbá tette a stratégiai megfontolásokat szanálási tevékenységben. Amihez hozzájárult még, hogy a kormánytagok elsősorban a hatásfelelőség és nem a termelési felelőség szerepét látták el. Mivel minden kormánytag minden ellátandó feladatcsoporttal (minisztérium által ellátandó feladatok) foglalkozott, így ismereteik jobban nőttek a másik területek tekintetében, mint bármikor korábban. Fontos sikerfaktornak mutatkozott a minisztériumok/igazgatóságok kollektívájának bevonása a stratégiai döntési folyamatokba és a reform gondolatok értékelésébe és továbbfejlesztésébe.

A berni kanton pénzügyi igazgatója, aki szakmai mozgatórugója volt a szanálási programnak, a következő pontokban foglalta össze az igazgatás továbbfejlesztésének legfontosabb jellemzőit:

- Tervezés és döntés stratégiai dimenzióban.
- Egymásra épülő tudás kialakítása minden szinten.
- Tanulás, bizonytalanságok kezelése.
- Erőforrásokra vonatkozó döntések a teljesítménytartalommal összeköttetésben.
- A teljesítménynyújtás új innovatív útjainak kialakítása.
- Képesség radikálisan gondolkodni és gyakorlatiasan cselekedni.

A stratégiai menedzsment által az állami területeken az innovációs színvonal emelése lehetővé teszi a komplex problémák jobb feldolgozását és ezáltal hozzájárul az állami szektor magasabb társadalmi elfogadottságához. A sikeres stratégiaváltás szoros összefüggésben van a szervezet innovációs képességek által befolyásolt kultúraváltásával.

Összefoglalás

Ha a versenyszférában már sikeresen alkalmazott menedzsment módszereket kívánjuk a közigazgatás területén alkalmazni, akkor az – előzőekben bemutatott esettanulmány alapján is – a következő feltételek biztosításáról kell gondoskodni:

- Szakemberek (lehetőleg a terület mesterei) bevonásával kell a kívánt hatások eléréséhez szükséges stratégiák (célok, eszközök, módszerek) kialakítását előkészíteni.
- Az alkalmazott módszer/eknek illeszkednie kell a közigazgatás célrendszeréhez.
- A célkitűzések mellett az aktuális állapot/helyzet meghatározása képezi a „honnan -hova" navigációs feladat alapját! Zöldréti (2005).
- A hosszú távú sikerek érdekében a kialakított új stratégiák „reformok" végrehajtása előtt a társadalommal illetve tagjaival „állampolgári szerződések" (citizens' charter) keretében célszerű rögzíteni az adókból finanszírozott közszolgáltatások mennyiségi és minőségi paramétereit[2].
- Csak a szervezeti kultúra fejlesztésével lehet csökkenteni annak a veszélyét, hogy egy újonnan kialakított igazgatási rendszer – az új eszközök és technikák alkalmazása ellenére – igazgatási viszonyait tekintve, ne egy korábbi állapotba zuhanjon vissza. Másként fogalmazva, ha a fejlesztések a szervezeti kultúrát nem érintik, „nagy a valószínűsége annak, hogy a változások az igazgatási kultúra immunizáló hatásának áldozatául esnek" (Nagel 1998:25) Ha hosszú távú hatásokat kívánunk elérni, akkor végül is a vezetési módszerek, az alkalmazott eszközök és kulturális elemek kölcsönös összhangját kell biztosítani.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Jenei Gy. (2005): Közigazgatás-menedzsment, Budapest

Lentner Cs. (2006): Pénzpiacok szabályozása Magyarországon, Budapest. Akadémiai Kiadó

Parkinson, C. N. (1957): Parkinson's law and other studies in administration, Boston

Nagel, E. (1998): Die kulturelle Dimension des New Public Management: Ein Werkstattbericht. In: WWZ News, Mitteilungen

[2] Ennek angol gyakorlatát mutatja be Jenei (2005) művében.

des Wirtschaftswissenschaftlichen Zentrums der Universität Basel, Nr. 24, April 1998, S. 47 – 50.

Thom, N.-Ritz, A. (2006): Public Management, Bern

Zöldréti A.-Dóczi G.-Szelényi E. (2003): SAPARD most...még elérhető! Budapest

Zöldréti A. (2005): Az IOP vezetési modell alkalmazása a SAPARD Hivatal akkreditációs felkészülésében. Magyar Közigazgatás, Budapest, 2005. 10. szám.

Gazdag László

A világgazdasági korszakváltás és hazánk

Ez a tanulmány arról szól, hogy a rendszerváltás után a súlyos gazdasági áldozatok, az életszínvonal zuhanás, a veszteségek elkerülhetők lettek volna, sőt, fölöslegesek és értelmetlenek voltak. Az újabb „csomag" („Gyurcsány-csomag") is ugyanolyan eredménytelen és káros hatású lesz, mint az 1995. március 12-én meghirdetett Bokros-csomag volt. Az elmúlt közel három évtizedben (1979-2006) a restrikciós intézkedések egyike sem eredményezte az egyensúlyi pályára kerülést, ellenkezőleg, fő okozói voltak az egyensúlyi zavarok állandósulásának.

Nem a jövedelempolitika („túlzott, nem megalapozott bérkiáramlás", „túlzott fogyasztás", „többet fogyasztunk, mint amit megtermelünk", stb.) a válság és a krónikus egyensúlyi zavar valódi oka, hanem (rövidtávon) a hibás monetáris politika, illetve hosszabb távon a struktúrapolitika-és stratégia tragikus *hiánya*.

El kell választanunk egymástól a (rövidtávú) válság és a (hosszú távú, krónikus) egyensúlyi zavar fogalmát és okait!

A tulajdonviszonyok átalakítása

A rendszerváltás után az Antall-kormány nehéz helyzetben volt, sok hibát elkövetett, ezek közül a legsúlyosabb tévedés a tulajdonviszonyok meggondolatlan, elkapkodott átalakítása. A „kapitalizmushoz kapitalisták kellenek" logikából következett a „nosza teremtsük meg gyorsan a nemzeti burzsoáziát", bármilyen áron cél. A privatizáció szinte szabad rablássá torzult, kikerült mindenfajta társadalmi ellenőrzés alól. Ne gondoljuk, hogy ez csupán erkölcsi probléma! Végbement a tulajdon túlzott, latin-amerikai típusú koncentrációja, amely már a modernizáció sikerességét veszélyezteti.

Nyugaton az elmúlt évszázadban a Marx által megjósolt folyamat ellenkezője ment végbe, vagyis a tőke folytonos koncentrációja, centralizációja helyett a tulajdon dekoncentrációja, decentralizációja, egyfajta „szétkenődése", az általánossá vált részvénytulajdon révén. A legtöbb nagyvállalatnak ma több a tulajdonosa részvényese) mint a dolgozója.[1] A hatalom már régen átkerült a tulajdonosok kezéből a menedzsment kezébe, ahogy erre Kenneth Galbraith már az 1960-as években rámutatott.[2]

Sokan összekeverik a tulajdon koncentrációját a vállalat, mint szervezet koncentrációjával[3]. Egyre hatalmasabb óriások (multik) jönnek létre, pl. fúzió révén, de ezek tulajdonosainak száma is gyarapszik, és nem csökken!

Az új tulajdonos típus nem a vállalathoz kötődik, hanem a részvényhez, pontosabban annak hozamához. Ha lemegy a részvény osztaléka, csökken a részvény tőzsdei (piaci) ára, akkor szabadulni igyekszik tőle, és más vállalat részvényébe fektet. Ez a helyzet, ha sok kistulajdonos dominál egy vállalat tulajdonosi struktúrájában. Így tud gyorsan, hatékonyan áramlani a tőke, és annak uszályában az összes egyéb erőforrás (munkaerő, nyersanyag, stb.) az alacsony hatékonyságú szektorból a magasabb hatékonyságú felé. Amikor kitört 1973 októberében az olajválság, akkor így ment végbe a fejlett nyugati államokban a világgazdasági korszakváltás, vagyis a makroszintű szerkezetváltás. Az emberek eladták acélipari, stb. részvényeiket és vettek elektronikai, egyéb high-tech részvényeket.

Ezzel szemben a túlkoncentrált, latin-amerikai típusú tulajdon megakadályozza ezt a tőkeáramlást, mert itt a (nagy)tulajdonos nem a részvény hozamához, hanem a vállalathoz, mint szervezethez kötődik. Ha „vállalata" tönkremegy, mert alacsony a hatékonysága, akkor megmenteni igyekszik, és nem részvénycserére. A túlkoncentrált tu-

[1] A General Motorsnak, a világ legnagyobb vállalatának 292 ezer alkalmazottja és kb. egymillió részvényese van. A Volkswagen tulajdonosainak száma is meghaladja a félmilliót.

[2] K. Galbraith: Az új ipari állam. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1970.

[3] E tévedésre nagyon jó példa David C. Korten: A tőkés társaságok világuralma c. könyve. Kapu Kiadó, Budapest, 1998. Korten teljesen tévesen azt hiszi, hogy a tulajdonosok uralják ezeket a hatalmas multikat.

lajdon törvényszerű következménye a tulajdon és a politikai hatalom összefonódása, az ebből következő korrupció, amely szétbomlasztja a társadalom, a gazdaság egészséges szöveteit, lefékezve a szerkezetváltást, a modernizációt. Többnyire az állam (tehát az adófizető) lép fel a bajba jutott, alacsony hatékonyságú szektor megmentőjeként, és az „ideológia" nagyon hasonlít a régi rendszer ideológiájához: meg kell menteni, mert munkahelyek szűnnének meg, stb.

A privatizáció módjának (hangsúlyozom, nem tényének, hanem *módjának*) következménye egy iszonyatos erkölcsi tőkevesztés volt, amelynek gazdasági következményei is mélyen hatók sajnos.

Az Antall-kormány másik súlyos tévedése a jól működő, fejlődőképes, hatékony nagyüzemi rendszer szétverése a mezőgazdaságban.

Az egyensúlytalanság valódi okai

Egyensúly és/vagy válság

Először is tisztáznunk kell, hogy a magyar gazdaság 1973, vagyis az olajválság kitörése óta a krónikus egyensúlytalanság állapotában van. Kérdés az, hogy mikor beszélhetünk *fenntartható egyensúlytalanságról*, és mikor jutunk el a fenntarthatatlanság, vagyis a *válság* állapotába?

A magyar gazdaság 1973 óta folyamatosan a krónikus egyensúlyi zavarok állapotában van, de ez általában fenntartható állapot volt három konkrét esetet, vagy inkább rövid időszakot leszámítva, amikor a válság állapotába jutottunk: 1979-80, 1993-94, 2005-2006.

Az egyensúlytalanság fenntarthatóságát külső források biztosították: hitelfelvétel és működő tőke beáramlás.

A krónikus egyensúlyi zavar oka, bárhol tapasztalunk ilyet, bármely országban, az elmúlt három évtizedben, mindig az elavult gazdasági makroszerkezet. Ennek lényege a gazdaság túlzott energia-és nyersanyag igényessége, amely igényt ráadásul többnyire importból kénytelen fedezni az adott ország. Ebből kifolyólag eleve kudarcra ítéltetett mindenfajta fiskális, restrikciós, nadrágszíj összehúzó gazdaságpolitikai kísérlet az egyensúly megteremtésére. A zavar oka tehát sohasem a túlzott fogyasztás. A „többet fogyasztunk, mint amit meg-

termelünk" logika alapvetően hibás, mert félreviszi a gazdaságpolitikát, rossz terápiát javasol neki.

Szerkezetet kellene tehát váltani, leépíteni a „gyárkéményes ipart", és fölépíteni a romjain a brainigényes, fehérköpenyes, kevésbé importigényes gazdaságot.

Nyersanyag, féltermék, konzervatív termék, avagy az elavult makroszerkezet

Általában a „harmadik világ" elmaradottabb országaira jellemző a nyersanyag (alapanyag, energiahordozó) termelése. A harmadik világ fejlettebb stádiumban levő országaiban már inkább a „féltermék" dominál, tehát a primér nyersanyag valamilyen elsődleges feldolgozása. Kohászati termékek, szövet a textilipar számára, stb. A harmadik világ legfejlettebb részében, illetve a volt szovjet tömb országaiban a konzervatív termékek a jellemzők, amelyek már feldolgozóipari végtermékek, ám magas a nyersanyag- és energiatartalmuk, és kicsi a hozzáadott érték tartalmuk. Magyarország ebben a csoportban található jelenleg.

E három termékcsoport (nevezzük összefoglaló néven nyerstermékeknek őket) alapvető hátrányban van a fejlett gazdaság (nevezzük összefoglaló néven feldolgozóiparnak) termékeivel szemben a kereskedelemben.

1. Kevesebb a hozzáadott érték tartalmuk. Már az ókori görögök is úgy rendezték be a barbár környezettel való anyagcseréjüket, hogy magas fokon feldolgozott speciális termékeket kínáltak nyersanyagokért. Így meggazdagodtak a cserén. A velencei ötvösművészek a felhasznált arany (mint nyerstermék) értékének ezerszeresét realizálták ékszerek formájában.

2. A kétféle csoportnak eltérő az árérzékenysége. A nyerstermékek árai a kereslet-kínálat változását követik, mert a termelők nem tudják a volumennel követni e változásokat. A feldolgozóipar árai viszont nem kereslet-kínálat érzékenyek, hanem költségérzékenyek, mert a termelők a volumennel képesek követni a piac változásait. Az input költségnövekedést (pl. a nyerstermékek árnövekedését) egyszerű inflációs árnövekedés révén tovább tudják hárítani a fogyasztókra, illetve vissza

tudják hárítani a nyerstermék termelőkre. Ez következett be az olajárrobbanás, illetve az abból kinőtt általános energia-és nyersanyag árrobbanás után, az 1970-es, '80-as években. Hiába nőtt a nyersolaj ára 1973-1980 között, négy hullámban 32-szeresére, ez nem rendítette meg az olajfelhasználó nyugati államokat hosszú távon.

3. A termelékenység, hatékonyság javításának a nyerstermékek esetében természeti korlátai (geológiai adottságok, biológiai ciklusok, éghajlat, talaj, stb.) vannak, amelyek nem léteznek a feldolgozóiparban.

Következmény: a cserearányok (terms of trade index)[4] folyamatos javulása a feldolgozóipar számára, a nyerstermék termelők rovására.

A probléma igazi, mélyen fekvő gyökere az tehát, hogy ma, a XXI. század elején még mindig egy gyarmati jellegű munkamegosztással kapcsolódunk a világgazdaság keringésébe, vagyis alapvetően konzervatív jellegű, magas (import) energia-és nyersanyagtartalmú, kevés hozzáadott értéktartalmú (kevés tudás-és kreativitás tartalmú) termékeket kínálunk a fejlett országok magas hozzáadott értékű termékeiért cserébe.

Ez a bajok oka és nem a gazdasági teljesítményhez képest „túlzott fogyasztás", a „megalapozatlan béremelések", stb. Sőt, aki e területen keresi a bajok okait, az csakis rossz terápiát javasolhat, olyan recepteket, amelyek nem gyógyítják, hanem súlyosbítják a magyar gazdaság és társadalom krónikus betegségeit. A fiskális restrikció, a nadrágszíj megszorítás a lehető legrosszabb terápia.

A fejlődés hosszú hullámai[5] (Az évszázados fejlődési ciklusok)

A magyar gazdaság elmúlt három évtizedének történetét (e gazdaság vergődésének történetét tehát!) bele kell helyezni a hosszú távú trendek folyamatába, hogy megérthessük, miért haladunk immár három évtizede egy reménytelen, vég nélküli zsákutcában.

[4] Terms of trade index: az exportárak/importárak hányadosának alakulása.

[5] A hosszú távú gazdasági ciklusokról jó áttekintést ad Hoós János „Konjunktúra-és piackutatás c. műve (VIII. fejezet, 210-223.o.). Aula Kiadó, Budapest, 2003.

A három egyévszázados fejlődési ciklus[6]

Mindezek előrebocsátásával rajzolom most föl az elmúlt három évszázad (a kapitalizmus három évszázada) általam kidolgozott, vázlatos fejlődési ciklusait, melyeket nem lehet növekedési mutatókkal, trendekkel egészen pontosan alátámasztani. Pusztán logikai „trendekről" van tehát szó.

Előfordulhat, hogy az itt fölvázolt trendvonal valamely szakaszán éppen növekedés történt a világgazdaságban, de mi már leszálló ágként jelezzük, vagy fordítva. A növekedési adatok elleplezhetik a fejlődés mélyáramainak mozgásmechanizmusait. Jó példa erre a szocialista „építés" korszaka, amikor az erőltetett, szervetlen növekedés mögött pusztán extenzív tényezők álltak és nem a technikai fejlődés: a fejlett tőkés országokénál magasabb növekedési ütem, technológiai lemaradással kísérve. Mindez még a nyugati közgazdákat, gazdaságpolitikusokat is sokáig megtévesztette!

[6] Az évszázados fejlődési (és nem növekedési) ciklusokról kidolgozott elméletem megjelent tanulmányként a Gazdasági Fórum 1990/3. számában, a Gazdaság és Társadalom 1992/3. számában és a Kapu 2005/11-12. számában. Hoós János Konjunktúra-és piacelméletek (Aula Kiadó, 2003., 222-223.o.) c. művében „Egy alternatív elmélet" cím alatt közli. A Közgazdasági Szemlében annak idején nem tudtam publikálni egy elutasító lektori vélemény miatt.

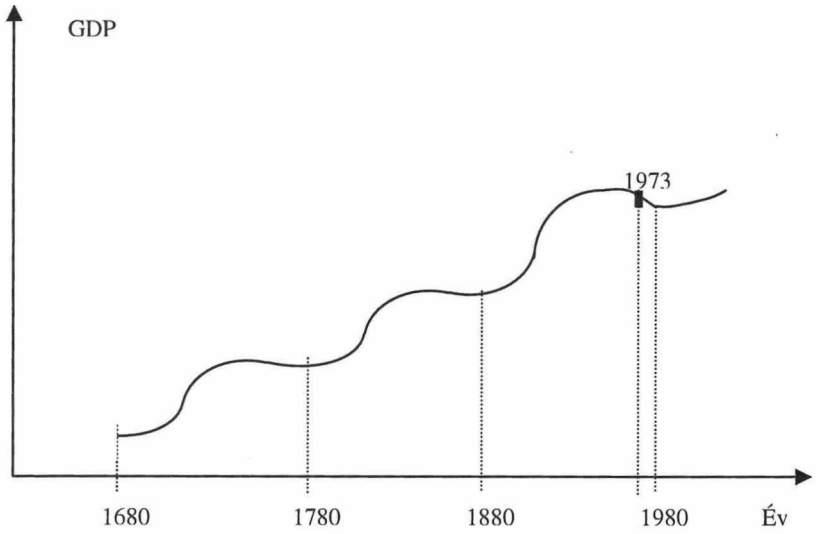

1. ábra: 1680-1780: a gőzgép előtti manufaktúra korszak: a textilipar forradalma

Valójában ez a szakasz térben Nagy-Britanniára lokalizálható, ahol is gőzerővel halad előre a gazdaság kapitalizációja. A manufaktúra ipar gyorsan átalakul, mert végbemegy a textilipar forradalma. Egzakt statisztikai adatok nem igen állnak rendelkezésünkre.

Miközben egyre több lépését gépesítik a szövésnek, fonásnak, stb., egyre inkább jelentkezik egy szűk keresztmetszet: az energiakorlát. Az emberiség négy alapvető energiaforrást hasznosít a gőzgép megjelenéséig: emberi és állati izomerő, a szél és a víz energiája. Ezek korlátait nem is érdemes itt most részletezni. Nagyjából az 1740-es évek környékén alakul ki az energiakorlát, jóllehet még tovább folytatódik a textilipar forradalma, az egyes munkaműveletek gépesítése. De ahogy megjelennek az új, meg új gépek egyre inkább szűkössé válik a felsorolt négy energiaforrás a maga korlátaival. 1740 körül tehát a trend megtörik, és éppen az új, meg új innovációk élezik ki az energiaforrások terén tapasztalható ellentmondást, vagyis az új eljárások, gépek megfelelő kihasználása ütközik egyre nehezebb korlátokba. Már szinte nem érdemes tovább tökéletesíteni az eszközöket, mert a rendelkezés-

re álló energiaforrások mellett nem lehet a bennük rejlő potenciális lehetőségeket kiaknázni.

Vagyis a fejlődés szempontjából 1680-1740 között nagyjából a felszálló ágban vagyunk, utána viszont 1780-ig a leszálló ágban, de legalább is a lassuló ágban. Hangsúlyozom, hogy ezt növekedési mutatókkal nem biztos hogy alá lehetne támasztani.

1. 1780-1880: a gőzgép kora

Egyetlen egy forradalmi találmány, James Watt gőzgépe (1869) forradalmi változásokat indít be, hiszen végre feloldódik az energiakorlát. A bányákban gőzgép szivattyúzza a vizet, vontatja a csilléket, működteti a gyárakban az egyre nagyobb teljesítményű masinákat, a textilipartól kezdve a vasmegmunkáláson át, 1807-ben Fulton gőzhajója, 1829-ben Stephenson gőzmozdonya a közlekedést forradalmasítja.

1850 körülre a gőzgépben rejlő tartalékok kimerülnek. Nem lehet a méretét (teljesítményét) tovább növelni, de fizikai korlátai vannak a méretek kicsinyítésének is, többek közt ezért nem kerül forgalomba piacképes gőzautó, pedig kísérleteztek vele.

A textiliparban egyre több a baleset, a nyersanyag (gyapot, gyapjú, stb.) tűzveszélyes, a gőzgép önmagában is robbanásveszélyes, ezért elkezdik kivonni ebből az iparágból.

Tehát a gőzgép korszakának fejlődési felszálló ága (amikor a gőzgép még tökéletesedik, és terjed a tevékenységek egyre több területén) 1780-1850 közé tehető. A leszálló ág pedig 1850-1880 közé. Ekkor már a gőzgép nem fejlődik, és nem is alkalmazzák újabb területeken, legföljebb térben terjed.

2. 1880-1980: a XX. század

Itt a felszálló ág a XIX-XX. század fordulójának (kb. 1880-1914) komplex technikai-technológiai- és tudományos forradalmával kezdődik. Hirtelen nagyon sok alapinnováció jelenik meg, melyek között komoly kereszthatások alakulnak ki. Például a belsőégésű motor elképzelhetetlen elektromos gyújtás, generátor, olajvegyészet, stb. nélkül.

Az olcsó nyersanyag és energia korszaka[7]

Nézzük újra a ciklus elnyújtott felszálló ágát! Ki kell emelnünk a komplex technikai forradalom eredményei közül a belsőégésű motort. Ez ugyanis döntően a közlekedésre volt kihatással. A belső égésű motor, mint láttuk, közel négyszeresére javította az energetikai hatékonyságot a gőzgéphez képest. Az olaj könnyen bányászható, szállítható, feldolgozható energiaforrás, rendkívüli módon olcsóvá tette a személy-és áruszállítást[8].

A szállítás robbanásszerű fejlődése, hatékonyságának javulása lehetővé tette, hogy a perifériák (akkor még gyarmatok) belépjenek a nemzetközi munkamegosztásba. Idáig a gyarmatok előnye főként az adófizetésből származott inkább. India, a Brit Birodalom gyémántja 1938-ban még 400 000 archaikus, naturáltermelő, önellátó faluközösséget jelentett, kasztrendszerrel, faekével, éhínséggel; amolyan csipkerózsika-álmot alvó világ tehát, semmint a világgazdaság, a nemzetközi munkamegosztás része. A II. világháború után Afrika, Ázsia, Latin-Amerika archaikus faluközösségei drámai gyorsasággal felbomlanak, az itt élő százmilliók belépnek a nemzetközi munkamegosztásba. Még faekével szántanak, de már műtrágyát, növényvédőszert szórnak, piacra termelnek. Az egyes ember fogyasztása e régiókban még szűkös, de már piacról szerzi be az iparcikkeket, a tradicionális házi és falusi kisipar elsorvad, és ennek a tömegnek az összfogyasztása egyrészt jelentős, másrészt rohamosan bővül a népességrobbanás miatt.

A perifériák olcsó és korlátlan munkaerőre alapozva olcsó és nagytömegű nyersanyagot, energiahordozókat kínálnak a fejlett országoknak input oldalról, másrészt pedig egy gyorsan bővülő piacot e fejlett országok termékeinek output oldalról.

Az olcsó input teszi lehetővé az exponenciális gazdasági növekedést a II. világháború után. Piacoldalról pedig nincs korlát, mert a harmadik világ népességrobbanása, valamint a fejlett régiók és a perifériák lakosságának fogyasztása minden áru számára piacot teremt

[7] Lásd: Buday-Sántha Attila: Környezetgazdálkodás. Dialog-Campus Kiadó, 2002.

[8] A belsőégésű motor térhódítása kissé lassú volt eleinte. 1913-ban Párizsban és Londonban még mindig sokszorosan több embert és árut mozgattak lóvontatású eszközök, mint motorral meghajtottak.

évtizedeken át. Véget ért a nagy túltermelési válságok kora. A tömegtermelés lehetővé teszi az izmos középosztály kialakulását, az addig luxuscikknek számító termékek (autó, rádió, tévé, hűtőszekrény, stb.) a széles néptömegek számára elérhetővé válik.

A másik, már kevésbé örömteli következmény a hatékonysági korlátok már említett felpuhulása. A „túl olcsó" nyersanyag és energia pazarlóvá teszi a szemléletet és gazdasági gyakorlatot, uralkodóvá válik a „használd és dobd el!" filozófiája. Kialakul a *főtermékcentrikus* szemlélet[9], a melléktermék újrahasznosítása túl drága, ezért versenyképtelen a primér nyersanyaggal és energiahordozókkal szemben. Beléptünk tehát a „hulladék-korszakba".

Másrészt a rövidtávú, (túlzottan) profitcentrikus és rövidtávú (short term) szemlélet miatt nem veszik figyelembe a hosszútávú környezeti hatásokat, kialakul az általános, globális környezeti válság korszaka.

A harmadik világban és a szocialista országokban a hatékonysági korlátok felpuhulásához nagymértékben hozzájárult a nyersanyag és energia olcsósága mellett a munkaerő, mint termelési tényező, tragikus alulértékeltsége, és mindez a technikai fejlődés (kényszere) ellen hatott. A növekedés fő motorja e térségekben az extenzív erőforrások fokozódó bevonása volt tehát és nem a munka-termelékenység növekedése. Illetve! Megtévesztő mozzanatokat érzékelhetünk, amelyek elfedik a valós folyamatokat. Össztársadalmi szinten természetesen az erőltetett iparosítás, az extenzív tartalékok feltárása, mozgósítása (gyakran, és főként gazdaságon kívüli eszközökkel, lásd: sztahanovmozgalom!) a termelékenységet makroszinten akár jelentősen javíthatta, miközben az mikroszinten nem javult, vagy még romlott is az idők folyamán. Az épülő gyáróriások révén gyorsan nőtt az acél-, cement-, nyersvas-, stb. termelés, miközben a létrejövő új ágazatok (pl. kohászat) termelékenysége nemzetközi viszonylatban már eleve alacsony, és utána tovább romlik.

Az eke szarvától a gyárba kerülő munkás termelékenysége makroszinten ugrásszerűen javul, de nemzetközi mércével mérve jelentősen elmarad a kívánatostól. Pszichológiai oldal is van a dolognak: a parasztból lett munkás jelentős előrelépésként, társadalmi mobilitásként

[9] Buday-Sántha Attila: Környezetgazdálkodás. Dialog-Campus Kiadó, 2002.

éli meg helyzetének változását, ezért tömegek azonosulnak a rendszer (p., szocializmus) céljaival.

A fejlett nyugati államokban ugyan szintén olcsó volt a nyersanyag és az energia, ám a munkaerő, mint kulcsfontosságú termelési tényező, folyamatosan drágult, és ez keményítette a hatékonysági korlátokat, a tőkét a technikai megújulásra ösztönözte, kényszerítette, kétféle módon. Egyrészt élőmunka megtakarító gépesítéssel, másrészt a foglalkoztatottak termelékenységének folyamatos javításával. Ezért aztán Nyugaton a technikai fejlődés üteme mindig is jóval magasabb maradt, mint a perifériákon és a szocialista országokban.

Miért foglalkozom eme gazdaságtörténeti előzményekkel ilyen mélyrehatóan? Azért, hogy érzékeltessem: a munkaerő olcsóságára, a humán tényező leértékelésére alapozott bármilyen időtávú gazdaságpolitika csakis kudarcra van ítélve a nagy nemzetközi versenyfutásban!

Egy ciklus jellegzetességei

Nézzük az ábrát!

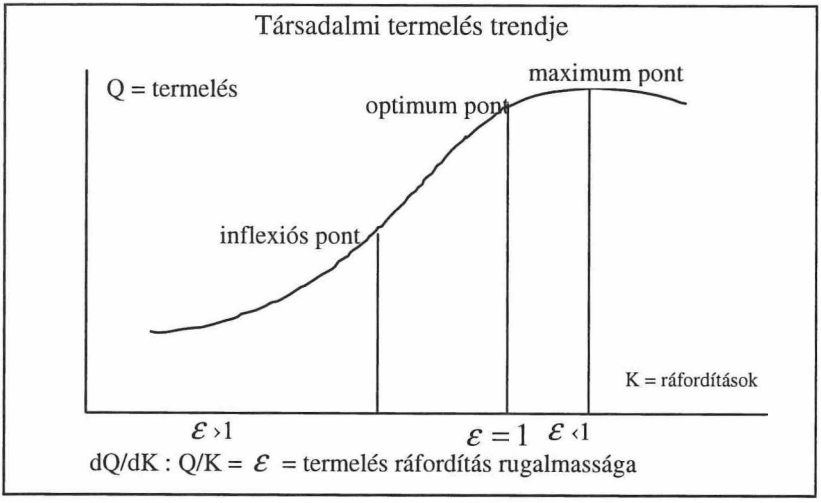

2. ábra: Társadalmi termelés trendje

A határtermelékenység (dQ/dK) és az átlagtermelékenység (Q/K) hányadosa, ε mutatja meg, hogy a ráfordítások egységnyi növekedésére e produktum hány egységnyi növekménye jut. Ha ez a mutató egynél nagyobb, akkor a növekvő hozadék szférájában vagyunk, ha egynél kisebb, akkor a csökkenő hozadék szférájában.

A prekapitalista társadalmakban gyakorlatilag az optimum pont után hosszú, évszázados, vagy akár évezredes stagnálás következik. Esetleg még visszaesés is következhet, mert például a népesség növekedése túlfut az optimumpont által biztosított eltartó képességen.

A kapitalizmusban viszont előbb utóbb radikális szerkezetváltás és technikai megújulás veszi kezdetét.

A szocialista társadalmakban erre a megújulásra nem volt lehetőség a politikai szféra és a tulajdonviszonyok jellege miatt. Például nem lehetett fölvállalni a munkanélküliséget, ami pedig minden nagy makroszintű szerkezetváltás törvényszerű velejárója. Le kellett volna építeni a konzervatív energia-és nyersanyagfaló nehézipart az 1973-as olajválság után, de ez nem történt, nem történhetett meg.

Válaszlehetőségek a leszálló ágban

Most nézzük meg ismét az előző ábrán egy ciklus lefutását!
Amint látjuk, a vízszintes tengely most nem az időtengely, hanem a ráfordításokat mutatja. Így a görbe képe azonnal a hatékonyság alakulásának képét jeleníti meg, nevezetesen, hogy mikor vagyunk a javuló, és mikor a romló hatékonyság tartományában.

Amikor elérjük az inflexiós pontot, és a dinamika megtörik, akkor a politika és a gazdaságpolitika kétféle módon reagálhat.

1. Átmeneti zavarnak tartja a trend megtörését, és igyekszik mesterségesen erőltetni tovább a növekedést, a meglévő (és már elavult) szerkezetben. Az eredmény: az erőforrások kimerülnek, egyre súlyosbodó egyensúlyi zavarok lépnek föl.
2. Megérti, hogy szerkezetet kell váltani, és igyekszik elősegíteni ezt a folyamatot. Amikor végbement a makroszintű szerkezetváltás, akkor a gazdaság általában magától is újra növekedési pályára kerül, saját automatizmusai révén.

Nos, a magyar gazdaság elmúlt három évtizednyi történetét (1975-2005) és egyben vergődését, állandósult egyensúlyi zavarait nézve egyértelmű, hogy nálunk a gazdaságpolitika és politika tévesen az első pont alatt leírt módon válaszolt, és válaszol természetesen ma is! Növekedést erőltetünk valós szerkezetváltás nélkül! Törvényszerű, hogy örökké borul az egyensúly.

Általában ilyenkor a gazdaságpolitika nem érti az egyensúlyi zavar okát, és azt a lakossági „túlfogyasztásban" keresi. „Többet fogyasztunk, mint amit megtermelünk!" Ezzel elkezdődik a fiskális restrikciós nadrágszíjmeghúzások véget nem érő (és persze teljességgel eredménytelen!) sorozata. „Most növekszünk, most megint egyensúlyt javítunk", stb.

A valós megoldás a radikális makroszerkezet váltás, vagyis a világgazdasági korszakváltás ránk eső részének végigvitele lenne.

A hosszú távú termelési trendek alapvető problémája, hogy a kvantitatív (és ezért jól mérhető) adatok halmazából (*növekedési adatok*) gyakran igen nehéz a kvalitatív jellegű, nehezen, vagy egyáltalán nem mérhető *fejlődési* mozzanatokra következtetni. Ne feledjük: a növekedés nem egyenlő a fejlődéssel![10]

Nagyon fontos ismételten hangsúlyozni, hogy a gazdaság nagy makroszerkezet váltási korszakaiban megy végbe az alacsony hatékonyságú, elavuló ágazatok leépülése, és ezek csökkenő teljesítménye (kibocsátása) az ipari termelés és a GDP volumenében (tehát az aggregát mutatókban) csökkentő tényezőként szerepelnek. Holott itt a termelés növekedésének lassulása mögött alapvető strukturális változások, tehát *fejlődési* mozzanatok tapinthatók ki.

Mindebből az is következik, hogy a gazdasági növekedés lassuló szakaszai éppenséggel a fejlődés ütemének felgyorsuló szakaszaival esnek egybe. A kvalitatív (mennyiségi), mérhető változások tehát ellentétesek lehetnek, sőt, többnyire azok is(!), a kvantitatív (minőségi) változásokkal.

Amikor a fejlett nyugati államokban az 1970-es, 80-as évtizedben rohamosan csökkent, zsugorodott az acélkohászat, a bányászat, a nehézgépipar, nehézvegyipar teljesítménye és kapacitása is, akkor a

[10] Herman Daly: „Növekedni annyit tesz, hogy többek leszünk, fejlődni viszont annyit, hogy jobbak."

GDP és a bruttó ipari termelés alig növekedett, vagy éppen csökkent, miközben grandiózus változások, fejlődési folyamatok mentek végbe a gazdaságban. (A schumpeteri „teremtő pusztulás".[11]) Ugyanekkor a szocialista országokban egy darabig még töretlenül folytatódott a növekedés, miközben ez a „gyarapodás" inkább a társadalom erőforrásainak felélését eredményezte, és végső soron e rendszerek összeomlásához vezetett.

A Jánossy-féle helyreállítási periódusok[12]

A magyar gazdaság 1997-2002 közötti imponáló növekedése kapcsán fölmerül a kérdés, nem esünk-e ugyanabba a hibába, amelybe Rákosi Mátyás, amikor az 1950-es évek elején a háború utáni helyreállítási periódus magas növekedési trendjét tovább húzva kijelentette: „a határ a csillagos ég"?

Jánossy Ferenc magyar közgazda dolgozta ki a helyreállítási periódusok elméletét, amely szerint egy katasztrófa (háború, természeti csapás, gazdasági válság) után mindig következik egy regenerálódási szakasz, amikor a gazdaság, a rövid távú tartalékok mozgósítása révén gyorsabban növekszik a szokásosnál, majd elérve a korábbi, „természetes" hosszú távú trendet, belesimul abba, vagyis a trend megtörik, és úgy folytatódik tovább, mintha nem lett volna krízis (háború, válság, stb.). Jánossy főként a II. világháború utáni helyreállítási periódusokkal foglalkozott, kimutatva, hogy az ún. „gazdasági csodák" (pl. olasz, japán, nyugat-német gazdasági csoda) mögött egy elnyújtott, ugyanakkor sikeres (dinamikus) helyreállítási periódus húzódott meg.

Nagyon jól megfigyelhető a Jánossy-féle helyreállítási periódus a magyar ipari termelés alakulásának ábráján, 1935-1955 között.

[11] Joseph Alois Schumpeter osztrák közgazdászról.

[12] Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok. KJK, Budapest, 1966.; A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető K., Budapest, 1975.

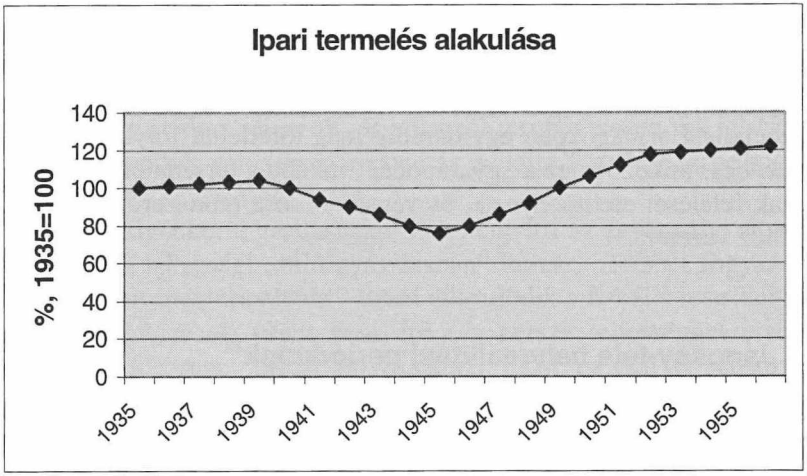

3. ábra: Ipari termelés alakulása

A háború idején bekövetkező termelészuhanást követően, nagyjából 1945-1952 között tart a helyreállítási periódus, amikor nagyon meredek a trendvonal. Ezt a meredek trendvonalat hosszabbította aztán meg papíron a Rákosi-féle vezetés, és ekkor kiáltott föl Rákosi: „A határ a csillagos ég!" Amikor viszont a trendvonal megtört, és a vezetés nem értette ennek mélyebben rejlő okait, megkezdődött az ellenségkeresés, mindenütt szabotázst feltételeztek.

A mellékelt ábrán látható a hazai GDP alakulása, és kísértetiesen hasonlít a II. világháború után helyreállítási periódushoz.

Érzékelhető 1997 után egy kétségtelen élénkülés, lett is ebből nagy önváll veregetés az Orbán-kormány idején: „gazdasági növekedésünk a duplája az Európai Unió átlagának"! Csak azt felejtettük el, hogy mi jóval alacsonyabb bázisról produkáltuk ezt a növekedést, márpedig a mi négy százalékunk bruttó értékben nézve kb. megfelelt Ausztria egy százalékának. Hja, kérem, a „szocializmus építésének" korszakában is de megtévesztőek voltak ezek a növekedési adatok, különösen a jóval magasabb bázisról indult nyugati országokhoz hasonlítva!

Másrészt világos, hogy itt csupán egy átmeneti, rövid ideig (pár évig) tartó helyreállítási periódust látunk, vagyis a rendszerváltás utáni anarchikus gazdasági összeomlást követően a magyar gazdaság úgy-

ahogy, részben külföldi tőke segítségével, valahogy spontán módon, semmint tudatos stratégia mentét elkezdett magára találni, regenerálódni.

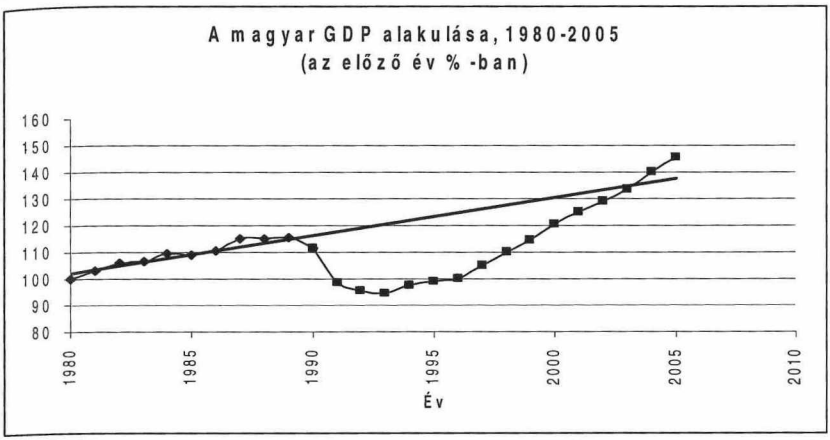

4. ábra: A magyar GDP alakulása 1980-2006 között (az előző év %-ában)

Látjuk a '80-as évek meghosszabbított lineáris trendjét, és érzékelhető, hogy a magyar gazdaság csak 2003 körül érte el ezt a görbét, vagyis érte utol mintegy önmagát. A kérdés, hogy mi következik ezután? Fönntartható-e az eddigi magasabb növekedési ütem, vagy ez megtörik és belesimul a '80-as évek hosszú távú trendjébe?

Láthattuk, hogy nem csupán „akadémikus" kérdésről van szó, hiszen amikor Rákosiék tovább húzták a nagy ütemű növekedés görbéjét, ám a trend törvényszerűen megtört (még ha magasabb is volt, mint a '30-as évek gyatra üteme), nem értették a lényeget, és megindult az ellenségkeresés. A következmények ismertek. Itt most nincs ilyen veszély, viszont létezhet a kísértés a növekedés további erőltetésére mesterséges úton, ami csakis az egyensúly borulásához, újabb válsághoz vezethet.

Az 1997 utáni meredekebb növekedés félreértésének másik következménye, hogy a gazdaságpolitika túlértékeli az e növekedésben szerepet játszó olyan nem tipikus mozzanatokat, mint a külföldi tőke

szerepe. A bámulatos növekedési adatok ugyanis elfedik azt a tényt, hogy a GDP 1999-ben még mindig csak az 1989-es szinten állt, míg a belföldi felhasználás csak nagyjából az 1979-es szinten, hiszen a '80-as évek lassú növekményét elvitte az adósságszolgálat. A lakossági végső fogyasztás pedig még régebbi színvonalon stagnált, vagyis 2000-ben az 1973 körüli szintnek felelt meg. (De 1973-ban jóval egalitáriusabb elosztási rendszerben realizálódott ez a fogyasztás, tehát 2000-ben sokszázezer ember sokkal rosszabbul élt, mint három évtizeddel korábban!)

Még komolyabb a gond, ha a gazdaságpolitika megint a növekedésfétis áldozata lesz, és nem az alapproblémára, a makrogazdasági szerkezetváltásra koncentrál, ahogy eddig is tette az elmúlt negyedszázadban. Rossz szerkezetben a dinamizálás törvényszerűen idézi elő az egyensúly periodikus borulását, amit a külkereskedelmi mérleg ábrája jelez.

Ha egy gazdaságban tartós külkereskedelmi és fizetési mérleghiány tapasztalható, egészen bizonyosan a gazdaság szerkezetével van baj és nem a lakossági fogyasztás „túlzott" szintjével. Márpedig a magyar gazdaságpolitika az elmúlt 25 évben mindig a fogyasztás korlátozásával próbálta meg kezelni az egyensúlyi problémákat, természetesen hosszútávon eredménytelenül. Exportunk dinamikus növekedése (megháromszorozó-dása) 1992 óta sajnos az import ugyanilyen dinamikája mellett ment végbe, ezért az egyenleg nem javult. Arra is fölhívnám a figyelmet, hogy az import megháromszorozódása nem a fogyasztási cikkek behozatalának ilyen irányú növekedését jelenti, sőt, ez a szegmens elhanyagolható! A termelési célú energia-és nyersanyag-valamint alkatrészimport nőtt ilyen dinamikusan.

A termelés (túlzott) importigényessége miatt a forint árfolyama szinte alig gyakorol hatást az import volumenére, ez ugyanis technikai jellegű függés. Ha gyengül a forint, az nem fogja vissza az importot, legföljebb a dráguló energia és nyersanyag a hazai inflációt gerjeszti.

Ennek a másik oldala is igaz: az erős(ödő) forint nem vonzza jobban az importot, mert az a technikai-technológiai szükséglettől függ inkább és nem az ártól. Az agrárexportot ugyan kedvezőtlenül érintheti a forint felértékelődése, ám az infláció csökkenésén keresztül a belső piac élénkülése miatt (a kisember többet tud fogyasztani, jövedelme nem olvad el!), sokkal nagyobb az ágazat nyeresége. Ezt a mozzanatot

sokan nem veszik észre! Így aztán sajnos az „agrárlobby", teljesen tévesen, mindig odaáll a nehézipari lobby mellé, amikor elkezdődik a siránkozás a „túl erős forint" (és ezért az exportőrök versenyképességét rontó forintárfolyam) miatt.

A 2003. júniusi forintleértékelés iszonyú károkat okozott az országnak! Meg kell nevezni ennek néhány felelősét személy szerint! Például Demján Sándor és Széles Gábor!

A válság valós okai (2006-ban)

A „természetes ráta" megzavarása, avagy durva monetáris beavatkozások

Milton Friedman szerint[13] minden gazdasági makromutatónak létezik egy történelmileg kialakult, úgynevezett természetes rátája. A gazdasági növekedés e természetes rátáját rövidtávon a történelmileg kialakult, tehát adott (ex ante) *technikai színvonal* határozza meg. Hosszú távon viszont a technikai színvonalat a *technikai fejlődés üteme* determinálja, ez az ütem viszont alapvetően a humán tényezőtől, mint döntő tényezőtől függ. Rövid távon persze lehet monetáris módszerekkel, gazdaságon kívüli eszközökkel (pl. a szocialista rendszerekben, általában a diktatúrákban) befolyásolni a növekedés ütemét, főként az extenzív tartalékok bevonásával, mozgósításával (a munkásmozgalom, szakszervezetek elnyomása a jobboldali diktatúrákban, pl. Chile 1973, a Pinochet-féle puccs után, a szocializmusban a sztahanov mozgalom révén), de ez hosszabb távon mindig visszaüt, mert a humán tényező leértékelésén alapul.

Friedman szerint viszont a humán tényező a döntő! Ne feledjük el, hogy a végső fogyasztást nem szabad mereven szembeállítani a termeléssel, ugyanis a végső fogyasztás is az újratermelési folyamat (fontos) része: a humán tényező újratermelésének és fejlődésének szférája.

Korunkban ez fokozottan igaz. A II. világháború utáni robbanásszerű *technikai* fejlődés idézte elő a brain (szürkeállomány), a tudás,

[13] M. Friedman: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. KJK, Budapest, 1986.

Gazdag László: A hiányzó egyenlet probléma. Pénzügyi Szemle, 2002/10.

kreativitás, az információ további felértékelődését, vagyis a *humán tényező* felértékelődését.

Amikor a krónikus egyensúlyi zavar válsággá mélyül, akkor lehet-e szabad-e a humán tényező leértékelésével kezelni a problémát? Ne felejtsük el, hogy a fiskális restrikció ezt a leértékelést hajtja végre!

A másik kérdés, hogy mi idézte elő a jelenlegi (2006) magyarországi válsághelyzet kialakulását? A túlzott fogyasztás, a megalapozatlan bérkiáramlás? Nos, az egy főre jutó magyar GDP az EU-25 átlagának 60%-a 2005-ben, míg a bérszínvonal csak a 42%-a, reálértéken számolva. Ebből következik, hogy a magyar munkavállaló alulfizetett, ezért az átlagmagyar alulfogyaszt az ország valós gazdasági teljesítményéhez képest is.

A Medgyessy-kormány 2002. szeptemberi közalkalmazotti béremelése után tovább csökkent az infláció, és javult a külkereskedelmi mérleg. (Lásd: ábra!)

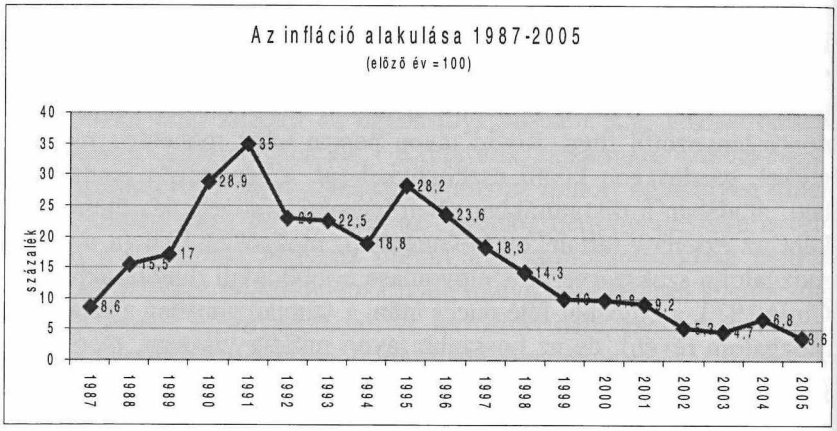

5. ábra: Az infláció alakulása 1987-2005 között (előző év = 100)

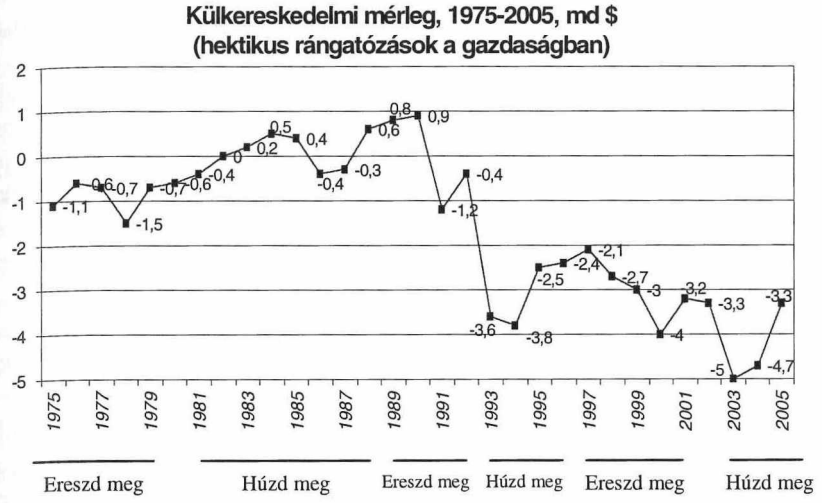

6. ábra: Külkereskedelmi mérleg alakulása 1975-2005 között, md$

A két ábrából két dolog válik világossá! Az egyik, hogy az inflációra nem hatott a 2002. szeptemberi nagyarányú (50%-os) közalkalmazotti béremelés.[14] Bebizonyosodott, hogy Magyaror-szágon (és persze sehol a világon, teszem még hozzá!) nincs ma bérinfláció[15]. (De sokszor le fogom még ezt írni ebben a könyvben! Ismétlés a tudás anyja a latinok szerint...)

A másik, hogy a béremelést követően gyorsan javulni kezdett a külkereskedelmi mérleg. Ez azért fontos, mert cáfolja a másik tévhiedelmet, miszerint a külkereskedelmi mérleg romlásáért a „túlzott hazai fogyasztás" lenne a felelős. Az import döntő hányada ugya-

[14] Erre mutat rá Bélyácz Iván akadémikus az Élet és Irodalom 2003/35. (45. évf./3.) számában megjelent cikkében: Aggasztó-e a magyar gazdaság állapota?

[15] Erre hívja föl a figyelmet Nagy Pongrác, A rendszerváltás gazdaságpolitikája c. művében. Akadémiai K., 2004. Pl. 137.o.: „Hogy Magyarországon bérinfláció van, azt csak Dr. Kádár Béla állította kereskedelmi miniszter korában."

nis nálunk nem fogyasztási cikk, hanem termelési célú import (energia, anyag, alkatrész). A bérek jelentős emelkedése sem idézte elő a fogyasztási célú import drámai növekedését.

Medgyessy nem a béremeléssel követte el a hibát, hanem azzal, hogy azt nem kötötte össze alapos reformokkal, pl. az államapparátus karcsúsításával. Fontos lélektani pillanatot szalasztott el ezzel. Ne feledjük el, hogy mi nem egyszerűen az 1989-es apparátust örököltük, hanem az 1968-as reform előtti, a tervlebontásos, direktutasításos rendszerből örökölt apparátust, hiszen ahhoz a reform és a rendszerváltás sem nyúlt hozzá!

Ha nem a béremelés idézte elő az egyensúlyi zavar válsággá mélyülését, akkor mi? Milton Friedmanhoz kell megint fordulnunk, aki szerint minden válságot az elmúlt 150 évben a meggondolatlan monetáris beavatkozás idézett elő. Keressük csak meg, hogy mi volt nálunk a legutóbbi drasztikus monetáris beavatkozás? A válasz egyértelmű: a 2003. júniusi forintleértékelés! Ez beindította az inflációs spirált, az MNB hat százalékponttal kamatot emelt, hogy megállítsa a folyamatot. Joggal tette, az infláció felpörgése hihetetlen károkat okozott volna.

Márpedig az állam 14 000 milliárd forint adósságállomány után fizeti a kamatot. Egy százalékpontnyi kamatelemelés tehát 140 milliárd forinttal rontja az államháztartást.

Bizony Gyurcsány Ferenc miniszterelnök vagy téved, vagy más hibába esik, amikor azt állítja, hogy az adósságnövekedés forintjai ott cincognak az állampolgárok zsebében, bér-és nyugdíjemelkedés formájában. Erről szó sincs. Döntően kamattöbblet kiadásról van szó.

Emlékeztetnék arra, hogy a Bokros-csomag meghirdetése (1995. március 12.) után az inflációs spirál 10 %-ponttal nőtt (18%-ról 28%-ra), és az akkori kamatemelés 160 milliárd forinttal rontotta egy év alatt az államháztartást. Eközben pedig egyetemi oktatók elküldésével, tandíj bevezetésével, kórházi ágyak megszüntetésével, stb. egy-két milliárdokat nyert mindössze a költségvetés. Most ugyanez a helyzet!

Kijelenthetjük, hogy a jelenlegi pénzügyi válságért nem a jövedelempolitika, hanem a hibás monetáris politika a felelős. Személy szerint azok is felelősek, akik ezt a forintleértékelést annak idején kikényszerítették.

Nagy Pongrác „A rendszerváltás gazdaságpolitikája" c. művében (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.) szintén a hibás monetáris politikára vezeti vissza az 1994-95-ös válsághelyzet kialakulását, és szintén rámutat arra, hogy a Bokros-csomag teljesen hibás terápia volt akkor. Hozzátehetjük: a mostani válság is ékes bizonyíték erre, hiszen most megint ott vagyunk, ahol a Bokros-csomag meghirdetése pillanatában (1995. március 12.) voltunk 11 évvel ezelőtt.

A forint gyengülése, az infláció fölfelé pörgése, az ebből következő jegybanki kamatemelés tovább fog rontani a helyzeten. A helyes monetáris politika, amely azonos a következetes antiinflációs politikával, teremtheti meg újra a fenntartható egyensúlytalanság állapotát, vagyis a kezelhetőség állapotát.

Hosszú távon pedig a pénzstabilitás mellett végrehajtott alapvető reformok, és főként az ország gazdasági makroszerkezetének tudatos, átgondolt átalakítása. A „nép" újabb megsarcolása, a fiskális restrikció csak pótcselekvés, csalóka rövidtávú javulást eredményezhet, előkészítve a következő még súlyosabb válságot.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Baka J. – Gazdag L. (2002): A hárompólusú világ erővonalai. PTE Kiadó

Barancsuk J. (1998): A fogyasztói többlet. JPTE Kiadó

Bélyácz I. (1999): A beruházási fordulat. JPTE Kiadó

Bessenyei I. (1995): A gazdasági növekedés alapvető elméletei. JPTE Kiadó

Bod P. Á.(2004): A félig ismert és félreismert szociális piacgazdaság. Valóság, 2004/5.

Buday-Sántha A. (2001): Agrárpolitika, vidékpolitika. Dialog-Campus Kiadó

Buday-Sántha A. (2002): Környezetgazdálkodás. Dialog-Campus Kiadó

Cséfalvay Z. (1999): Helyünk a Nap alatt. Kairosz Kiadó

Galbraith, K. (1970): Az új ipari állam. KJK

Gazdag L. (1988): Utolérési törekvések és elszalasztott esélyek Magyarországon az elmúlt évszázadban. Közgazdasági Szemle, 1988/3.
Gazdag L. (1990): A leértékelés paradoxon. Bankszemle, 1990/1.
Gazdag L. (1995): Átváltozások az Elbától keletre és nyugatra. Szenci Molnár K.,
Gazdag L. (2002): A hiányzó egyenlet probléma. Pénzügyi Szemle, 2002/10.
Gazdag L. (2004): A globalizáció csapdája. Valóság, 2004/5.
Friedman, M. (1986): Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. Válogatott tanulmányok. KJK
Hermann I. (2000): Az én közgazdaságtanom. KKDSZ Kiadó
Hoós J. (2003): Konjunktúra-és piackutatás. Aula Kiadó
Kaposi Z. (1998): A XX. század gazdaságtörténete I. 1914-1945. Dialog-Campus Kiadó
Kaposi Z. (2001): A XX. század gazdaságtörténete II. 1945-1990. Dialog-Campus Kiadó
Keynes, J. M. (1965): A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. KJK
Kornai J. (1980): A hiány. KJK
Kozma F. (2001): Külgazdasági stratégiák. Aula Kiadó
Leveleki M.: A bérmunka paradicsoma. Tér és Társadalom. 13. évf. 1-2.
Nagy P. (2004): A rendszerváltás gazdaságpolitikája. Akadémiai Kiadó
Petschnig M. Z. (1983): A pénz értékvesztése a szocializmusban. KJK
Pollard, S. (1992): The divelopment of the British Economy 1914-1990. Fourth edition. Chapman and Hall, London, United Kingdom
Sipos B. (1999): Vállalati prognosztika. Tankönyv. Janus pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs
Szabó Cs. (2003): Székesfehérvár gazdasági dinamizmusa és a dinamizmus korlátai. Diplomadolgozat. Pécsi Tudományegyetem KTK, Pécs
Veress József (szerk.) (2001): A fejlett gazdaság vonzásában. Stúdium Kiadó

Abstract

In this lecture, the author argues that the serious economic hardship, fall in living standards and other losses resulting from systematic transformation could have been avoided, and were in fact superfluous and meaningless. The restrictive measures of "the new package" ("Gyurcsány package") will be just as improductive and damaging as the former "Bokros package". In the almost three decades since 1979, none of the restrictive measures enacted in Hungary have resulted in balanced growth; on the contrary, they were among the main causes of the continued economic balance problems.

It was not wage politics ("excessive wages and consumption") which had caused the crises and balance problems, but rather a flawed monetary policy and the lack of a long-term structural policy and strategy.

It is imperative to separate the concept and causes of (short-term) crises from that of (long-term and chronic) balance problems.

Deákné Gál Anikó

Az állami ösztönzők szerepe Magyarország tőkevonzó képességében – nagyberuházások támogatása

Nemzetgazdasági versenyképesség – tőkevonzó képesség

A szakirodalomban a versenyképesség fogalmának értelmezése egy nemzetgazdaság vonatkozásában eléggé vitatott. A versenyképesség fogalma a világgazdasági verseny erősödésével, a nemzetgazdaságok nyitottságának folyamatos növekedésével egyre inkább a gazdaságok átfogó minősítésének, teljesítmény-mérésének az eszközévé válik (Török 2003).

Sokan egyértelműen elutasítják a ***versenyképesség*** értelmezését ***egy ország vonatkozásában***, sőt éles vita kerekedett a közgazdászok körében 1994 folyamán ennek bizonyítására[1]. Az ellenzők legfőbb érve az volt, hogy ha a nemzetek versenytársaknak tekintik egymást, akkor gazdaságpolitikájuk koordinálása helyett versenyt futnak a befektetésekért (adócsökkentési és beruházás-ösztönzési verseny, dereguláció), aminek következtében az eladósodás növekedését, valamint a társadalmi-környezeti feltételek romlását idézik elő.

Azonban régiók, országok között igen is van verseny olyan értelemben, hogy egy-egy potenciális nagybefektető, nagyvállalat kegyeit megszerezzék, befektetéseik célországává váljanak. Ilyen értelemben valóban inkább ***tőkevonzási képességről*** beszélhetünk. Ez olyan adottságokat jelent, amelyek miatt egy ország más országgal szemben a vállalatok profitabilitási kritériumának jobban megfelelő feltételrendszert kínál. És mivel számos kutatás bizonyította már a működőtőkének a fogadó ország gazdaságára való pozitív hatását, így

[1] Paul Krugman neves közgazdász a leginkább bírálója e fogalomnak (Krugman 1994)

ennek ösztönzéséről egyik országnak sem szabad lemondania a napjainkban dúló befektetésekért folytatott harcban.

A tőkevonzási képesség elemei - Mitől vonzó egy befektető számára egy adott ország?

Számos kutatás próbálta már feltárni, hogy egy nagyberuházó a befektetés helyszínének kiválasztásakor milyen tényezőket rangsorol. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a pénzügyi ösztönzők, beruházóknak nyújtott kedvezmények nem játszanak szerepet a befektetés helyszínének kiválasztásakor, hanem inkább egyszerre több tényezőnek tulajdonítanak jelentőséget, többek között a természeti *erőforrások elérhetősége, a piac nagysága, a gazdaság általános helyzete, szállítási költségek, infrastrukturális adottságok, a földrajzi elhelyezkedés*[1]. Mindezek mellett azonban a *kormányzati gazdaságpolitikának kiemelkedő a szerepe*, mivel nagyban befolyásolhatja egy ország tőkevonzó képességét. Egy liberális kereskedelempolitika, a beruházásokat támogató iparpolitika, támogatásokat alkalmazó költségvetési politika, adókedvezményeket nyújtó adópolitika megléte, illetve kedvező volta a külföldi befektetők magatartását élesen befolyásolja letelepedési célterületük kiválasztásában. Az 1980-as években még nem játszottak ilyen nagy szerepet az állami ösztönzők a telephely-választási döntésekben, mivel akkor még a tőkebefektetések összege nagyságrendileg kevesebb volt a mainál. Az ezredforduló után a globalizációs folyamat előrehaladásával párhuzamosan a komparatív tényezőelőnyök kimerülésével az egyes országok választásakor felértékelődtek az állami ösztönzők, az állami ösztönzési politika. A támogatási verseny a hasonló adottságokkal rendelkező országok esetében a legerősebb, mivel a befektetők számára a döntési kritériumok itt állnak legközelebb egymáshoz, itt van tehát a legnagyobb szerepe az additív juttatásoknak. Vizsgálódások során olyan megállapításokra jutottak, miszerint *ha két célterület általános gazdasági paraméterei megegyeznek, akkor a választásban döntő szerepe van a fiskális, illetve pénzügyi eszközöknek, kedvezményeknek*. Mélyinterjúkra és kérdőíves felmérésekre tá-

[1] Ezek nagyjából a versenyképességi tényezőkkel egyeznek meg.

maszkodó esettanulmányok bemutatják, hogy a kiemelkedően nagy beruházási projektek Magyarországon a kilencvenes évek elején nagylelkű kormányzati támogatáshoz jutottak, és ezeknek meghatározó szerepük volt abban, hogy az adott befektető a régió országai közül éppen Magyarországot választotta. (Antalóczy, Sass, 2003)

Az ***OECD*** is készített elemzést az ír csodaként emlegetett ír gazdaság tőkevonzó képességének felmérésére vonatkozóan (OECD 2001). Írország kitűnő példája annak, hogy a beáramló tőkebefektetések milyen erőteljes szerepet játszhatnak az intenzív és hosszan tartó gazdasági növekedésben. A működőtőke beáramlás Írországban az 1990-es évek végétől ugrott meg számottevően. A vizsgálat szerint ebben kulcsszerepet játszott a képzett és flexibilis munkaerő, a vállalatokat segítő gazdaságpolitikai környezet, és végső soron az alacsony társasági adókulcs (a vizsgálat idején 10, jelenleg 12,5%-os kulcs[2]).

Ennek némiképp ellentmond egy tanulmány, amely ***ír vállalatok körében végzett felmérés*** eredményeit hozza. Ezekből a felmérésekből jól kirajzolódott a vállalatok költségszemlélete, és az állami politika e felől történő megítélése (Artner 2004)[3]. A megkérdezett nagyvállalatok csupán valamivel több mint negyven százaléka tartja fontosnak az állami politikák szerepét a vállalkozási környezet befolyásolásában. A megkérdezettek zöme leginkább az adópolitikát tekinti hangsúlyosnak, ezen kívül az oktatás, képzés, információellátottság, telekommunikáció is fontos adottság. A vállalatok közül legtöbben (28%) az új vállalkozásoknak juttatott közvetlen szubvenciókat ítélték kis jelentőségűnek a versenyképesség szempontjából. Érdekes, hogy az ír állam intézkedései összességében 10 megkérdezettből 4 szerint *semleges*, és ugyanennyi szerint *igen fontos* hatást gyakorolnak vállalatuk versenyképességére. A közvetlen állami támogatás hatását általában inkább alacsony hatásfokúnak ítélik, viszont 46 százalékban tulajdonítanak jelentős hatást az adórendszeren keresztül alkalmazott ösztönzőknek.

[2]A vállalkozási adót az Európai Unióval történő egyeztetést követően 2003-tól 12,5 %-ban egységesítették, ami jelenleg is kimagaslóan kedvező más országokéval összehasonlítva.

[3] Eredeti forrás: Forfás [1999]: Annual Competitiveness Report 1999. National Competitiveness Council. Forfás.

2004 áprilisában adtak közre egy tanulmányt, melyben a ***Cseh Nemzeti Befektetésösztönzési Rendszert*** értékelték[4]. Arra kerestek választ, vajon az adott országnak megéri-e „beruházni" a kedvezményekbe, azaz, hogy az adott támogatások által megvalósuló beruházás gazdasági fejlődésre gyakorolt hatása több hasznot eredményez-e, mint amekkora a támogatás maga is volt. Három fő területen értékelték az ösztönzési rendszert: *az addicionális tőkebefektetések vonzása (crowding in), költség-haszon-elemzés, és a befektetések minőségi szempontjai* kapcsán. Ezek közötti kapcsolat úgy értékelhető, hogy a mennyiségi tőkebeáramlás kevésbé számít mindaddig, míg egyúttal minőségi tőke áramlik be az országba. Viszont ha sikerül több tőkét bevonni az ösztönző rendszer miatt, de ugyanakkor ez minőségi tőkeromlással jár, akkor egy beruházási program a költség-hasznon értékelésben könnyen negatív előjelűbe csaphat át. A tanulmányban statisztikai módszerekkel elemezték a makromutatókat, támogatási összegeket, százalékokat, az ágazatokba történt működőtőke befektetés adatait, illetve a vállalatoknak kiküldött kérdőíveket értékelték ki. Azt állapították meg, hogy a kedvezmények miatt 10%-al több külföldi befektetés érkezett az országba. A költség-haszon szempontokat vizsgálva azt látták, hogy egy munkahely létesítése nettó társadalmi költségtöbblettel jár, amit viszont ellensúlyoz a kevesebb kifizetett munkanélküli segély miatti megtakarítás. A támogatott beruházások sok esetben különböztek a többi projekttől, nevezetesen, hogy nagyobb volumenű, leginkább zöldmezős beruházások, export-orientáltak, újrabefektetést terveznek, és technológia-intenzív iparágban tevékenykednek. Végső célkitűzésként a minőségi tőkebehozatalt jelölték meg a mennyiségi tőkevonzás helyett.

A fenti ír és cseh példa csak szemléltetésül szolgál a befektetők motivációs szempontjainak értékeléséről készült számos tanulmány közül.

[4] http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary_0286-4915682_ITM

A működőtőke ösztönzés elemei

A szakirodalom szerint a fiskális (költségvetési), a pénzügyi (financiális) és egyéb ösztönzők tartoznak a szűk értelemben vett FDI-ösztönzők közé. Az EU szabályozásokkal összhangban a hangsúly átkerül a pénzügyi ösztönzőkre, kisebb a fiskális ösztönzők szerepe, bár Magyarországon az adókedvezmény, mint költségvetési eszköz jelentős elemét képezi a befektetés-ösztönzés eszközeinek.

1. táblázat:

Ösztönzők fajtái	Céljaik	Elemeik
Költségvetési (fiskális)	Az adóteher csökkentése a beruházó számára	*adókedvezmény*, adómentesség, adóvisszatérítés, vámmentesség, adóalap-csökkentés, ÁFA-mentesség, gyorsított értékcsökkenési leírás, újra-befektetési kedvezmény, veszteségelhatárolás
Pénzügyi (financiális)	Közvetlen pénzügyi támogatás nyújtása	kedvezményes hitelek, *nem visszafizetendő támogatások*, állami garancia beruházási hitelekre, exportgarancia-biztosítás és –hitel, különböző célú, kedvezményes támogatások
Egyéb	A beruházás nyereségességének növelése/költségeinek csökkentése nem-pénzügyi eszközökkel	preferenciális kormányzati szerződések, piaci árnál olcsóbb ingatlan juttatása, intézményi befektetés-ösztönzés, kis- és közepes vállalatok fejlesztési programjai, vámszabadterületek, speciális gazdasági övezetek, ipari parkok

Forrás: Sass 2003

A fenti táblázat az összes lehetséges ösztönzési formát tartalmazza, azonban ezek nem mindegyike alkalmazható a nemzetgazdaság számára az Európai Unió és egyéb nemzetközi szervezet szabályrendszere miatt. Például az Európai Unió területén a vámszabad területek működtetését tiltják, a támogatásokat korlátozzák, szabályozzák (erről lásd később). Az EU versenypolitikai célkitűzése leegyszerűsítve azt

irányozza elő, hogy egy ország gazdasági növekedése ne a támogatások miatt odavonzott vállalatok teljesítménye következtében alakuljon pozitívan. A vállalatok inkább költség-hatékony termelésükkel, racionális gazdálkodásukkal teremtsék meg versenypiaci körülmények között működésük nyereséges és sikeres alapját, hogy összességükben így a gazdasági fellendülés motorjaivá válhassanak. A felállított szabályrendszer kedvező lehet abból a szempontból, hogy a szabályozások gátat szabnak a túlzott támogatási verseny kialakulásának, megakadályozva ezzel az egész országra nézve a pozitív hatások és a társadalom által kifizetett támogatások mérlegének negatívba fordulását.

A fentieken túl újabban sok energiát fordít a kormányzat a külföldi befektetők informálására, így a könnyebb, egyszerűbb adminisztráció érdekében bevezették az ***Egyablakos rendszert („one-stop-shop").*** A külföldi beruházók a Magyar Befektetési és Kereskedelemfejlesztési Kht-től (ITDH) minden befektetési információt megkaphatnak, ezáltal leegyszerűsíthetik a külföldiek tájékozódását a befektetési lehetőségeket illetően, ezáltal felgyorsítva a potenciális befektetők döntési folyamatait.

EU szabályozás az állami támogatásokkal kapcsolatban

Az Európai Unió szabályozása szerint ***állami támogatásnak***[5] minősül az Európai Közösséget létrehozó szerződés 87. cikkének (1) bekezdése szerinti támogatás és a csekély összegű (de minimis) támogatás, ha az alábbi feltételek mindegyike fennáll a támogatásra vonatkozóan:

1. állami forrásból származik: közvetlenül a központi kormányzattól, illetve közvetve valamilyen állami szervtől származót is ide kell érteni
2. előnyt jelent az érintett vállalkozás részére, mégpedig olyan előnyt, amelyet azonos finanszírozási viszonyok mellett a piacon egyébként nem érhetne el.
3. bizonyos vállalatot vagy ágazatot részesít csak előnyben
4. versenytorzító hatású
5. befolyásolja a tagállamok közötti kereskedelmet

[5] Jelen megfogalmazásban csak a vállalatoknak, ágazatoknak nyújtott támogatásról esik szó, egyéb szociális, transzferjuttatásokról nem.

Az Európai Bizottság szerepe:

A tagállamok támogatást csak az Európai Bizottság jóváhagyásának birtokában nyújthatnak. A Bizottság feladata az egyedi támogatások, illetve támogatási programok ellenőrzése, és annak megállapítása, hogy azok összeegyeztethetőek-e a közös piac céljaival. Ha egy vállalkozás olyan támogatást kap, amely *nincs összhangban* a közösségi szabályozással, a támogatást (kamattal növelten) vissza kell fizetni. Ennek elmaradása esetén a behajtásról a kormányzat köteles gondoskodni.

A Bizottság folyamatosan készít jelentést a tagországok által nyújtott állami támogatásokról, annak formája, összege, célja szerinti értékelésben. Ez az ún. ***Scoreboard*** (Állami Támogatások Összefoglaló Jelentése) bemutatja a feldolgozóiparban, a szénbányászatban, a szállításban, a szolgáltatási szektorban, valamint a mezőgazdaság és halászat terén tevékenykedő vállalkozások részére a nemzeti, tagállami forrásból nyújtott támogatásokat.

A horizontális célkitűzésekre terelődik a hangsúly

A tagállamok több mint fele az állami támogatások több mint 90 százalékát mára a közös érdeket képviselő horizontális célkitűzésekre – leginkább a környezetvédelemre és a K+F területére – irányítja. Horizontális támogatásnak tekinthető a fentieken túl még a foglalkoztatási támogatás, regionális fejlesztés, képzések támogatása. Mivel a Bizottság megítélése szerint ezek a támogatások kevésbé károsak a versenyre, mint a szintén létező ágazati vagy regionális támogatások, így ezen utóbbiak fokozatos leépítését várja az Európai Unió a tagországoktól. Ezekre az ágazati támogatásokra speciális szabályok érvényesek, a jelenleg támogatott ágazatok pedig a következők: feldolgozóipar, a szolgáltatások, szénbányászat. Nemrég publikálták az állami támogatások 2005 évre vonatkozó adatait, amelyből kitűnik, hogy Magyarországon a nyújtott támogatások GDP százalékában mért értéke Málta (3,16%) után a legmagasabb, 1,83%. Az EU 25 átlaga csupán 0,59 %, azonban a 2004-es újoncok átlaga (EU-10) is jóval alacsonyabb (0,93%) hazánk értékétől. Ha az összes támogatás megoszlását nézzük a horizontális és ágazati támogatások vonatozásában, akkor hazánkban

fele-fele arányú a támogatás, az EU 25 viszont a horizontális célkitűzések felé billen 84%-ban. A legmagasabb támogatást nyújtó Málta szinte az összes támogatást ágazati célokra nyújtja.

Adókedvezmények mint normatív támogatások

A közösségi szabályok szerint az adókedvezményeknek is a *közvetlen állami támogatások nyújtásával megegyező feltételeknek kell megfelelniük.*

A közösségi szabályok szerint a következőket kell figyelembe venni:

- ***Állami támogatás* az az adókedvezmény**, amely valamely vállalatot, vállalatcsoportot, iparágat, vagy egy meghatározott termék termelését kedvezményezi, vagy csak az ország egy meghatározott részében érvényesíthető, illetve más korlátozó feltételhez (például a beruházás nagyságához) kötődik. A közösségi szabályozás az állami támogatások rendszerére különböző feltételeket ír elő, amelyek a támogatás céljára, a támogatás (általában a céltól függő) maximális értékére vonatkoznak.
- **Működési támogatás az az adókedvezmény**, amely nem egy konkrét beruházás, projekt megvalósításához kapcsolódik, hanem - anélkül, hogy a kedvezmény összege a beruházás összegével arányosítva lenne - egy vállalat egészére vonatkozik. A működési támogatás a közösségi szabályok értelmében általában tilos (kivéve a vasúttársaságok támogatása, Magyarországon a MÁV, illetve BKV).

A támogatási rendszeren belül az adókedvezmények súlya Magyarországon igen jelentős. Ez a forma Magyarországon a feldolgozóiparnak és a szolgáltatásoknak nyújtott támogatások 67 százalékát adta a csatlakozást megelőző években, míg a régi tagállamokban a megfelelő arány 27, az újakban 34 százalék volt[6]. Az unió már évekkel a csatlakozás előtt kifogásolta a magyar támogatási rendszernek ezt a

6

http://europa.eu.int/comm/competition/state_aid/scoreboard/indicators/k14.html#stats3

kulcsformáját. Az *adókedvezmény* meghatározott feltételekhez kötött és korlátozott időre szól, de a közösség megítélése szerint kevéssé transzparens: a preferencia nagysága előre nem kalkulálható, így támogatástartalmat és –intenzitást sem lehet számítani; előfordulhat, hogy az érintett cégek a beruházás nagyságánál többet spórolnak meg, és versenyelőnyre tesznek szert az EU-ban működő vállalatokkal szemben. A kritika ellenére Magyarország 2003-ig nem változtatta meg a rendszert. Ez volt a fő oka annak, hogy a versenypolitikai fejezetet csak az utolsó pillanatban, kemény tárgyalások után sikerült lezárni, de a magyar fél számára kedvező kompromisszum született: a 2011-ig érvényesíthető kedvezményeket utólag nem nyirbálták meg, és azokat a regionális támogatások közé sorolták (Voszka 2006).

Jelenleg különböző feltételek megléte esetén az alábbi adókedvezményeket lehet nagybefektetők szempontjából figyelembe venni a társasági adóról szóló törvény[7] alapján:

- ***Beruházási adókedvezmény elmaradott térségben***: ha kormányrendeletben meghatározott elmaradott térségben telephellyel (székhellyel) rendelkező adózó 1996. december 31-e után kezdte meg a beruházást, amelynek értéke minimum 3 milliárd forintot tesz ki, akkor az adó teljes összegét beruházási adókedvezményként veheti igénybe
- ***Beruházási adókedvezmény nem elmaradott térségben:*** a 10 milliárd értékű termék-előállító beruházás esetén a kedvezmény az adó 100 %-a[8]
- ***Fejlesztési adókedvezmény*** olyan beruházásoknál vehető figyelembe, ahol a beruházás *jelenértéken* számított összege legalább 3 milliárd Ft (illetve 1 milliárd Ft elmaradott térség esetén és 100 millió Ft a preferált tevékenységeknél), és valamilyen *új létesítmény vagy meglévő bővítését jelenti.* Az

[7] Csak a legfontosabb felsorolást teszem meg, a bővebb feltételrendszert lásd: 1996. évi LXXXI. Tv. (illetve módosításai, legutóbb a 2006. évi LXI. törvénnyel kiegészítve)

[8] A beruházási adókedvezmények a meghatározott állományi létszám előírások, munkanélküliségi adatok és termék-előállítás árbevételhez viszonyított aránya mellett vehetők igénybe (a ***2003 évtől megkezdett beruházásokra már nem érvényes az adókedvezmény***, illetve az csak 10 éven keresztül érvényesíthető)

adókedvezmény összege maximum a beruházási érték támogatási intenzitással számított értéke lehet, amelyet kormányrendelet határoz meg[9].

Mivel az első két típusú adókedvezmény esetén a jogszerzés lehetősége 2003. január 1-től megszűnt, ettől az időponttól kezdve került bevezetésre a közösségi állami támogatási szabályokkal összeegyeztethető fejlesztési adókedvezmény. A ***fejlesztési adókedvezményt*** a nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű fejlesztési programban szereplő beruházások után, meghatározott feltételek fennállása esetén, egyedi eljárás keretében igényelheti az adózó. Az egyedi eljárást a közösségi jogszabályok előírásai teszik szükségessé. A kedvezményt minden esetben a Kormány engedélyezi. A 2006 decemberi törvénymódosítás szerint[10] jelentősen változtak a fejlesztési adókedvezmény szabályai a 1628/2006 EK bizottsági rendelet következtében. Ez a rendelet alkalmazható ***ad hoc támogatásokra*** is, azaz a *nem támogatási program keretében nyújtott egyedi támogatásra*, amennyiben az *ad hoc* támogatást átlátható regionális támogatási program alapján nyújtott támogatás kiegészítésére használják fel, és az *ad hoc* támogatás a beruházáshoz nyújtandó teljes támogatásnak legfeljebb 50 %-át teszi ki. Fontos biztosítani, hogy a regionális támogatás valódi ösztönző és bátorító hatást gyakoroljon olyan beruházások megvalósítására, amelyek a támogatott területeken másképpen nem valósulnának meg, és ösztönzőként hasson az új tevékenységek beindítására is.

A rendelet értelmében *átlátható regionális beruházási támogatási programok* olyan programok, amelyeknél a bruttó támogatási egyenérték az elszámolható költségek hányadaként kockázatelemzés nélkül előre, pontosan kiszámítható (például a vissza nem térítendő támogatást, kamattámogatást, maximált összegű pénzügyi ösztönzőket nyújtó programok).

[9] 206/2006. (X. 16.) Kormányrendelet a fejlesztési adókedvezményről

[10] Korábban a 275/2003. (XII.24.) Kormányrendelet volt érvényben a fejlesztési adókedvezményről

A nagyberuházások közvetlen, egyedi kormánydöntéssel nyújtott, vissza nem térítendő támogatása[11] (ad hoc támogatás)

Az egyedi kormánydöntéssel nyújtott támogatások - meghatározott nemzeti és közösségi jogszabályok alapján - azokhoz a nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű feldolgozóipari kapacitásokat létrehozó ***nagyberuházásokhoz*** nyújtható, amelyeknek az elszámolható ***beruházási költsége jelenértéken (!) eléri az 50 millió eurónak megfelelő forint összeget***, valamint azokhoz a regionális szolgáltató-központokhoz, ahol a beruházás nyomán létrehozott új munkahelyekhez kapcsolódó személyi jellegű ráfordítások elérik a 10 millió eurónak megfelelő forintösszeget.

Az egyedi döntések kedvezményezettjeinek - a feldolgozóipari nagyberuházásokat végrehajtó vállalatok - pályázati rendszertől eltérő módon történő támogatását az indokolja, hogy ezek a nagyberuházások egy tömegben *nagyszámú munkahelyet* hoznak létre, *magas technológiai színvonalat* képviselő gyártókapacitásokat létesítenek, amelyek nagy hozzáadott értéket teremtenek, és a jelentős *térségi beszállítói* hányadon keresztül olyan *gazdaságfejlesztő technológiatranszfert* valósítanak meg, ami egy hasonló profilú, de méreteiben kisebb vállalkozástól nem remélhető. Az ebben a volumenben létrehozott és működtetett *regionális szolgáltató-központok* hangsúlyosan magas hozzáadott értéket létrehozó világcégek, amelyek többek között a magyarországi *magasan képzett, szellemi infrastruktúrára épít*, ezzel jelentős mértékben hozzájárulnak a diplomás foglalkoztatottság javításához és Magyarország regionális pozíciójának erősödéséhez.

Ezek az addicionális hatások, valamint a koncentráltan igénybevett szolgáltatások, a foglalkoztatás és az infrastruktúra-fejlődés multiplikátor-hatásai együttesen teszik indokolttá az ilyen *nagyberuházások megkülönböztetett módon történő támogatását*, annál is inkább, mert ezek a beruházások jelentősen hozzájárulnak egy-egy régió fejlődéséhez, a regionális munkanélküliség csökkentéséhez, az elvándorlás mérsékléséhez, a magyar beszállítói háttéripar fejlődéséhez és a jobb regionális pozíció eléréséhez. Különösen fontos, hogy mivel ezen termelőkapacitások kibocsátásának számottevő része és a regionális

[11] www.gkm.gov.hu

szolgáltató-központok szolgáltatásainak teljes egésze a nemzeti határokon kívül kerül értékesítésre, azaz *export, működésük a külkereskedelmi mérleg javulásához* is nagyban hozzájárul. További fontos tényező az *adóbevételeken* keresztül az államháztartás számára biztosított jelentős bevétel.

Egy nagyberuházó esete

A ***Hankook Tire gumiabroncs-gyártó vállalat*** 2005 októberében döntött arról, hogy koreai és kínai gyárai után Magyarországon, Dunaújvárosban építi meg ötödik gyártóbázisát. A vállalat részéről többször elhangzott, hogy számukra mi jelentjük az európai piac kapuját. A termelés 2007 júniusában indul, és 2010-re fut fel, éves szinten 10 millió, személygépkocsira való gumiabroncsot fognak előállítani. 2010-től újabb, szintén 500 millió eurós beruházásba kíván fogni a vállalat a Duna-parti városban, a most megvalósuló ***500 millió eurós*** beruházás mellett. A gazdasági tárca a forintban 132 milliárdos beruházáshoz a következő formában nyújt támogatást:

- *van egy készpénzes csomag (utófinanszírozás), vissza nem térítendő állami támogatás 15,881 milliárd Ft értékben (GKM kezelésében)*
- *10 évre, fix összeghatárig szóló adókedvezmények (Pénzügyminisztériumi forrásból)*
- *átképzési támogatás a Munkaügyi Minisztérium támogatásában*
- *VIP szolgáltatás, ami egy pluszköltséget nem jelentő elem: olyan magas szintű szolgáltatások nyújtását jelenti, mint igazgatási, hatósági eljárások gyorsított lebonyolításának lehetősége.*

Az összes támogatás így 92,6 millió euróra rúg, amely az 500 milliós beruházásnak 18,5%-a. Ebből viszont az adókedvezményekkel és a képzési támogatásokkal csökkentett összeg csak 63 millió euró (12,6%). Az Európai Bizottság 5 havi vizsgálat után hagyta jóvá az állami támogatás összegét, mivel a Bizottság úgy ítélte meg, hogy a támogatás megfelel az EU kohéziós politikája alapján nyújtott regionális támogatásokra vonatkozó szabályoknak. Az illetékesek szerint a 12,6 százalékos állami hozzájárulás elmarad az EU által jó néven vett

legmagasabb támogatási mértéktől, és épp csak meghaladja az elmúlt évek átlagát[12].

A nagyberuházások regionális támogatásának feltételei

Az EK-Szerződés 87. cikkének (3) bekezdése alapján az Európai Unió egyes *hátrányos helyzetű területei gazdasági fejlődésének* előmozdítására irányuló állami támogatások a közös piaccal összeegyeztethetőnek tekinthetők.

2002 februárjában a Bizottság az ötvenmillió eurót meghaladó összegű nagyberuházásokra vonatkozó szabályt fogadott el, amely 2004. január 1-től hatályos. Ekkor a korábbihoz képest új, egyszerűsített támogatási intenzitás számítási módszer került bevezetésre.

A nemzeti regionális támogatásokról szóló bizottsági iránymutatás (98) C 74/06 szerinti beruházási támogatások esetében a következő ***maximális támogatási intenzitások*** engedélyezhetők 2007-től Magyarországon (*regionális támogatási térkép*):

a) Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld, és Dél-Dunántúl tervezési-statisztikai régiókban 50%,
b) Közép-Dunántúlon 40 % (korábban 50 % volt)
c) Nyugat-Dunántúl tervezési-statisztikai régióban és Pest megyében 30 % (korábban 45, illetve 40% volt)
d) Budapesten 25% (korábban 35% volt).

Ez a támogatási térkép a közösségi iránymutatások alapján az adott térség fejlettségi szintjének megfelelően határozza meg a nem horizontális célú beruházási támogatások esetén alkalmazható maximális támogatási intenzitást. A közösségi szabályok értelmében azon nagyrégiók jogosultak a maximális 50 %-os támogatási intenzitásra, amelyek egy főre jutó GDP-je a közösségi átlag 60 %-a alatt van. Magyarországon 2000 január 1-től az ország egész területét egységesen kezelő regionális támogatási térkép került bevezetésre, amely a maxi-

[12] Az uniós csatlakozás óta ugyanis a kormány 50 milliárd Ft-os beruházási támogatásra vállalt garanciát, ez pedig az idevonzott 350 milliárd Ft-nyi beruházás 14 százaléka. 2004-2005-ben összesen valamivel több, mint 53 milliárd forintnyi,egyedi támogatáshoz jutott 11 külföldi nagyberuházó (köztük a Hankook Tire is).

mális támogatási intenzitást 50 %-ban állapította meg. Ezt 2006-ban felülvizsgálták, és így alakultak ki a 2007-től érvényes fenti támogatási intenzitások.

Nagyberuházás esetén a ***támogatási intenzitás*** *a fenti alapján meghatározott támogatási intenzitás*

a) 100 %-a, jelenértéken 50 millió eurónak megfelelő forintösszegig;

b) b) 50%-a, jelenértéken 50 és 100 millió eurónak megfelelő forintösszeg közötti részre;

c) 34%-a, a jelenértéken 100 millió eurónak megfelelő forintösszeg feletti részre.

A szabályok szerint a *támogatási intenzitás* a támogatástartalom és a jelenértéken számított elszámolható költség hányadosa, százalékos formában kifejezve. A *támogatástartalom* pedig a kedvezményezett számára nyújtott állami támogatásnak meghatározott módszertan alapján kiszámolt értéke (lényegében a támogatás forint, illetve euróösszege).

Abban az esetben kell előzetesen ***bejelenteni a Bizottságnak*** a tervezett támogatást, ha a beruházás összege meghaladja a ***100 millió eurót***, és a tagállam több támogatást kíván nyújtani, mint amennyi egy 100 milliós beruházáshoz járna. Ezen beruházások esetében a Bizottság nem engedélyezi a támogatást, ha az érintett vállalat piaci részesedése 25%-nál nagyobb az adott termék esetében, illetve, ha a beruházás által létrehozott kapacitás több, min a piac 5%-a. A bizonyítás a tagállamot terheli.

A *Hankook beruházásának példáján keresztül* a maximálisan nyújtható támogatás kiszámításának módja a következők szerint történhet.

A vállalat Dunaújvárosban építi a gyárat, amely a Közép-Dunántúli régióban található, így a térségben a maximális támogatási intenzitás az akkori szabályok szerint 50 %-os volt (jelenleg 40 %, lásd fent). A vállalat 500 millió euró értékben ruház be nálunk. A fentiek alapján a támogatási intenzitást (50 %) korrigálni kell a beruházási összeg szerinti sávokban meghatározott százalékokkal (100, 50, 34%).

Maximális támogatástartalom:

50 millió euró * 50 % * 100 % =	25,0 millió euró
50 millió euró * 50 % *50 % =	12,5 millió euró
(500-100)* 50 % * 34 % =	68,0 millió euró
Összesen:	**105,5 millió euró**

Ez az 500 milliós beruházáshoz képest **21,1 %-os** támogatási százalékot jelez, amelyet nem léphettünk túl. Az Európai Bizottságnál így tehát méltán kerülhetett elfogadásra az összegben 92,6 millió euró nagyságrendű támogatásunk, amely 18,52 százalékot tesz ki a beruházás teljes összegéhez viszonyítva. (Ha nem lennének szigorúbb szabályok, azaz ha a beruházás összege szerint nem lenne korrekció, akkor a vállalat akár 500*50%=250 millió eurós támogatásra lenne jogosult.)

A beruházásért Magyarországon kívül Szlovákia, Csehország és Lengyelország is versengett, a vállalat előzetesen azonban Szlovákiában akarta megvalósítani a fejlesztést. A szlovák kormány viszont elutasította a vállalat fejlesztési támogatásra vonatkozó igényét[13], így a cég figyelme Magyarországra terelődött, ahol pedig a kormánytól kedvező ajánlatot kapott. A koreai cég többek között az *infrastruktúra minősége, a képzett munkaerő hozzáférhetősége és minősége, a szabályozási környezet és a politikai, gazdasági stabilitás* miatt döntöttek Magyarország mellett a Kelet-Európába tervezett helyszín kiválasztásánál.

A vállalatalapítás várható hatása, jelentősége gazdaságunkra:

Az ilyen nagyberuházások értékelése a pályázatoknál alkalmazott módszerhez hasonlóan történik, ezen felül azonban további kiemelt szempontok is vizsgálat tárgyát képezik:

- beruházás volumene,
- teremtett munkahelyek száma,
- magyar beszállítói hányad,

[13] 3 millió koronába került volna az országnak egy új munkahely létrehozása, ezt pedig sokallták a miniszterek

- technológiai színvonal,
- a képzési költségek aránya a személyi jellegű ráfordítások összköltségén belül,
- munkaerő szakképzettségének szintje,
- környezeti hatások.

Az értékelés további részét képezi minden esetben a beruházás nemzetgazdaságra gyakorolt hatásának vizsgálata, amely a költségvetési kiadások és a működés eredményeképpen keletkezett költségvetési bevételek viszonyát elemzi. A támogatás odaítélésekor is azt vizsgálta a minisztérium, hogy a vállalat által befizetett adóbevételek, egyéb bevételek, illetve a „megspórolt" kiadások révén, illetve az export oldal erősítésével a gazdasági növekedésre gyakorolt áttételes hatás milyen mértékű lesz.

Pro és kontra érvek

1. A gyár-telepítése első lépcsőben 1500, hosszabb távon 3000 új *munkahelyet* teremt, és ez a kormány számítása szerint jelentős adó és járulékbevételhez vezet az elkövetkezendő években[14].

A gazdaságpolitika számára az egyik legfontosabb kérdés a külföldi működőtőke-befektetések hatása a foglalkoztatottság alakulására. A foglalkoztatásra gyakorolt hatás végső kimenetelére vonatkozóan nincs a szakirodalomban konszenzus. A legfőbb veszélyt abban látják, hogy a nagyobb hatékonysággal működő külföldi tulajdonú vállalkozás kiszoríthatja a belföldi vetélytársakat, így még ha zöldmezős beruházás keretében jött is létre, az ágazatban több régi munkahely veszhet el, mint amennyi keletkezik (Oszlay 1999). A gumiabroncsgyártásnak azonban nincs is hazánkban múltja, lényegében egy új iparág jelent meg Magyarországon, így más vállalatok munkavállalói elszippantásának, illetve korábbi vállalatok tönkremenetelének esélye a Hankook betelepülésével nem jelenthet tényleges veszélyt.

[14] A GKM 2004 novembere óta 40 nagyberuházást jelentett be. A beruházások összértéke mintegy 639 milliárd Ft, amelyek eredményeként közvetlenül 18641 új munkahely jött, illetve jön létre (2006. decemberi GKM közlemény szerint).

2. Külföldi piaci elemzők azzal érvelnek, hogy a beruházás jót tesz az *exportnak és a gazdasági növekedésnek.* A kormány számításai szerint is a Hankook 10 év alatt mintegy 9 milliárd Ft adót fizet be a költségvetésbe, és évente 80 milliárd forintos export árbevételt termel. Ha pedig a termelés a teljes kapacitására fut fel, akkor akár 1 százalékkal is emelkedhet a magyar export értéke.
Több tapasztalat szól amellett, hogy a világgazdaság növekedésének átlagát tartósan meghaladó gazdasági növekedést csak a hazai piacra való támaszkodással nem lehet elérni. Tartós növekedési potenciált elsődlegesen az erőteljes export-orientáció biztosítja (Oszlay 1999). A kilencvenes évek közepén a gazdasági növekedésünk motorját az ország erőteljes export-teljesítménye adta, így a későbbiekben a külpiacra orientáló tevékenységek támogatására kellene a gazdaságpolitikai eszközöknek ösztökélnie.

3. Ugyancsak külföldi elemzők vélik, hogy a gyártási beruházás javítani fogja a *befektetői hangulatot*, és valószínűleg ad valamelyest alátámasztást a *forintnak* is.
A fogadó országnak olyan politikát kell folytatni, amely azt bátorítja, hogy a betelepülő vállalat olyan üzemet hozzon létre, amely nagyrészben a legfejlettebb piacok ellátására folytat termelést. Ez biztosítja azt, hogy a kutatás-fejlesztés élvonalába tartozó termékek kerüljenek a fogadó országba, s így pozitív átgyűrűző hatások generálódjanak a gazdasági növekedésre vonatkozóan. A Hankook a gyártócsarnoka mellé egy 80 főt foglalkoztató fejlesztőközpontot is idetelepít., amely talán a minőségi termékek fejlesztésében - hazai mérnökökkel és kutatókkal – kiveszi a részét.

4. A beruházás a második legnagyobb értékű külföldről érkező beruházás Magyarországon és várhatóan megtelepedésük *multiplikátor hatásként vonzza majd a többi hasonló szándékkal* bíró nagyvállalatokat is (főleg a délkelet ázsiai és a kelet-ázsiai vállalatokra számítanak a jövőben Németországból, Franciaországból és az Egyesült Államokból érkező működőtőke-befektetések mellett). Természetesen a hazai beszállítók körének bővülése is kiemelten fontos tényező. Ezt igazolja, hogy mára a beszállítók letelepedésére kijelölt terület kétharmada Dunaújváros térségében már el is kelt, és az építkezések is elkezdődtek. A GKM jelenleg (2007 elején) mindösszesen 123 nagybefektetési projektet kezel. A projektek révén mintegy 43.300 új munkahely jöhet

létre Magyarországon. Csak a szolgáltatóközpontok 2004-2009 között több mint 10.700 új munkahelyet teremthetnek.

5. A köztudomásúan *magas bérköltséget ellensúlyozhatja a magasabb termelékenységünk*, így pedig a termékegységre jutó bérköltség is alacsonyabbnak tekinthető.

A Hankook illetékesei közölték, hogy Magyarországot „a termelési költségek, a logisztikai előnyök valamint a szakképzett munkaerő miatt választották a telep helyszínéül, illetve mert közel van Nyugat-Európához, emellett a vállalat támogatást is kap a kormánytól."

Kissé ellentmondásos, hogy a cég a magasan képzett munkaerő miatt is választotta hazánkat a befektetés színhelyéül, azonban ennek ellentmond, hogy nagyon nehezen talál a munkavégzéshez illő végzett szakembereket. Pénzügyi alapigazságként említhető, hogy csak megfelelő humántőke jelenléte esetén képes a külföldi tőke a gazdasági növekedésre (közvetett) hatást gyakorolni.

A BME polimer- és gumiipari tanszékén évente csupán 10-14 ember diplomázik, így a gyár vegyész- és gépészmérnök szakembereket vitt ki Dél-Koreába továbbképzésre. A cég jelenleg is gépészmérnök, anyagmérnök, vegyész- és villamosmérnök posztba keres szakembereket, koreai képzés és hosszú távú elkötelezettség vállalásával.

6. Elgondolkodtató a támadók[15] részéről hangoztatott álláspont, miszerint a gumiabroncs-üzem állami támogatása ellentétben áll a külgazdasági stratégiánkban megfogalmazott célokkal. 2005 júliusában ugyanis a stratégia lényegének meghatározásában kimondták, hogy az állam a magas hozzáadott értékű terméket előállító vállalatokat preferálja a jövőben, és a gumiabroncs nem éppen magas hozzáadott értékű terméknek tekinthető. A szlovák kormány is pozitívumként értékeli a beruházás elmaradását, mert így magasabb színvonalú termékre összpontosíthatnak.

Azonban pozitív lépésnek tekinthető, hogy a Hankook Tire nemrégiben szerződést kötött az Audi AG vállalattal, miszerint a cég 2007 júniusától (a termelés beindulásával) abroncsokat szállít az A6L és A4 prémium modellek számára. Ez a szerződés azt jelzi, hogy a magas színvonalú gépkocsik piacára kíván betörni. Ha tehát a gumiabroncsot

[15] Levegő Munkacsoport (2006)

hazai gyártású gépkocsikra szerelve sikerülne exportálni, akkor valamennyire a hozzáadott-érték megítélése módosulhat.

Konklúzió

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a Hankook cég magyarországi szereplését csak pozitívan értékelhetjük, azonban ennek reális megítélése hasznok vagy negatívumok tekintetében még nem lehetséges. Biztos, hogy első körben a munkanélküliség kedvező alakulásában, illetve a térség gazdasági élénkülésében is szerepet játszik a beruházás (a környékre települő beszállítók révén). A többi tényező, mint az adóbevételek összege, az export-teljesítmény javulása csak később lesz kiértékelhető.

Napjainkban kiemelt gazdaságpolitikai cél, hogy a magyar gazdaság tartósan gyors ütemű, *export- és beruházások* által vezérelt, *kiegyensúlyozott növekedési* pályára álljon. A dinamikus gazdasági növekedés megalapozása érdekében elengedhetetlen a magyar gazdaság és ezen belül az *ipar versenyképességének* javítása, a kedvező, a fenntartható növekedés feltételeit megteremtő *befektetési környezet kialakítása és fejlesztése*, a világgazdaságba való integrálódásunk elősegítése, az ***innováció vezérelt gazdasági növekedés***[16] feltételeinek bővítése. Jelenleg ugyan még az export és beruházások által vezérelt növekedési pálya az előttünk lebegő fő cél, de amely már kiegészül a K+F terület erősítésén alapuló fejlesztési irányokkal is. Magyarországon a jelentősebb szellemi tőkét igénylő befektetések már kialakulóban vannak (Lentner 2007). Ennek megfelelően a kormányzatnak a későbbi egyedi támogatások odaítélésekor figyelembe kell vennie, hogy a befektető tervez-e fejlesztő részleget is Magyarországra telepíteni.

Ezzel párhuzamosan viszont nem elég csak a tőkét idevonzani, hanem a megtelepedett vállalatoknak olyan ***egészséges befektetői környezetet*** kell teremteni, illetve megtartani, amely révén rábírhatók az újabb fejlesztésekre, újabb tőkebefektetésekre. Ha bizonytalannak, illetve hosszú távon nem biztosítottnak ítélik a piaci feltételeket, akkor

[16] A beruházás vezérelte növekedés utáni fázis, ahol a versenyképesség növekedésének fő forrása a K+F és innovációst tevékenység.

könnyen dönthetnek más országban lévő leányvállalataik fejlesztéséről a hazánkban eszközölt pótlólagos beruházások helyett[17].

FELHASZNÁLT IRODALOM

Antalóczy Katalin (2003): Működőtőke-befektetések és befektetésösztönzés Magyarországon, *In: Pénzügypolitika az ezredfordulón (szerk. Botos K.) JATEPress, Szeged, 34-36.o*

Artner Annamária (2004): Nemzetgazdasági versenyképesség és tőkevonzás – Írország példája, *In: Külgazdaság, XLVIII. évf.,, szeptember*

Halmos Kornél (2005): A külföldi működőtőke és az innovációs képességek kapcsolata és szerepe a felzárkózási folyamatban, *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Közgazdász-gazdálkodási szak*

Hargita Eszter (2005): Állami támogatások Magyarországon az uniós versenypolitika tükrében, *TVI Információs füzetek 23. szám, június, Pénzügyminisztérium*

Informatikai és Hírközlési Minisztérium: A fejlesztéspolitika eszközrendszere, *Fejlesztéspolitikai és EU-támogatások Főosztály*

Krugman, Paul (1994): Competitiveness: A Dangerous Obsession. *Foreign Affairs, március/április.*

Lentner Csaba (2005): Rendszerváltás és pénzügypolitika, *Akadémiai Kiadó, Budapest*

Lentner Csaba (2007): A magyar nemzetgazdaság versenyképességének új típusú tényezői, *In: Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején (szerk: Dr. Lentner Csaba), Akadémiai Kiadó, Budapest*

OECD [2001]: OECD Economic Surveys, Ireland. OECD, június.

Oszlay András (1999): Elméletek és tények a külföldi működőtőkebefektetésekről, *MNB Füzetek, 11. szám, szeptember*

[17] Tavaly év végén a győri Audi gyár vezetője nyilatkozott úgy, hogy inkább lengyelországi vagy kínai leányvállalatánál kezd fejlesztésekbe. Indoklása szerint a bevezetett szolidaritási adóval keresztülhúzták számítását és a kormány által rögzített gazdasági keret-feltételeket így nem látja biztosítottnak.

Sass Magdolna (2003): Versenyképesség és a közvetlen külföldi működőtőke-befektetésekkel kapcsolatos gazdaságpolitikák. *PM Kutatási füzetek 3. szám, szeptember*

Török Ádám (2003): Mit mérünk mivel? A versenyképesség értelmezéséről és mérési problémáiról *In: EU-csatlakozás és versenyképesség, Budapest: Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központ, 2003. pp. 73-106* (Európai Tükör Műhelytanulmányok; 93.)

Voszka Éva (2006): Uniós támogatások–a redisztribúció új szakasza? *Külgazdaság, L. évf., június*

85/2004. (IV. 19.) Korm. Rendelet: az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 87. cikkének (1) bekezdése szerinti állami támogatásokkal kapcsolatos eljárásról és a regionális támogatási térképről

163/2001. (IX. 14.) Korm. Rendelet: a vállalkozásoknak nyújtott állami támogatások tilalma alóli mentességek egységes rendjéről

1996. évi LXXXI. Törvény a társasági adóról és az osztalékadóról

275/2003. (XII.24.) Kormányrendelet a fejlesztési adókedvezményről

206/2006. (X.16.) Kormányrendelet a fejlesztési adókedvezményekről

Az Európai Bizottság 1628/2006/EK rendelete (2006. október 24.): a Szerződés 87. és 88. cikkének a nemzeti regionális beruházási támogatásokra való alkalmazásáról

Andrássy Adél

A magyar agrárgazdaság versenyképessége, jövedelmezőségi és finanszírozási viszonyai

Mezőgazdaságunk termelési adottságai – kedvező földrajzi helyzet, földminőség, éghajlati és domborzati viszonyok, alacsony bérek – az európai országokkal összehasonlítva versenyelőnyt biztosítanak számunkra. Hazánk a mezőgazdasági művelésű földterülete révén abszolút és komparatív előnyökkel rendelkezik. Földterületük 67 százaléka mezőgazdasági művelés alatt áll, amely területkihasználtság az Európai Uniós országok földkihasználtsági mutatóival összehasonlítva rendkívül magas. A 100 lakosra jutó mezőgazdasági területtel kifejezett földellátottságunk (61,6 hektár/100 fő) közel 35 százalékkal meghaladja az európai átlagot (45 hektár/100 fő).

Agrárgazdaságunk 2-3 évtizeddel korábban még realizálta a természeti adottságokból származó versenyelőnyét. Egységnyi földterületre jutó hozamok vonatkozásában (azaz termésátlagokban), költséghozam viszonyokban (azaz jövedelmezőségben), munkaerőeltartóképességben, exportban az ágazat eredményei felülmúlták a nyugat-európai színvonalat.

Ma viszont az ágazat elhúzódó válsága jellemző. A mezőgazdaság a 2000 évek elején, közepén is továbbgörgeti azokat a problémákat, amelyek az 1980-as évek elején kerültek felszínre, és amelyeknek gyökerei jóval korábbi időszakra nyúlnak vissza. A felszínre tört és elhúzódó válság egyik hatásában legsúlyosabb jelensége az ágazat alacsony szintű jövedelemtermelő képessége, illetve az ezzel szoros összefüggésben álló elégtelen beruházási, felhalmozási színvonal.

1. A búzaágazat nemzetközi versenyképessége

A búza árunövény termesztése, előállítása a világ, az Európai Unió és Magyarország agrártermelésének is jelentős részét képezi. A stratégiai

termékek körébe tartozó növény a világ népességének élelmezésében alapvető szerepet tölt be. A fejlett ipari országokban az 1 főre jutó éves átlagos fogyasztás gabonából 131 kg, a fejlődő országokban viszont 165 kg. Az 1 főre jutó átlagfogyasztás meglehetős stabilitást mutat és hosszú távon is várhatóan ezen értékek körül alakul.

A világ összbúza-termelése 2003/04-ben 550-560 millió tonna volt, ami mintegy 2,4-szerese az 1960/61-es év termelésének, amikor mindössze 233 millió tonnát állítottak elő. Rekordtermést 1997/98-ban értek el, akkor összesen 610 millió tonna búzát termeltek meg.

A legnagyobb búzatermelő az Európai Unió csatlakozás előtti tagállamainak összessége (EU-15-ök), évente kb. 100 millió tonna búza előállítására képesek. 2000/01-ben kiemelkedő hozamok mellett 104,4 millió tonnát állítottak elő. Az 1960-as évekhez képest **megháromszorozták a** termelésüket, az egy hektárra jutó átlaghozamuk jelenleg 6 tonna körül van. (1. táblázat).

1. táblázat: A búza világtermelése (millió tonna)

Ország, térség	1991-1995-ös évek átlaga	2000.	2001.	2002.	2003.
Világ összesen	545,7	582,3	581,7	566,2	555,7
ebből: Európa	120,6	134,9	127,7	134,7	113,9
EU 15	87,8	104,4	90,5	103,2	90,6
USA	61,8	60,8	53,3	44,0	62,5
Kanada	27,4	26,8	20,6	15,7	21,0
Argentína	9,9	16,5	15,3	12,3	13,0
Ausztrália	13,9	22,2	24,9	9,4	24,5
India, Pakisztán	74,2	97,5	88,7	90,0	88,6
Kína	101,2	99,7	94,0	91,3	88,0
Néhai SZU,	73,5	64,9	92,5	98,0	65,6
ebből: Oroszo.	38,2	34,5	46,9	50,6	35,0
Ukrajna	18,8	10,2	21,0	20,0	4,5
Kazahsztán	10,4	9,1	12,7	12,8	11,5
	1996-2000				
Magyarország	4,1	3,6	5,2	3,9	2,9

Forrás: Agrarwirtschaft 2004/1. 5.o., Mezőgazdasági Statisztikai Kiadványok

A világ búzatermelőinek rangsorában a második helyet a Dél-Ázsiai országok (India és Pakisztán együttesen), valamint Kína foglalja el. 2003-ban 90-90 millió tonna búzát állítottak elő.

A harmadik helyen az Egyesült Államok és Kanada összesített termelése áll, együttesen évente 83,5 millió tonna búzát állítanak elő. Az 1990-es években termelésük átlag 1,2%-al nőtt konstans, illetve gyengén csökkenő termőterület mellett.

Kelet-Európában és a korábbi Szovjetunió utódállamaiban a transzformációs időszakban és utána is lényeges mértékben csökkent a termelés. A volt SZU utódállamai 2003-ban mintegy 65,6 millió tonna búzát állítottak elő. 1991-95 közötti években átlagosan 73,5 millió tonna éves termelést produkáltak.

A 2004. május 1-el csatlakozó 10 ország az Európai Unió mezőgazdasági területét 30%-al növelte meg, a gabonaterületet 42%-al bővítette, de az alacsony átlaghozamok miatt a gabonatermelés összmennyiségét csak 28,4%-al növelte (2. táblázat). **A csatlakozó 10 országnál a búza terméshozama az EU-15-ök átlaghozamának 22%-a.** Az EU 15 tagállama 37 millió hektáron 6 tonna területegységre jutó hozamok mellett 220 millió tonna gabonát állított elő 2004-ben. Az Európai Unió újonnan csatlakozott 10 tagállama 16 millió hektáron 4 tonna/hektár átlaghozam mellett 62 millió tonna gabonát állított elő 2004-ben. Az EU-10 legnagyobb gabonatermelői Lengyelország és Magyarország. Lengyelország 8,5 millió hektáron, 3,41 tonna/hektár átlaghozam mellett 28,9 millió tonna gabonát termelt meg 2004-ben. Magyarország 3 millió hektár területen, 5,52 tonna/hektár átlaghozam mellett 16, 5 millió tonna gabonát állított elő.

2. *táblázat*: Az Európai Unió összes gabonatermelése 2003/04-ben

Megnevezés	2003.			2004.		
	Terület 1.000 ha	Termésátlag t/ha	Termés 1.000 t	Terület 1.000 ha	Termésátlag t/ha	Termés 1.000 t
EU-15	50.881	4,46	226.869	36.987	5,74	219.560
EU-10	14.950	2,98	44.500	15.666	3,99	62.446
Lengyelország	8.126	2,87	23.347	8.490	3,41	28.921
Magyarország	2.858	3,00	8.773	2.990	5,52	16.507

Forrás: Agrarwirtschaft 2004/1. 6.o., Mezőgazdasági Statisztikai Kiadványok

Az EU-25 gabonatermelésének közel felét teszi ki a búzatermelés, a termőterületnek viszont csak 37,2%-át foglalja el. Addig, amíg a gabonatermelés átlaghozama 5,36 tonna/hektár volt 2004-ben, addig a búzatermelés átlaghozama 6,32 tonna/hektár volt. Ezt mutatja a 3. táblázat.

3. táblázat: EU-25 búza- és gabonatermelése összesen

Megnevezés	2003.			2004.		
	Terület 1.000 ha	Termés-átlag t/ha	Termés 1.000 t	Terület 1.000 ha	Termés-átlag t/ha	Termés 1.000 t
Lágy búza	18.467	5,33	98.367	19.610	6,32	123.952
Gabona-termelés összesen	50.881	4,46	226.869	52.653	5,36	282.046

Forrás: Agrarwirtschaft 2004/1. 8.o.

A nemzetközi búzapiac mérete 2003/2004-ben 96 millió tonna, tendenciájában csökkenő, 2002/2003-ban 103 millió tonna, 2001/2202-ben 107 millió tonna volt. (4. táblázat)

A csökkenés oka mindenek előtt az EU és Észak-Afrika búzaimportjának csökkenése, valamint Argentína és az Európai Unió exportjának csökkenése. A korlátozottabb búzakereskedelem – a búzakereskedelem fajta-szerkezetén belül – a takarmánybúza és a durumbúza export-import forgalmának visszaesésére vezethető vissza. A lisztbúza nemzetközi kereskedelme enyhén növekvő, annak ellenére, hogy Észak-Afrika, Brazília és Irán jelentősen csökkentette a behozatalát. A takarmánybúza kereskedelem csökkenése főleg Kelet-Európa és Ukrajna termeléscsökkenésére vezethető vissza. Oroszország törekszik arra, hogy az alacsony termelése ellenére exportőr pozícióját megőrizze, így kb. 5 millió tonna exportot produkál minden évben. Kínának a termelés/felhasználás mérlegében 20 millió tonna búzahiánya van (a hazai termelése nem elégíti ki a belföldi felhasználását), de a jó tárolókapacitásai miatt egyes években exporttöbblete van.

A búza export 30%-át az USA bonyolítja le, 14,6%-át Kanada, hasonló részarányt mondhat magáénak Ausztrália is. Az EU-15-ök 10,4%-ot, Argentína pedig 8,9%-ot képviselnek az exportban.

A behozatal vonatkozásában az EU 2003/2004-ben az előző évhez képest radikálisan csökkentette a búza importját. Észak-Afrika az előző évi 17,7 millió tonnával szemben mindössze 14,1 millió tonna búzát importált. A korábbi Szovjetunió területén létrejött országok viszont mintegy megkétszerezték a behozatalukat, 2003/2004-ben az összes importjuk 7,1 millió tonna volt.

4. táblázat: A búza világkereskedelmének megoszlása (millió tonna)

Búza és liszt						
Kivitel			Behozatal			
Ország, térség	2002/2003	2003/2004	Ország, térség		2002/2003	2003/2004
USA	22,8	29,0	*Európa*		14,3	8,8
Kanada	8,6	14,0	*Ebből:*	*EU*	12,1	5,0
Ausztrália	10,9	14,0		*Korábbi SZU*	3,5	7,1
Argentína	5,7	8,5		*D-K Amerika*	18,3	18,7
EU	16,0	10,0		*Közel-Kelet*	12,6	11,4
Összesen:	64,0	75,5		*Távol-Kelet*	10,2	10,0
Egyéb ország	39,3	20,5		*Japán*	5,7	5,8
Összesen:	103,3	96,0		*Kína*	0,5	0,5
				Észak-Afrika	17,7	14,1

Forrás: Agrarwirtschaft 2004/1. 7.o.

Az EU búzatermelése 2003/2004-ben mintegy 12 millió tonnával volt kevesebb, mint az előző évben. (5. táblázat) A legnagyobb mértékű termelés visszaesés Franciaországban volt, ahol 8 millió tonnával csökkent a termelés az előző évhez képest. De Németországban, Ola-

szországban, Spanyolországban, Nagy-Britanniában szintén kevesebbet termeltek, Dániában és Svédországban viszont nőtt a termelés.

A búzatermő-területek 4%-al, a területegységre jutó hozamok 7%-al csökkentek, aminek az lett a következménye, hogy az EU búzaexportja 6 millió tonnával csökkent.

5. táblázat: Búzamérleg EU-15 (millió tonna)

	2002/2003	2003/2004
Kezdeti készletállomány:	8,2	11,9
Termelés:	103,3	92,0
Import:	12,0	4,0
Export:	15,5	9,0
Felhasználás:	96,1	92,5
Takarmány:	51,3	47,5
Év végi készletállomány:	11,9	6,4

Forrás: Agrarwirtschaft 2004/1. 12.o.

2003/2004 elégtelen termelési produktuma miatt az Európai Bizottság az ugaroltatás követelményrendszerét felülvizsgálta és 2004/2005-re 10%-ról 5%-ra csökkentette az ugaroltatási kötelezettséget, annak érdekében, hogy az EU-15 gabonamérlege javuljon.

2004. január 15. és 2004. augusztus 31. közötti időszakra csökkentett vámtételek mellett 3 millió tonna behozatali kontingenst nyitottak meg a kiesett termelés ellensúlyozása érdekében.

Az import kontingens megoszlása:

- 572 ezer tonna az USA-ból származó gabonaimport
- 38 ezer tonna Kanadából származó gabonaimport
- mintegy 371,6 ezer tonna harmadik országokból származó gabonaimport.

A búza világpiaci ára 2001-től folyamatosan nő, az Európai Uniós intervenciós ár 101 euró/tonna. Prognózisok szerint a búza világpiaci ára 2008-ban meghaladja a 150 $/tonna egységárat.[1]

[1] Prospects for Agricultural Markets, 2001-2008, European Comission, July 2001, 78.old.

Az egységes európai agrárpolitikával Magyarországon is életbe lépő Európai Uniós felvásárlási/intervenciós árak lényeges árszínvonal emelkedést nem okoztak. A magyar mezőgazdasági termelés szempontjából meghatározó termékek termelői ára már a csatlakozás előtt az európai felvásárlási árak átlagos szintje körül ingadozott. 2003-ban a búza termelői ára Magyarországon 10,5 €/tonna volt, az EU-15-ök súlyozott termelői ára pedig 11,2 €/tonna volt.[2] A hazai és az Európai Uniós termelői árak kiegyenlítettsége a hazai mezőgazdasági árak növekedésének és a belföldi forint valuta/deviza árfolyamának erősödésének következménye.

Az EU-15-ben az Uruguay-Forduló ellenére a protekció nem csökkent. A Doha-Runde-ban is a protekció leépítése a cél, s bár az EU várhatóan kénytelen ebbe az irányba elmozdulni, de ma még erőteljesen támogatja az agrártermelést és ezen belül a búzatermelést.

A belépőknek és az EU-15-nek is jelentős gondot fog okozni az EU élelmiszer- és takarmánybiztonsági előírása (VO 178/2002.). Az a feltételezésünk, hogy nagyon sok vállalkozás (a kis és közepes méretűek zöme) nem tudja az előírt feltételeket biztosítani. Ugyanez vonatkozik a követhetőségi és a genetikailag módosított élelmiszerekre és takarmányokra vonatkozó előírásokra[3] (1829/2003. és 1830/2003.). Annak érdekében, hogy a termelők ezen előírásoknak meg tudjanak felelni, termékkövetési rendszert kell kialakítaniuk, aminek a termelési költségek növekedése lesz a következménye.

2010-ig a FAO a búzakereskedelem mintegy 20%-al történő kibővülésével számol. Prognózisaik szerint Oroszország, Ukrajna és Kazahsztán az évtized végére tartós exportőrré válnak. Argentína és az EU – előrejelzéseik szerint – az eddiginél jelentősebb részt fog vállalni az exportban. A FAO szcenárió szerint bizonyos tradicionális búzaexportőrök (Észak-Amerika, Brazília) piaci részarányt veszítenek.

---

[2] Forrás: Orbánné Nagy Mária: A magyarországi élelmiszerárak az Európai Unió árainak tükrében. Külgazdaság 2003. 7-8. szám

[3] Meg kell jelölni a géntechnikailag módosított nyersanyagot a késztermékné akkor is, ha nem mutatható ki a termék géntechnikai módosulása. Hogy ez kimutatható legyen, az alapanyagok eredetét is igazolni kell, azaz termékkövetési rendszert kell installálni.

2. Az agrárágazat jövedelmezőségi viszonyai

A mezőgazdasági jövedelmek jó néhány determinisztikus és sztochasztikus jellegű tényező együttes hatásaként alakulnak. A termelési és piaci viszonyok, a gazdasági-pénzügyi szabályozó rendszer (elvonások, támogatások), a termelés műszaki-technikai-biológiai-természeti feltételrendszere egymással bonyolult kapcsolatrendszerben vannak, az egyes faktorokra valószínűségi jellegű tényezők is hatnak, a köztük levő ok-okozati viszonyok többnyire nem egyirányúak, és az egyes tényezők hatása a termelés gazdasági paramétereire (jövedelmezőségre, likviditásra, eszközhatékonyságra, stb.) csak kivételes esetekben és utólag különíthető el.

A magyar mezőgazdaság 2004-ben 545 milliárd forint bruttó hozzáadott értéket állított elő.

Ez az érték tartalmazza:

- az állami költségvetést megillető adókat és járadékokat,
- a tőkejövedelmeket, azaz az értékcsökkenést és a tőkeszolgálatok díjait,
- a munkajövedelmeket.

Elvileg a mezőgazdasági vállalkozásoknak is az adózott eredményükből ki kell elégíteniük a tulajdonosok befektetett tőkéje utáni reális hozadékigényt. A mezőgazdasági tőkebefektetéseknek is legalább akkora hozamot kellene eredményezniük, amennyi a banki kamat. Mivel 2004-ben a jegybanki alapkamat 11,8 százalék körül alakult, így egy vállalkozás tulajdonosai joggal várhatnak el a lekötött tőkéjük után közelítően 12 százalék saját tőke arányos nyereséget.

A mezőgazdasági művelésű földterület forgalmi értéke – 6,1 millió hektár, 200 ezer forint/hektár átlagos földáron számolva – 1.201 milliárd forint. A mezőgazdaság tárgyi eszköz állománya újrabeszerzési értéken kalkulálva 3.090,8 milliárd forint. Azaz a mezőgazdasági bruttó hozzáadott érték tőkejövedelem tartalma, egyrészt a földtőkére jutó 12 százalékos hozamot (ami 144,1 milliárd forint), másrészt a lekötött tárgyi eszközértékre jutó 10 százalékos hozamot (309,1 milliárd forint), harmadrészt az amortizációt (14,5 százalékleírási kulccsal kalkulálva 448,2 a ténylegesen elszámolt amortizáció mintegy 75 milliárd forint) kellene hogy tartalmazzon. A bruttó hozzáadott érték, azonban ezekre az értékekre csak részben biztosít fedezetet, azaz az állami

költségvetést megillető adók és járadékok, valamint a munkajövedelmek kifizetése után visszamaradó értékrész gyakorlatilag az amortizációt tartalmazza mindössze, tulajdonosi tiszta jövedelem realizálását nem biztosítja.

Az agrárágazat termelési és piaci viszonyainak együttes eredőjeként kialakult jövedelmezőség több évtizede még a szektor szintentartásához sem elegendő, egy folyamatos tőkefelélés jellemzi e nemzetgazdasági területet. Az ágazat jövedelemhiányát pregnánsan fejezi ki, hogy az árbevétel arányos tiszta jövedelem 1-3%, a saját tőkére jutó adózás utáni nyereség pedig, mintegy 1,5%.[4]

A jövedelemhiány egyrészt a termelés hatékonyságának romlására vezethető vissza. A mezőgazdasági termelés hozamai reálmértékegységben mérve 1990-től drasztikusan csökkentek. Míg 1989. és a '90-es évek átlagában egy hektáron 5,14 tonna búzát állítottunk elő, addig 2002-ben 3,52 tonnát, 2003-ban mindössze 2,63 tonnát, 2004-ben pedig – a rendkívül kedvező időjárásnak köszönhetően – 5,1 tonnát. A magyar mezőgazdaság a 2003. évihez hasonló hozamokat csak 33 évvel korábban produkált, amikor a terméshozam 2,13 tonna/hektár volt. (6. táblázat)

A 2002/2003. évi alacsony naturális hozamokra csak részben ad magyarázatot a különösen kedvezőtlen időjárás. 2003. év Nyugat-Európát is páratlan aszállyal sújtotta, mégis a magyar átlaghozamokhoz képest közel kétszeres hozamokat produkáltak. Kísérleti parcellákon, megfelelő termesztéstechnológiával és kiemelkedően magas ráfordításokkal a mi viszonyaink között is elértek 9 tonnát meghaladó termésátlagokat.

A korábbi évekhez és a nyugat-európai produktumhoz képest is alacsony hozamokat az ágazat erőteljes szórással produkálta. A termelési produktum naturális hatékonysága időben is és gazdálkodási egységek viszonylatában is jelentős eltéréseket mutat.

[4] Borszéki Éva: Az agrárgazdaság jövedelmezőségi és felhalmozási viszonyai. Gazdálkodás, 2003/4. 2-15 old.

6. táblázat: A búza termésátlagai és vetésterülete

Év	A búza termésátlaga		Vetésterület		Össztermés	
	Tonna/ha	%-os változás	Ezer ha	%-os változás	Millió t	%-os változás
2000.	3,60	100,0	1025	100,0	3,69	100,0
2001.	4,31	119,7	1204	117,5	5,18	140,4
2002.	3,52	97,8	1111	108,4	3,91	105,9
2003.	2,63	73,1	1112	108,5	2,92	71,1
2004.	5,1	193,9	1173	105,5	6,02	206,2

Forrás: Statisztikai Évkönyv 2003. KSH Budapest 43 old. és Időszaki Statisztikai Kiadványok KSH Bp. 2003., valamint Mezőgazdasági termelés 2004 KSH Bp., 2005. 11. old.

Az alacsony területegységre jutó hozamok a 2000. és 2003. közötti időszakban az ágazat összteljesítményét olyan mértékben lecsökkentették, hogy a korábbi szintű export-árualap megtermelésére sem volt képes. 2003-ban mintegy 3 millió tonna búzát termeltünk meg és ez a termésmennyiség csak a belföldi szükségletek kielégítését fedezi.

Az ágazat jövedelemhiánya másrészt az agrárolló nyitottabbá válására vezethető vissza. 2004-ben ugyan bizonyos mértékben mérséklődött az előző időszakhoz képest az agrárolló, de még mindig jelentős mértékű.[5] Az elmúlt évtizedben ugyanis drasztikusan megnőttek a mezőgazdasági termelés költségei, de a késztermékek árai ezt az áremelkedést nem követték. Becslések szerint csak az agrárolló révén mintegy 340 milliárd forintnyi jövedelem áramlott ki az 1990-es években a mezőgazdaságból.

Harmadrészt a mezőgazdaság jövedelemtermelő képességét jelentősen rontotta az ágazat elégtelen felhalmozási, beruházási képessége.

[5] A mezőgazdasági termelői árak indexe 2004-ben 104,5% volt, a mezőgazdasági ráfordítási árindex viszont 131,9%. Forrás: Mezőgazdasági termelés 2004 KSH Bp., 2005. 34. old.

A beruházások értéke folyó áron 2004-ben 77.648 millió forint[6], reálértéken kalkulálva nem érték el az 1989. évi beruházás felét. Általános tendencia a gépek átlag üzembentartási idejének meghosszabbodása. (7. táblázat) Ez természetesen a gépek, berendezések fenntartási költségeinek a növekedésével és az üzembiztonságuk csökkenésével járt együtt.

2000-ben a traktorok átlagos életkora 15,3 év, egyéni gazdaságoknál 16,1 év volt.

7. táblázat: Egy traktorra jutó megművelt mezőgazdasági terület

Ország, régió	Ha/db
Magyarország	67,0
Nyugat-Európa (20 ország átlaga)	20,2
Kelet-Európa (12 ország átlaga)	28,4

Az ágazat alacsony jövedelemteremtő képessége jelentős jövedelemkülönbségekkel párosul. A KSH 2000. évi mezőgazdasági összeírása 958.534 db egyéni gazdálkodót vett számba. Ezek közül mindössze 12.454 db olyan egyéni gazdálkodó volt (ez az egyéni gazdaságok 1,3 százaléka) amelynek éves termelési értéke meghaladta az 5 millió forintot. Az egyéni termelők 58,5 százaléka, 560 ezer egyéni gazdaság éves termelési értéke nem érte el a 200 ezer forintot. Ebből a termelési értékből legfeljebb évi 10–30 eFt jövedelmük származhatott. Nagy valószínűséggel többségük veszteséges volt.

Ha fejenkénti létminimumként 25 eFt/hó jövedelmet fogadunk el, akkor egy négytagú családnak éves szinten a mezőgazdasági árutermelésből 1,2 millió Ft jövedelemre kell szert tennie. A nemzetgazdasági átlagos jövedelmezőségi ráta (10 százalék) mellett e jövedelem nagyságához 12 millió Ft éves árbevételt kell produkálniuk. A búza 50 eFt/tonna felvásárlási ára mellett ez azt jelenti, hogy 240 tonna búzát kell előállítani. Az idei év átlaghozamain számolva megközelítőleg 100 hektár termése. Vetésforgót bekalkulálva minimum 300 hektár

[6] Varga Edina, AKII Statisztikai Osztály, http://www.akii.hu/gazdel/stat/mezogazdasag/mg_beruhazas/Mg_beruhazas_varhato_2004/beruhazasok_varhato2004.htm.

birtoknagyságot tételez fel a minimális megélhetési költségek fedezése – amely az egyéni gazdaságok zöménél nem áll rendelkezésre. 2000-ben az 50 hektár feletti egyéni gazdaságok száma alig 7.000.

3. Mezőgazdasági támogatások

A támogatáspolitika az agrárpolitika egyik legfontosabb eleme, amelynek feladata az ágazat hosszú távú hatékony működésének, modernizációjának biztosítása. A központi kormányzatnak ugyanakkor az ágazat folyó jövedelmezőségének kielégítő szintjét is elő kell segítenie, jövedelempótlást is kell nyújtaniuk, hogy e nemzetgazdasági terület a mindenkori piaci igényeknek megfelelő termelést produkáljon és munkaerőmegtartó képességét megőrizze. Az ágazatból ma jóval többen élnek, mint amennyien tisztán piaci elveken működő vállalkozásokba szervezhetők lennének. A népesség jelentős részének egzisztenciája a mezőgazdasági termelésre alapozott (kb. 2,5 millió földtulajdonos van és 2000. évi mezőgazdasági összeírás során 1 millió vállalkozást regisztráltak), ezért a támogatáspolitika szociálpolitikai elemeket is tartalmaz. Nem utolsó sorban a költségvetési támogatások feladatát képezi az Európai Uniós munkamegosztásba bekapcsolódás elősegítése, valamint a táj-, talaj-, és vízvédelemmel kapcsolatos tennivalók részbeni finanszírozása.

A támogatásra fordítható pénzforrások nagyságát és allokálását a nemzetgazdaság anyagi lehetőségei mellett különböző nemzetközi egyezmények határozzák meg. A ratifikált egyezmények között a legfontosabbak, legjelentősebb hatáskörrel rendelkezők: a GATT/WTO Uruguay-i Fordulón született Mezőgazdasági Megállapodás és az Európai Unióval kötött agrárkülkereskedelmi megállapodás illetve csatlakozásunk az Európai Unióhoz.

A GATT/WTO keretén belül született Mezőgazdasági Megállapodás az azt aláíró országok részére vám- és exportszubvenciók csökkentését, illetve megszüntetését, belföldi támogatások terén önkorlátozást ír elő és azt a követelményt fogalmazza meg, hogy a tagországoknak élelmiszerfogyasztásuk növekvő hányadát kell importból fedezniük.

A Megállapodás 2. melléklete szerint az úgynevezett zöld dobozba tartozó és árhoz nem kötődő támogatások korlátozás nélkül nyújthatók, következésképpen elemi érdekünk úgy alakítani támogatási rendszerünket, olyan címkéket adni az egyes támogatásoknak, hogy minél több támogatási forma tartozzon a zöld dobozos szubvenciók közé.

Az ágazat támogatását, a támogatási jogosultságot, támogatási címeket, a támogatások szabályozását az a harmonizáció is meghatározta, amelynek célja az volt, hogy a mezőgazdaság szabályozórendszere Európai Unió-konformmá váljon. E célnak alárendelten átvettük az Európai Unió agrárpiaci rendtartását, az intervenciós árak rendszerét, a jövedéki adó kivetésével kapcsolatos törvényi rendelkezéseket, stb.

2001-ben a mezőgazdasági vállalkozások folyó támogatása 190,8 milliárd Ft volt, ebből az agrárgazdaság költségét csökkentő támogatások összege 86,5 milliárd forint, a saját befizetési kötelezettséggel fedezett kiadások pedig 194,3 milliárd Ft-ot tettek ki. A mezőgazdaság támogatások formájában azt az összeget sem kapja vissza, amelyet előállított, megtermelt és befizetett a központi költségvetésbe.

2003. éves támogatás reálértékben mintegy 25 százalékkal haladja meg a 2000. évit, de a mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttes támogatása a GDP-nek csak 12-14 százaléka. Az Európai Unióban ugyanez az arány 20 százalék.

2004-től az ágazat támogatása jelentősen függ az Európai Unió Közös Agrárpolitikájától (CAP). A Közös Agrárpolitika az Európai Unió egyik legrégebbi közös politikája, amely rendkívül bonyolult és erősen bürokratizált rendszerén keresztül a közös költségvetés több mint felét fizette ki agrártámogatások formájában. Hosszú éveken keresztül konzerválta az Unió agrárgazdaságának történelmi viszonyait a piaci versenytől függetlenített protekcionista rendszerével. A rendszer működése jelentős túltermeléshez és nagymértékű költségvetési kiadásokhoz vezetett.

A CAP megreformálására többször (1992-ben, majd 2000-ben) is kísérletet tettek. Mindkét reform alapvető törekvése a gazdálkodóknak nyújtott közvetlen kifizetések termelésről történő leválasztása volt. Helyébe a jövedelemtámogatás lépett. Emellett egyéb, a termelést csökkentő lehetőségek támogatásával próbálták az ágazat gazdálkodóit segíteni: környezetvédelem, vidékfejlesztés, marketing tevékenység,

élelmiszer-biztonság, minőségi termelés érdekében nyújtott támogatások.

A CAP 2003-as reformjának egyik alaptörekvése az, hogy az Európai Unió agrárköltségvetésének több mint kétharmadát kitevő közvetlen kifizetéseket leválassza a termelésről. Az intézkedés következtében a vállalkozó a termelés szerkezetét a piac jelzéseinek megfelelően tudja alakítani. A leválasztás mértéke azonban nem lesz teljes. A gabonák esetében pl. csak 75 százalékos annak elkerülése érdekében, hogy a kedvezőtlen adottságú területeken ne kelljen tartani a termőföldek tömeges elhagyásától.

A reform jelentős intézkedése, hogy opciós jelleggel két támogatási formát ajánl fel: a terület alapú támogatást, illetve egyszerűsített, összevont támogatást.

A gazdaságos, igazságosabb jövedelem elosztásának érdekében degresszivitást és modulációt vezettek be. Ennek lényege, hogy az évi 5000 eurónál több közvetlen jövedelemtámogatást élvező gazdaságoknál a közvetlen jövedelemtámogatást fokozatosan csökkentik.

A reform jelentős forrásokat biztosít még vidékfejlesztésre, környezetvédelemre, minőségi termelés támogatására, gazdasági – tanácsadási rendszer működtetésére, szabványoknak való megfelelés támogatására, erdészeti programokra.

Ami a reform a magyar agrárgazdaságra gyakorolt hatását illeti, sok a kérdőjel, bizonytalanság. Kérdéses, hogy minek az elérésekor lép életbe az új tagok esetén a degresszivitás és a moduláció. Beszámít-e a 30 százalékos nemzeti boríték vagy e nélkül kell elérni az Európai Uniós szintet? Nem tisztázott, hogy az összevont gazdaságtámogatás 2000-2002-es bázisát miként számolják az új tagoknál. Az sem ismert, hogy az 5000 eurós évi támogatottsági szintet az új tagok gazdálkodóinál milyen alapon határozzák meg.

Az Európai Unió agrárpolitikájának szerves részét képező intervenciós árakat a reform nem változtatta meg. A gabonafélék – beleértve a takarmánygabonát és a kukoricát is – árát nem csökkentik. Ez jelentős mértékű jövedelembiztonságot jelent a magyar gabonatermelők részére is.

Általában a CAP 2003-as reformja a növénytermesztésre szakosodott magyar gazdaságoknál eredményezhet nagyobb jövedelmet és

jövedelembiztonságot. Erősen bizonytalan az állattenyésztés jövőbeli gazdasági helyzete a megváltozott feltételrendszerben.

Hazánk 2004-ben 4,3 millió hektárra 299 millió eurót kap az Európai Uniótól az ún. 25 százalék keretében, a nemzeti rész (30 százalék) 90 milliárd forint. A következő évben tehát átlagosan egy hektárra 35-36 eFt területalapú támogatás jut. E támogatás nyújtásának feltételeként kötelező területpihentetés nincs előírva és a kifizetés időtartama 2004. december 1-től 2005. április 30.

Az ágazat 2004. évi támogatása 293 milliárd forint, ebből 157 milliárd forint nemzeti és 136 milliárd forint Európai Uniós támogatás. (8. táblázat) Ez utóbbiból 96 milliárd forint támogatás közvetlen kifizetésre kerül, 40 milliárd forint pedig pályázatok útján kerül az ágazathoz.

2002. év végén az ún. Koppenhágai Megállapodással szentesített egyszerűsített támogatás irányszámai. A 4,3 millió hektár felöleli a mezőgazdaságilag megművelt regisztrált szántóterületet, összeírt gyümölcsös, szőlőültetvényt, rét, legelő, szántóföldi zöldségtermesztést és burgonyatermesztést.

Magyarország a 2007-ig tartó átmeneti időszakra nem az Európai Unióban honos területalapú, hanem az egyszerűsített támogatást választotta.

8. táblázat: Az agrárgazdaság nemzeti és Európai Uniós támogatása

Év	Nominális értéken			Reál értéken		A támogatás reál értékének %-os változása 2000=100%
	támogatás	ebből:		támogatás	ebből: nemzeti	
		nemzeti	EU-s			
2000.	141	141	–	141	141	100,0
2003.	235	235	–	177	177	125,2
2004.	293	157	136	200	108	141,9

Ma a mezőgazdaságban keletkező jövedelmek 90 százaléka származik támogatásból. A szántóföldi növénytermesztésben és a kérődző állatok tartásánál ha képződik jövedelem, azt csak a támogatás teszi lehetővé, továbbá a költségek 15 illetve 30 százalékát fedezi. 2004-től

az Európai Uniós támogatásokkal megfejelt nemzeti agrártámogatás az ágazat veszteségeinek a nagyobb arányú fedezetét biztosítja – de fejlesztési jellegű pénzügyi erőforrásokat nem tartalmaz.

4. Földjelzálog-alapú hitelezés

A gazdálkodás egyik jellemzője a folyamatos hitelfelvétel. Az üzleti élet szereplői működésükhöz és tevékenységük fejlesztéséhez különböző lejáratú és fedezetű hiteleket vesznek igénybe. A vállalkozásoknál a bevont idegen tőkének az aránya az esetek többségében meghaladja a saját tőke 50%-át.

A földjelzálogra alapított hitelek szerepének növelése enyhítheti az agrárgazdaság finanszírozási gondjait. A földjelzálog – finanszírozás kiterjesztése és a jelzáloglevél – piac kiépülése mind a kihelyezések, mind a források oldaláról javítja a hosszú távú hitelezés feltételeit és lehetőséget teremt a mezőgazdaság korábbinál gyorsabb fejlődésére.

A földjelzálog alapú hitelezésnél a maximálisan kihelyezhető hitelállományt a hitelezésbe bevonható termőföldek forgalmi értékösszege, valamint az agrárszektor hiteligénye határozza meg. A hitelintézetek oldaláról viszont a kihelyezhető hitelállományt a szektor hitelképessége, valamint a zálogleveleket iránti kereslet determinálja. A földjelzálog – hitelezés tehát végső soron függ a termőföldek piaci viszonyaitól, az agrárszektor jövedelmezőségétől és a pénzpiaci – tőkepiaci relációktól.

Ezen típusú hitelezés jelentős tömegű és alacsony kockázatú forráskihelyezést tesz lehetővé. Egy hektár mezőgazdasági művelésű föld piaci ára – még a mi nyomott árú földpiaci viszonyaink között is – jelentős 100 és 800 ezer forint között van. 4,3 millió hektár az Európai Uniós támogatás alapja mezőgazdasági művelésű földterület, forgalmi értéke az átlagosan többé-kevésbé jellemző 200 ezer forint/hektár áron számolva 860 milliárd forint.

Mezőgazdasági művelésű földterületünk 6,1 millió hektár, ebből: szántó 4,7, kert 0,1, gyümölcsös 0,1, szőlő 0,1, gyep 1,1 millió hektár. Ha 6,1 millió hektárt veszünk a hitelezési lehetőség alapjául, akkor 1.202 milliárd forint érték áll e hitelfajta fedezeteként rendelkezésre.

Ugyanakkor a pénzintézeteknél ez a fajta hitelnyújtás az átlagosnál kisebb piaci kockázattal jár, hiszen a földnek, mint munkaeszköznek az a sajátossága, hogy használata során nincs értékvesztesége, helyes műveléssel, gondos gazdálkodással értéke a művelés során növelhető.

A jelzálog-hitelintézet működésének prudenciális szabályozása

- a hitelintézettel szembeni tőkekövetelményre,
- a befektetések korlátozására,
- a fedezetre,
- folyamatos ellenőrzésre,

vonatkozó törvényi rendelkezéseket tartalmazza.

A tőkekövetelményekkel kapcsolatos törvényi előírások egyrészt az alapítással, ill. a működési engedély rendelkezésre bocsátásával összefüggésben a jegyzett tőke minimális összegére, másrészt a folyamatos működés során a szavatoló tőke, valamint a tőkemegfelelési mutató szintjére vonatkoznak.

Az 1997. évi XXX. Törvény a jelzálog-hitelintézet jegyzett tőkéjét 3 milliárd forintban állapította meg, amelyet teljes egészében készpénzben kell befizetni.

A hitelintézetekkel szemben támasztott tőkekövetelmények szabályozásának másik elemét a tőkemegfelelési mutatóra vonatkozó előírások képezik.

A mutató a fizetőképességet méri és szoros kapcsolatban áll a hitelnyújtás kockázataival, ugyanis a nevezőben a kockázattal korrigált banki eszközállomány céltartalékokkal, valamint értékvesztéssel csökkentett összege szerepel. Tehát a nevezőben szereplő összeg a bank által kihelyezett hitelállomány a kamatfelár terhére megképzett céltartalékokkal (értékvesztéssel) csökkentett állománya, azaz a várható visszafizetési kockázatot már nem tartalmazó összeg. A számlálóban a szavatoló tőke szerepel. Az így képzett mutató értékére a hitelintézeti törvény 8 százalékos értéket ír elő. Ez a követelmény azt a kormányzati felfogást juttatja érvényre, hogy a bank működése akkor tekinthető biztonságosnak a mindenkori fizetőképessége (szolvencia) szempontjából, ha a várható veszteségeinek fedezésére szolgáló tartalékainak megképzése után a tartalékokkal csökkentett hitelállomány minimum 8 százalékának megfelelő tőkével rendelkezik.

Az 1997. évi XXX. Törvény A jelzálog-hitelintézetről és a jelzáloglevélről 23. §-ban a Felügyelet a jelzálog-hitelintézetet a jelzáloghi-

tel-állomány és a pótfedezet átruházására kötelezheti, ha tőkemegfelelési mutatója – kilencven napot meghaladóan – négy százaléknál alacsonyabb és azt a Felügyelet által meghatározott határidőn belül nem tudja helyreállítani.

A hitelezési kockázatoknak két csoportját szoktuk elkülöníteni:

a) várható kockázat, amely nem más, mint az egyes adócsoportokra jellemző, korábbi időszakokban megfigyelt hitelezési veszteség. E várható veszteségek fedezésére a bankoknak kockázati céltartalékot kell képezniük s e tartalékképzés költségeire a kockázati felárból származó bevételeknek kell fedezetet nyújtani. 2001. január 1-től a kockázati céltartalékképzés intézményét a magyar számviteli szabályozásban az értékvesztés intézménye váltotta fel;

b) nem várható kockázat: a piac megrendüléséből, egy-egy ágazatot, régiót vagy a gazdaság egészét érintő recesszióból eredő veszteségek. Amelyekre a hitel árába beépített kockázati felár nem ad védelmet. Ezen veszteségek kivédésére a bank hitelezési tevékenysége mögé allokált tőke szolgál.

A Törvény szabályozza a maximálisan nyújtható jelzáloghitel összegét is. Előírja, hogy a hitel összege nem haladhatja meg a fedezetül szolgáló ingatlan hitelbiztosítéki értékének hetven százalékát. A jelzálog-hitelintézetnek mindenkor rendelkeznie kell a forgalomban levő jelzáloglevelek még nem törlesztett névértéke és kamata összegével megegyező fedezettel. Rendes fedezetként a jelzáloghitel fedezetéül lekötött ingatlan hitelbiztosítási értékének legfeljebb 60 százaléka vehető figyelembe.

A hitelbiztosítási érték meghatározása törvényi kötelezettség. Az érték meghatározásakor a bankok ún. menekülésszerű eladási árat vesznek alapul, tehát egy olyan értéket, amelyet minden körülmények között nagy valószínűséggel el tudnak érni. Ezek a biztosítékok együttesen azzal a követelménnyel járnak, hogy a jelzáloggal megterhelt föld piaci értékének nagyjából fele az az érték, amely hitelként felvehető.

Az 1997. évi XXX. Törvény erőteljesen korlátozza a jelzáloghitelintézet befektetéseit: egyrészt előírja, hogy kizárólag pénzügyi szolgáltatásból származó veszteségei, ill. elhárítása érdekében, az

adósa ellen indított felszámolási vagy végrehajtási eljárás során szerezhet ingatlanokat (a közvetlen banküzemi célt szolgáló ingatlanokon kívül), amelyeket három éven belül nyilvános árverésen el kell idegenítenie. Másrészt az ily módon gazdasági társaságban megszerzett összes befektetése nem haladhatja meg a szavatoló tőkéjének 10 százalékát,[7] illetve összes ingatlanba történő befektetése nem haladhatja meg a szavatoló tőkéje öt százalékát.[8]

A jelzálog-hitelintézet és a jelzáloglevél törvényi szabályozása biztosítja a hitelintézet hosszú távú biztonságos működését és fizetőképességét. A jelzálog alapú hitel egy olyan hitelkonstrukció, amely a hitelintézetnek minimális (az átlagosnál alacsonyabb) kockázat mellett biztosít profitot.

Az agrárium vállalkozásai 1989 óta, a Földhitel és Jelzálog Bank létrehozásának időpontjától vehetik igénybe ezt a fajta hitelt. 2003-tól már más kereskedelmi bankok is nyújtanak jelzálog alapú hitelt. A kiterjesztésre az adott lehetőséget, hogy a Nemzeti Földalap Kezelő Részvénytársaság a nem fizető adósok földjének átvételére[9] kötelezettséget vállalt.[10]

A hitel iránt gyér az érdeklődés. Az FHB 1989 óta kihelyezett földjelzálog hitelállománya ma sem éri el az egy milliárd forintot. A 2003. évtől induló jelzáloghitel-konstrukció sem lesz igazán vonzó. Ennek okai egyrészt a kamatlábakban keresendők. 14-15 százalékos kamatláb, illetve az állami kamattámogatással együtt 8-9 százalékra leszorított kamatláb még mindig túl magas az alacsony jövedelmezőségi ráta mellett működő mezőgazdasági vállalkozásoknak. Másrészt az agráriumnál a tényleges földbirtoklás és a legális földhasználat jogcímei is elválnak egymástól kaotikussá téve a földhasználati pozíciót. És akkor még nem érintettük az illegális földhasználat kérdéseit. A bérleti

[7] Hitelintézet összes – nettó értékben számított – összes befektetése nem haladhatja meg szavatoló tőkéjének 100 százalékát. 1996. évi CXII. Törvény A hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról 85. §.

[8] A Hitelintézetekre is ugyanez a szabályozás. Idézett törvény 84. §.

[9] Feltétel, hogy a föld értékének megállapítását a földalap által elismert értékbecslő végezte, ill. a birtok piaci értéke időközben nem változott jelentősen.

[10] A bankok gazdasági társaságként nem tehenek földtulajdonra szert. A földárveréseknek jelentős a mai piaci viszonyok mellett a bizonytalansága.

jogviszony nem tartós, ami megnehezíti a jelzálog a haszonbérletre alapozott jelzáloghitelezés kialakítását. A bérlő, bérbeadó együttes akaratára lenne szükség a jelzáloghitel igényléséhez. Országosan a mezőgazdasági földterület 56,9 százalékát bérlet formájában hasznosítják, szántónál ez az arány még nagyobb, 68,8 százalék. Harmadrészt a törpebirtokok földtőke nagysága igazában a tulajdonosi réteg számára nem teszi lehetővé a hitel igénybevételét. Az egyéni gazdálkodók által átlagosan megművelt földbirtok nagyság 4,5 hektár, az összes földterület 45,1 százalékát használják – ez a tulajdonosi – vállalkozói réteg hitelképtelen.[11]

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1994. évi LV. törvény a termőföldről

1996. évi CXII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról

1997. évi XXX. törvény a jelzáloghitelekről és a jelzáloglevélről

Agrarwirtschaft 2004/1.

Borszéki Éva: Az agrárgazdaság jövedelmezőségi és felhalmozási viszonyai. Gazdálkodás 2003 /4 2-15. old.

Burgerné Gimes A., Tóth K., Kovács Cs.: A mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete. Agrárgazdasági Tanulmányok, 1999/13. szám, AKI, Budapest, 1999.

FVM: Agrárhitel. FVM Önálló Kommunikációs Osztály közleménye, http://www.fvm.hu/main.php, 2005.

FVM: A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számokban. FVM kiadvány, Budapest, 2004.

Kovács György: A hitelkockázatok tőkekövetelménye szabályozásának múltja, jelene és fejlesztésének lehetőségei. Megjelent: A „Pénzügypolitika az ezredfordulón" Szerkesztette Botos Katalin JATEpress, Szeged, 2004. 141-155.old.

[11] Az 50 hektár fölötti területen gazdálkodók aránya az összes egyéni gazdálkodók 1 százalékát sem éri el.

KSH: Magyarország mezőgazdasága 2003. (Gazdaságszerkezeti összeírás), Budapest, 2004.

MAG Kutatás, Fejlesztés, Környezet, 2003. szept., 15. o.

Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2001. KSH, Budapest, 2002.

Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2002. KSH, Budapest, 2003.

Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2003. KSH, Budapest, 2004.

Orbánné Nagy Mária: A magyarországi élelmiszerárak az Európai Unió árainak tükrében. Külgazdaság 2003. 7-8. szám

Prospects for Agricultural Markets, 2001-2008, European Comission, July 2001, 78.old.

Udovec Gábor: Jövedelemhiány és versenykényszer a magyar mezőgazdaságban. AKI Bp. 2000/1

USDA Production Estimates and Crop Assessment, Division, Foreign Agricultural Service Global Crop Watch, http://www.fas.usda.gov/pecad2/highlights/2004/07/cropwatch.htm , 2005.

USDA Major World Crop Areas and Climatic Profiles Online Version, http://www.fas.usda.gov/oce/waob/jawf/profiles/graphs/eur/hngw_wht.gif, 2005.

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Gidai Erzsébet

Az átalakuló oktatási rendszer

1. Az oktatás hatékony befektetés

Az oktatás, nevelés szervezeti rendszereit az oktatási rendszer az intézményes nevelés céljait, tartalmát, szervezeti kereteit, működési mechanizmusait az adott ország társadalmi szerkezete, gazdasági fejlettsége és a követett uralkodó értékek határozzák meg.

A különböző társadalmi folyamatok (pl. népesedési, társadalmi rétegződési, művelődési, foglalkoztatási) és az oktatási rendszer között szerves kölcsönhatás van. E társadalmi folyamatok határozzák meg az iskolázással kapcsolatos igényeket. Az oktatás, nevelés eredménye viszont (pl. iskolázottság, viselkedés, kultúra) visszahat a társadalom működésére.

Mindez persze szorosan összefügg a gazdasággal is, például az oktatás költségei, az oktatásnak a termelés hatékonyságában játszott szerepe révén. E gazdasági kapcsolat azonban azért is kiemelendő és külön értékelendő, mert az oktatás nem helyezhető csak a gazdaság piaci erőinek hatása alá, az oktatás abban is sajátos tevékenység, hogy nem nélkülözheti az állam, a közösség erőteljes szabályozó és anyagi szerepvállalását. E szükségszerű szerepvállalást a modern piacgazdaságban mindenekelőtt a következő elvi indokok támasztják alá.

Az oktatás, és az ennek révén „kiművelt emberfők" externális (mégpedig pozitív externális) hatása olyan jelentős, hogy azokról a társadalomban nem mondhatunk le. A csak piaci alapon szervezett oktatás révén eleve olyan méretű minőségi oktatás valósulna meg, ami a képzési lehetőségek döntő részétől megfosztaná a társadalmat (a társadalmi optimumtól messze elmaradna az oktatás) így az egész társadalom súlyos hatékonysági deficitet kellene hogy elszenvedjen.

(Pozitív externáliák esetén ezt a mikro-közgazdaságtan tudományosan is igazolta) Pozitív externália adódik például abból, hogy az a társadalom, ahol nincs analfabetizmus, sokkal hatékonyabban képes működni, mint az, ahol az írástudatlanok aránya és száma jelentős. A képzett, műveltebb állampolgár nemcsak egyénileg juthat előnyösebb pozícióba (magasabb fizetési kategóriába), de társadalmi beilleszkedése is harmonikusabb és célra vezetőbb. Ez utóbbi elsősorban olyan externális hatás, amit a csak piaci érdekviszonyok nem biztosíthatnak. Az emberek többsége saját pénzén, (ha ez a pénz rendelkezésre áll) legfeljebb addig áldozna az oktatásra, ameddig az közvetlenül (bérben, jövedelemben) megtérül, és minden bizonnyal elhanyagolná a számára „nem kifizetődő", de a társadalom számára hasznos és fontos tudás megszerzését. Ebben az összefüggésben az oktatás sok tekintetben olyan szolgáltatás, aminek a hasznát saját maga számára sok egyén nem is tudja felismerni. Így az államnak mintegy kényszert kell alkalmaznia ebben az irányban, pl. előírni az iskolakötelezettség alsó korhatárát. Az ezen túli képzés folytatásban is nagy szerepet tölt be a kormányzati ráhatás, a továbbtanulás ösztönzése. Ez abból a szempontból is fontos, hogy tartalmasabb (és bizonyos értelemben olcsóbb) valakit a szervezett oktatásban tartani, mint netalán munkanélküliként finanszírozni.

A modern társadalomban az esélyegyenlőségnek ha nem is a megteremtése, de javítása olyan társadalmi követelmény, melynek kielégítéséről nem lehet lemondani. Az oktatás e követelmény kielégítésének egyik alapvető eszköze. A gazdag szülők képesek arra, hogy többet költsenek oktatásra, miként minden más áru megvásárlására. Nem ez a helyzet a szegény szülők esetében. Elég általánosan elfogadott, hogy a gyermek életlehetősége nem függhet csak a szülők anyagi helyzetétől (sőt attól sem, hogy a szülők milyen gazdag helyi közösségben, esetleges adóbevétellel rendelkező kerületben, településen laknak.) Egy ilyen helyzet nemcsak a társadalmi igazságosság elvével ellentétes, de lefékezi ez egészséges társadalmi hatékonyság javulását szolgáló mobilitást is.

Az oktatási tevékenység egyik alapjellemzője, hogy hosszú idő alatt megtérülő befektetéseket igényel, miközben a megtérülés kockázata egy-egy egyén tekintetében meglehetősen nagy, vonatkozik ez főleg a magas kvalifikációt adó felsőoktatásra. Emiatt a tőkepiac, a

hitelpiac itt nem működik tökéletesen - tehát úgy, mint általában az áru- és pénzpiacon. Ha ugyanis a piac e tekintetben is tökéletes lenne, azon egyén, akinek az oktatás hasznot biztosít – az oktatás nyújtotta többletjövedelem meghaladja az oktatási kiadásait –, érdekelt lenne abban, hogy minél nagyobb hitelt vegyen fel és ebből finanszírozza oktatási kiadásait. Magánhitelezők azonban – épp a nagy kockázat miatt (pl. a hitelt igénybe vevő egyetemista nem fejezi be az egyetemet, ha befejezi, nem kap állást vagy kellően fizetett állást stb.) – nem adnak (vagy csak rendkívül magas, így a többséget kizáró kamatok mellet nyújtanak) hitelt. (A napjainkban is működő diákhitel rendszere igen szerény forrást biztosít, aminek visszafizetése nem kis gondot okoz a hitelt felvevőnek.) Ténylegesen csak az állam közbelépése révén teremthető elő a szükséges pénzforrás, azaz a teremthető olyan helyzet, ami mellett a társadalom számára nem csak szükséges, de előnyös számban kerülhetnek fiatalok oktatási intézményekbe, különösen felsőfokú képzést nyújtó intézményekbe. Az állam tehát a modern társadalomban nélkülözhetetlen szereplője az oktatásnak. E szerepvállalást oktatáspolitikája révén érvényesíti.

Oktatáspolitikai döntések születnek az iskolarendszer alapstruktúrájáról: a vertikálisan elhelyezkedő iskolafokozatokról és az egyes fokozatokon belül az iskolatípusokról. Szabályozzák a tanulók továbbhaladását (szelekciós mechanizmusok), a képzés terjedelmét, az egyes fokozatok utánpótlását.

Társadalmi, politikai rendszer, hagyományok, érdekérvényesítési mechanizmusok függvénye, hogy kik között oszlik meg az iskolafenntartás joga, a működéséhez szükséges anyagi, tárgyi, személyi feltételekhez milyen módon jut hozzá az iskola, kinek van beleszólása az iskola irányításába.

Az előzőkben vázolt elvi megfontolások csak az állam szükségszerű részvételére adnak magyarázatot, annak mértékére és konkrét módjára azonban nem. Ezek a mindenkor konkrét ország sajátosságaitól és adottságaitól függnek és a valóságban rendkívül gazdag variációkat mutatnak. Mindemellett bizonyos általános tendenciák és jellemzők megfogalmazhatók.

Az oktatást az állam megkülönböztetett és növekvő figyelemmel kell, hogy kísérje. Az oktatási rendszer korántsem statikus, állandó változáson, fejlődésen megy keresztül, amely tudatos állami oktatás-

politikán alapul. E változás intenzitása szorosan összefügg a nemzetgazdaságok forrásteremtő képességével, konkrétabban a GDP növekedési ütemével; amikor ez utóbbi stagnál, vagy visszaesik, oktatási reformok –esetenként reformoknak álcázott korlátozások, elvonások – kerülnek erőteljesen előtérbe.

A nemzetközi változások tendenciáit, valamint a finanszírozás főbb jellemzőit a következőkben lehet összefoglalni.

A második világháborút követő negyedszázadban rohamos társadalmi, gazdasági, technikai változás zajlott le a világ legtöbb országában. Mindez új megvilágításba helyezte az oktatásügy helyét és szerepét, reagáló képességét.

Az oktatás nagyarányú kiterjedését súlyos gondok kísérik. Ezek visszavezethetők:

- A tömegszerűség növekedésére,
- Az anyagi eszközök hiányára,
- Az oktatási rendszerek átalakításában megjelenő tehetetlenségre (intézményi struktúrák , szokások, presztízs)
- Az oktatási technológiák lassú fejlődésére

A fejlett ipari országok a közoktatást érintő négy szakaszon mentek keresztül (Coombos 1975): a rekonstrukció, a munkaerőhiány, a mértéktelen expanzió és a megújítás szakaszán.

Ezek során az oktatástervezés egyre jelentősebb szerephez jutott a nem központi tervgazdálkodást folytató országokban is. A megújítási szakasz a 70-es években kezdett kibontakozni. Erre az oktatásügy minőségi kérdéseivel való foglalkozás, a nevelésügyi változás és alkalmazkodás stratégiája jellemző.

A leírt fejlődés során:

- A legtöbb országban az iskolarendszer strukturális átalakításra vállalkoznak (ez rendszerint a középfokot érinti, pl. az elemi iskola és a középiskola első ciklusának egybeolvasztása)
- A mennyiségi fejlődés jellemző a közvetített tudás területén, a tudomány és a technika gyors ütemű fejlődését a tananyagok gyors elévülése, valamint újabb és újabb ismeretek beépítése kíséri.
- Az iskolázás kiterjesztése drámaian veti fel a különböző rétegekből érkezők eltérő esélyeit iskolai pályafutásuk során (rá-

segítő, korrekciós programokat dolgoznak ki, elterjed az iskolaköteles kor előtti nevelés)

A 70-es évek közepétől – fejlett ipari országokban zajló gazdasági megrázkódtatások, termelési szerkezetváltás, a költségvetési kiadások korlátjai, az egyéni, közösségi kezdeményezések szerepének növekedése következtében – új megvilágításba kerülnek az oktatási rendszerek alkalmazkodóképességének problémái:

- A minőségi változtatásra kerül a hangsúly
- Az általános és szakképzés hierarchiája oldódik, alternatív tanulmányi lehetőségek (a képzési kínálat bővítése), a részidős munka és tanulási lehetőségei erősödnek, ugrásszerűen megnő a különböző képzésekben résztvevők aránya;
- Az enciklopédikus anyag további bővítése helyett a készségfejlesztést (pl. a kommunikációs készségek alakítását), az újra felfedezett értékek elismerését (pl. tolerancia) helyezik előtérbe.

A társadalmi változásokkal kapcsolatban előtérbe kerülnek azok a kérdések, amelyekre mind a mai napig a számtalan oktatási reform ellenére sincs kielégítő válasz. Ezek közé sorolhatóak az alábbiak:

Miként alakul (és alakul át) az iskola funkciója (pl. milyen szociálpolitikai funkciója lehet)?

Hogyan hat a szabad iskolaalapítás, iskolafejlesztés (és választás), az eltérő programok köré szerveződő képzési forma sokszínűbb, rugalmasabb struktúra kialakítására?

Mi módon biztosítható a pedagógusoknak (valamennyi képzési szinten) a szakmai feladatok vállalásához megfelelő helyzete (képzés, továbbképzés, fejlesztő intézetek, tankönyvkiadás)?

Ki és hogyan finanszírozza az intézményes képzést (költségvetés, önkormányzat, alapítványok)?

Várhatóan kibővül-e az oktatáspolitika alakításában résztvevők köre (pl. az önkormányzatok, szülők és pedagógusok érdekfeltáró csoportjainak megjelenésével)?

Hogyan biztosítható a képzési rendszerből kikerülők számára a megfelelő elhelyezkedési lehetőség a munkapiacon?

Mindezekre a kérdésekre letisztult és egyértelmű válasz nem született meg, jóllehet újabb és újabb megújítási ciklust él meg az oktatási rendszer.

A modern piacgazdaság nem jár feltétlenül együtt az oktatásirányítás decentralizált rendszerével, de az elérni kívánt társadalmi pluralizmus mindenképpen csökkenteni fogja a döntési mechanizmus hierarchizáltságát, bővíti a horizontális kapcsolatok lehetőségét.

A nemzetközileg átalakuló oktatási rendszer mindenekelőtt a közép- és felsőoktatás szintjén egyre erőteljesebben szerveződik egy típusú struktúrába (klisébe), válik nemzetközivé és veszíti el sajátos – nem egyszer előnyként szolgáló –nemzeti arculatát. Jól látható ez napjainkban a Bologna-folyamat megvalósításának erőltetésében és gyorsításában, ami magával hozza a munkapiacot helyettesítő képzési piac ugrásszerű bővülését, amely –átmeneti időre – képes lesz felszippantani a munkapiaci túlkínálatot. Ez a tendencia különösen élesen érinti az európai országokat.

Ugyanakkor látni kell azt is, hogy a globalizáció fokozódásával a felsőoktatás nemzetköziesedése olyan mutatóbeli változásokat hoz, mint a külföldi oktatók és kutatók számának növekedése, a külföldi diákok számának emelkedése, az idegen nyelvű kurzusok számának növekedése, a távoktatás eszközeinek alkalmazásával az országhatárok átlépése, a külföldi tagozatok számának növekedése. Számolni kell azzal is, hogy egyre több külföldi intézmény települ be és folytat oktatást az országban, ami – bizonyos szakmákban, pl. közgazdász – nagy kitekintést és óriási konkurenciát jelent a hazai felsőoktatásnak.

A magyar felsőoktatás versenypozíció (oktatás minősége, nyelvtudás?) világméretekben kedvezőtlen, az EU-n belül közepes, a mobilitási mutatókat illetően is közepes, míg ez a mutató az EU 10+2 ország listáján jónak mondható.

2. Az oktatás finanszírozása és a tudásberuházás

Az oktatási feltételek megteremtése mind a társadalom egészétől, mind a képzésben résztvevő tanuló családjától anyagi áldozatot követel. Ezek a ráfordítások az iskolázás személyi és tárgyi feltételeinek költségeiből, a tanulásban résztvevők eltartási kiadásaiból és a potenciális gazdasági tevékenység halasztása miatt kieső jövedelmekből összegezhetők. A költségviselők súlyára jellemző, hogy a fejlett európai országokban az állami költségvetés az oktatási kiadások finanszí-

rozásának csaknem egészét, de még a tanulók eltartásában is jelentő részét vállalja. Az USA-ban valamivel nagyobb szerep jut a családi pénzek bevonásának.

Az állami (központi és önkormányzati) pénzügyi hozzájárulásának fő formái a következők:

- Közvetlen költségvetési juttatás, illetve támogatás (valamenynyi képzési szint kiadásainak finanszírozása a költségvetési juttatásokból). Ennek „legteljesebb" esete az „ingyenes", térítésmentes oktatás biztosítása az általános iskolától az egyetemig (pl. Svédország)
- Az állami költségtérítés nem teljes, a tanulóknak tandíjat kell fizetni, azzal járulva hozzá a költségekhez. E tandíj mértéke országonként változik a tekintetben is, hogy milyen mentességek, illetve milyen hitel- és adózási lehetőségek vannak. Számtalan országban elterjedt, hogy pl. az állam lehetővé teszi a kedvezményes hitel igénybevételét és/vagy a tandíj (esetleg még oktatási költségek is) az adóalapból levonhatók.
- Az állam az oktatási intézmények számára kedvező, preferenciális adózási módot állapít meg, ezek ún. „nonprofit" intézményként funkcionálhatnak.
- Az állam térítésmentesen vagy kedvező feltételek mellett ingatlant juttat az oktatási intézményeknek.

Az oktatás finanszírozásának vázolt szerkezete viszonylag stabil, bár a növekedés és a költségvetés időszakonkénti problémái (azaz átmeneti relatív forráshiány) miatt racionalizálják, illetve csökkentik a kiadásokat, illetve mérsékelik azok növekedési ütemét, de a már juttatott vívmányokat(pl. tandíjmentességet, vagy kedvezményeket, preferenciális hiteleket) kevésbé vonják vissza, vagy legalább is kockázatos visszavonni. Az ezredfordulót követően azonban mind szélesebb körű vita alakult ki a felsőoktatásban fizetendő tandíjak közül. Egyre nagyobb körben várható ennek bevezetése olyan országokban is (pl. Ausztria, Németország) ahol eddig nem volt az egyetemeken, főiskolákon tandíj.

Az állami források mellett jelentős magánforrásokat is bevonnak az oktatás finanszírozásába, főleg a magánoktatási intézmények és alapítványok valamint a magasabb jövedelmű, de nem kiemelkedő ké-

pességű tanulók nagyobb önfinanszírozása révén. A finanszírozási rendszer egésze azonban olyan – elsősorban a jelentős állami hozzájárulás, és csak másodszor a viszonylag magas fejlettségi szint és ezzel járó magas jövedelmek miatt, – hogy az iskolás korú népesség (beleérve az egyetemi képzést is) magas hányada jut be az oktatási intézményekbe. Ezáltal a legfejlettebb országokban nagy volumenű és magasan kvalifikált emberi tőke halmozódott fel, illetve újul meg folytonosan. Éppen ez az egyik oka ezen országok vezető szerepének a világgazdaságban.

A ráfordítások a bruttó nemzeti termékben társadalmi szinten megtérülnek. Az oktatás hozama a növekedés összegéből elkülöníthető haszonban mutatható ki.

A szakértők vitatják, hogy az oktatásra fordított valamennyi költség valóban beruházás jellegű-e. A költségek egy része egyértelműen fogyasztásként kezelhető, ezért sokan, csak a szakképzési kiadásokat tartják befektetéseknek. Viszont a fogyasztáshoz sorolt tevékenység eredménye nélkülözhetetlen a beruházás megalapozásához.

Az oktatási ráfordítások és ezeknek megtérülése közvetlenül nem szembesíthető, de a szakképzési rendszer működése bizonyos időtávtól minősíthető. Általában keresik azokat a szakképzési formákat, amelyek alkalmasak hatékony tevékenység ellátására. Ennek megfelelően a szakképzés korszerűsítésében két súlypontot képeznek:

- A szakképző intézmények adaptivitásának erősítése. Ennek lényege, hogy az iskolai szakképzésnek főként azokat a feladatokat kell elvállalnia és minél tökéletesebben elvégeznie, amelyekben a tanulók életkori sajátosságaihoz igazodó pedagógiai munka nehezen pótolható.
- Az át- és továbbképző rendszerek kiépítése és ennek szerves hozzákapcsolása az iskolarendszer tevékenységéhez.

Ezek az alapelvek is részei a bolognai kétszintű (BSc, MSc) képzésnek, ahol az első szint a felsőoktatás „szakmunkás" képzője.

A magyar oktatásügy igen gazdaságos, kevés pénzből „állít elő" annyi tanul emberfőt, amennyi megfelel a jó európai átlagnak. Hogyan lehetséges ez? Az oktatási kiadások szerkezete megadja a kérdésre a választ. A költségek döntő hányada mind a közoktatásban, mind a felsőoktatásban bér, annak ellenére, hogy a tanárok bére közismerten alacsony. Annyira olcsó a pedagógus munkaereje, hogy azzal pótolják

a hiányzó infrastruktúrát, a hiányzó vagy kezdetleges, elavult taneszköztárat, a technikai személyzetet, s pedagógus-munkaként tartanak számon olyan tevékenységeket, amelyek tisztán szociális gondozói, pszichiátriai stb. feladatok.

A felsőoktatásban az elhíresült Bokros-csomag keretében 1995-ben végrehajtott létszámcsökkentést bármiféle, akár pénzügyi hatásvizsgálatot mellőző, helytől és időtől függetlenül, erőszakoltan megállapított oktató/hallgató arányra hivatkozva kényszerítették ki. A 2006/2007-ben bevezetett újabb – és ugyancsak elhíresült – megszorító „konvergencia"csomag újabb forráselvonást, létszámcsökkenést erőszakol ki, amely már súlyos, az oktatás minőséget is érintő, kedvezőtlen következményekkel jár.

Igaz, hogy a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokkal takarékosan szükséges gazdálkodni. Azonban ennek is vannak határai, amikor a takarékosság, már látszat, illetve negatív eredményeket hoz. Ilyen többek között napjainkban a tanári létszám újabb leépítési hullámával (l. felsőoktatás) kompenzált forráselvonás.

Közismert, hogy a piac nem igazságos, nem erkölcsös és nem demokratikus. Ez éppen Magyarországon az oktatás szereplőinek mindennapos tapasztalata. A piacgazdaság és az autokratikus, diktatórikus politikai rendszerek nem zárják ki egymást, sőt a térségünkre jellemző pesszimizmus részben abból is táplálkozik, hogy az utóbbi évtizedek sikeresnek mondható fölzárkózási kísérletei éppen nem a parlamentáris demokrácia- európai kulturális gyökereink birtokában egyedül vállalható- viszonyai között zajlottak le. A munkaerőpiac olykor igen gyorsan változó igényeihez történő rugalmas alkalmazkodás az egyén és a közösség szempontjából egyaránt nélkülözhetetlen, és az intézményrendszer életképességének egyik fokmérője. Ez a fajta alkalmazkodás az oktatás és nevelés intézményrendszerének egyik funkciója csupán, és nem azonos magának a rendszernek, mint egésznek a működésével (bár nem korlátozható a szűken értett szakképzésre).

Az oktatás, tehát – triviális megállapítás - pénzbe kerül, működtetéséhez energiaszámlát és bért kell fizetni, s nem csak „információhordozókat", hanem takarítóeszközöket is kell vásárolni, s a lehetőségeket korlátozza a gazdaság állapota. Azonban az oktatásba történő beruházás akár azonnal is hatással lehet a foglalkoztatásra, mivel a beruházás egyben munkahelyteremtő funkciót is ellát.

A tudásberuházást, más szóval emberi tőke beruházást és a foglalkoztatást, más szóval a munkaerőpiacot, mint együttes rendszert szükséges kezelni, annak ellenére, hogy a tudásszerzés nem kizárólag a munkaerőpiac alakulásának a függvénye.

A tudástőke elsajátítása azonban semmilyen szinten sem lehet a fizetőképesség függvénye. A tudásberuházás, mint a társadalom egészének kötelezettsége, a nemzeti jövedelem újraelosztásának egyetlen hatékony módja.

A tanulásnak célja: olyan speciális tudás elsajátítása, amelyben az ember jártas lehet, amelyhez alkotó módon hozzájárulhat, amely az esélyeit növeli a mindennapi életben, a társadalomba való harmonikus beilleszkedését lehetővé teszi. Ahhoz, hogy „megéljen", az élethez szükséges javakat megszerezze, szüksége van valamilyen speciális tudásra, a relativitáselmélet területén vagy az orvoslásban, a pedagógiában, az építészetben, a jogban, nyelvekben, esetleg sportban, festészetben, kőfaragásban vagy állattenyésztésben.

A speciális tudást az ember általában speciális intézményekben szerzi meg: a felsőoktatásban (az egyetemeken, főiskolákon)vagy a szakképzésben. A speciális tudás megszerzése csak az általános műveltség elsajátítása után lehetséges, a felsőoktatás és szakképzés a közoktatás után következik, az általános műveltséget adó közoktatás után vesz részt a szakképzés vagy a felsőoktatás speciális tudást adó iskolában. Ezek az intézmények bizonyítványokkal, oklevelekkel, diplomákkal igazolják azt, hogy a fiatalember a szakmai tudáshoz szükséges ismereteket megszerezte, a megfelelő képességekkel, készségekkel rendelkezik.

Természetes dolog, hogy ezek a szakmai tudást adó intézmények arra törekednek, hogy a náluk szerzett tudás „érjen annyit" mint egy hasonló intézményben szerzett tudás. A szakmai képzésnek két nagy ága van: a felsőoktatás és a szakoktatás. Történelmileg is így alakult ez, hiszen a felsőoktatás a középkori egyetemi képzéséből, a szakoktatás a kézműiparból, a céhes mesterségekből fejlődött ki. A felsőoktatás és a szakoktatás egyaránt a közoktatás fölött helyezkedik el, a közoktatást követő periódusban biztosítja az oktatást. Abban az időszakban, amikor már eldőlhet, hogy egy fiatalembernek milyenek az adottságai, merre irányul az érdeklődése.

Annak az embernek nagyon korlátozott a szabadsága, aki egyetlen szakmához ért. A tudományok, a technika igen gyors változás szükségessé teszi az ember gyors alkalmazkodását is. Azt várja el az embertől, hogy gyorsan új speciális tudásra tegyen szert, vagyis azt a tudást, hogy újat tudjon tanulni. Mindenféle szakmai képzésnek (felsőoktatásnak, szakképzésnek) – amellett, hogy egy területen valóban a diplomával, az oklevéllel azonnal használható és megélhetést biztosító – tudást ad, legalább ilyen fontos feladata annak a „tudásnak" az átadása, amely képessé teszi a fiatalembert arra, hogy képezze magát, hogy szakmát változtasson, ha erre szüksége lesz. Ez pedig széles látókört, intelligenciát, tehát bizonyos értelemben „polihisztori" tudást igényel. Széles látókör szükséges a „váltáshoz", a társadalom, a technika, az emberi természet stb. ismeret, mert csak így lehetséges, hogy relatíve optimális döntést hozzon a saját sorsával kapcsolatban.

Szükséges tehát az általános műveltség, és ugyanígy a speciális (szakmai) tudás is. Az oktatási rendszernek mindkét feladatot meg kell oldani. Ezért az egyetemnek, amely a magas szintű speciális tudás elsajátítását biztosíthatja az eszméje mégsem ebben gyökerezik. Az egyetemek sajátos, nélkülözhetetlen szerepet töltenek be az oktatás szabályozásában: az egész oktatás minősége a felsőoktatás, elsősorban az egyetemek működésétől függ. Azt az eszmeiséget, amelyet a tudásberuházásnak kellene hatékonyan megtestesíteni, ami lehetővé tesz ezen magasabb minőségnek az elérését (tudáskoncentráltság „polihisztor" tudós) csak piaci eszközökkel nem lehet biztosítani. Ehhez nélkülözhetetlen a gondoskodó állami szerepvállalás, ami a költségvetés jövedelem újraelosztó funkciójával ezt az értékrendet kiszolgálja. Más szóval ez azt is jelenti, hogy a tudásberuházásnak a munkaerőpiaci követelményeket kell ugyan szolgálni, de nem a kizárólagosság elve mellett. A vitakérdés ott húzódik meg, hogy a képzésnek valójában mire kell felkészíteni? Itt elsősorban a szakképzésre (felsőoktatást is beleértve) helyezzük a hangsúlyt. Kibocsáthat-e az intézmény olyan, jól képzett szakembert, aki nem tud elhelyezkedni a munkapiacon, még nemzetközi munkaerőmozgásban sincs szükség rá? Képezhet-e potenciális strukturális munkanélkülit? Nyilvánvaló, hogy nem, vagy legalább is nem jelentős mértékben. Jó példája ennek az informatikus mérnök, ahol a nagy munkapiaci kereslet lecsengőben van, egyre nehezebb itthon és a nemzetközi munkapiacon elhelyezkedni a nagy-

számban végzett és jól képzett informatikus mérnöknek. Hangsúlyozni szükséges, ez az érem egyik, talán fontosabb oldala, de a tudásberuházás ennél tágabban értelmezendő. Más szóval a tudás megszerzésének lehetősége nem kizárólag a munkapiaci kereslet függvényének a kérdése, hanem az érdeklődés, a tudás iránti vágy kielégítése is. Nagy felelősség hárul ebben a felsőoktatási intézményekre, mindenek előtt az egyetemekre, amelyek a legmagasabb tudásszerzés bázisát is adják. A bolognai rendszer hordozza annak a veszélyét, hogy sérülnek ezek a funkciók. A nagy feladat és felelősség az egyetemi értékrend megőrzése, amely jelentős mértékben függ a kormányzati döntések minőségétől és szerepvállalásától.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

World Development Indicators, The World Bank 2005.
Gazdaság, oktatás, kutatás (Szerk. Gidai Erzsébet), Akadémiai Kiadó, Bp.1997.
Statisztikai Évkönyvek 2004, 2003, KSH Bp. 2004, 2005. 12. 15.
Stiglitz , J.E.: A kormányzati szektor gazdaságtana. KJK-KERSZÖV, Bp. 2000.
OECD:EDUCATIO at a Glance 2003. OECD www.oecd.org./edueag, 2003
Hoós János: Közösségi gazdálkodástan. Aula, Bp.,2004.
Galasi-Kovács: Munkaerőpiac és oktatás. MTA, Bp., 2004.
Munkaerőfelmérés idősorai 2004. KSH, Bp., 2005.
Coombos, Ph.: Mi a nevelésügyi tervezet? MTA Pedagógiai Kutató Csoport Közleményei 6. Bp.1985.
Schultz T.: Beruházás az emberi tőkébe. KJK, Bp. 1980.
Felsőoktatás felsőfokon. Egyetemek és főiskolák rangsora – 2005.

Prugberger Tamás

A Magyarországot érintő mai politikai valóság kritikai értékeléséhez és a kibontakozódás lehetőségéhez

I. A Gyurcsány-kormány két szakaszának kritikai értékelése megalakulásától napjainkig

A rendszerváltás időszakában Magyarország a közép-kelet-európai régió posztkommunista országai között élenjáró ország volt, ma viszont sereghajtó. A rendszerváltás idején kezdett előre törni a globalizáció neoliberális irányvonala Nyugateurópában, fokozatosan kiszorítva a welfare societyt. Az Európai Unió (EU) belső és külső piacai bedugultak. Egyre égetőbbé vált újabb külső piacok szerzése. Így célozta meg mind az EU, mind pedig az Egyesült Királyság régió piacainak a megszerzését. Ehhez igen jól jött a kommunista rendszerek összeomlása, amellyel kapcsolatban Nyugat-Európát és az USA-t nem is annyira a többpártrendszerű demokratikus politikai átalakulás, hanem a piacgazdaság kialakulása érdekelte. A „Nyugat" viszont e régió országaitól nem a Keines-i alapon álló szociális piacgazdaság kialakítását várta, hanem annak a globalizálódó neoliberális monetáris piacgazdaság megteremtését, amelyet a chikágói iskola két prominens képviselője, Friedrich Hayek és Milton Friedman dolgozott ki.

Eme új irányzat – amely mára teljesen háttérbe szorította a welfare society eszméjét – a termelési költségek minél erőteljesebb leszorítása érdekében a termékelőállítási helyeket olyan fejlődő országokba helyezte át, ahol a legolcsóbb a munkaerő. Elindult a termelési helyek egyre olcsóbb országokba történő vándorlása, egyben pedig az új piacok iránti kereslet a „nyugati övezet" belpiacainak telitetté válása miatt.

Ebből a szempontból a nyugati övezet számára nagyon jó eszköznek bizonyult a privatizáció, amelynek elsődleges célja nem a tartós Közép-Európában való maradás és termékelőállítás, hanem a középeurópai országok, így Csehország, Lengyelország, Magyarország és részben Szlovákia vállalatparkjainak piaci szempontból eredményesen működő részeinek megszerzése, elsősorban piacainak átvétele végett. A privatizációval eme országokba betelepült multinacionális vállalatok egy jelentős része, megszerezve az itteni piacokat, már ki is vonult a posztkommunista régió e fejlettebb közép-európai térségéből és költözött át olyan kelet-európai posztkommunista országokba, ahol a munkaerő ára alacsonyabb. Ezért lényeges most az EU további bővítése Románia és Bulgária, majd pedig esetleg Ukrajna és Törökország, vagy Szerbia irányába, ami hosszú távon végül is az Uniónak a Római Birodalomhoz hasonló szétesését eredményezheti, amire már Emanuel Wallerstein is utalt.

Az EU gazdasági globalizációs folyamatával szemben az 1990-es évek első felében már az akkori csehszlovák miniszterelnök, Vaclav Klaus, jó érzékkel lépett fel saját nemzeti érdekeinek a védelmében. Ezzel szemben Magyarország már az Antall-kormány idején az SzDSz és az MDF liberális szárnyának hatására nagy ütemben végrehajtotta az élelmiszeripar, a nehézipar és a textilipar jelentős részének a privatizálását oly módon, hogy a vállalatok személyi állományának a szakértelmét nem értékelték. A magyar politika engedett a külföldi multinacionális cégek érdekérvényesítő nyomásának, amelyek többsége nem kívánt tartósan az országban maradni. Az Antall-Boross kormányt felváltó posztkommunista eredetű szocialista Horn-kormány eladta a külföldi multinacionalista vállalatoknak a magyar energiaszektort. Ezzel teljesen kiszolgáltatta az országot az EU. Gazdaságpolitikájának és lényegében végbement az ország neokolonizálása.

A Horn-kormány a hatalomra jutását követő hónapokban az MSzP. választási ígéreteinek a teljesítése érdekében egzisztenciál-szociális szempontokat nézve túlköltekezett. A megrendült államháztartás helyreállítása és a megnövekedett adósságszolgálati terhek csökkentése a kormány hatályba léptette a Bokros Lajos pénzügyminiszter nevével fémjelzett megszorító csomagot. Ezzel párhuzamosan viszont elkezdődött az 1950-ben az államkincstárhoz utalt önkormányzati vagyonnak a visszaszármaztatásával összefüggésben a két koalíciós kor-

mánypárt egymással és az önkormányzati választásokon a túlnyomóan a soraikból kikerült önkormányzati vezetőkkel megállapodva álkövetelések és egyezségek nyomán „kialkudott sikerdíjak" kerültek a kormánypártok kasszájába a következő választási kampányok költségeinek a fedezése érdekében.

A szociál-liberálisok állítása szerint a gazdaságot Bokros Lajos megszorító csomagja állította helyre. A Fidesz viszont azt állítja, hogy ez az ő helyes gazdaságpolitikájának volt köszönhető. Szakterületemnél fogva nem vagyok illetékes, hogy hatozott véleményt formáljak e kérdésben, de ha így is lenne, akkor is a FIDESz érdeme, hogy a Bokros-csomag gazdaság-helyreállítási eredményeit az Orbán-kormány tovább javította. Ezzel az Orbán Viktor által irányított polgári kormányt felváltó szociál-liberális Medggyessy-kabinet a Horn-kormányhoz hasonlóan a választási ígéretek teljesítéseként osztogatásokba kezdett és a közintézményi bérek jelentős emelését hajtotta végre, miközben a köztisztviselői kart saját embereinek jól fizetett új állások létrehozásával szükségtelenül megnövelte. Közben az autópálya építésre az EU-tól megérkezett pénzek a kormányzó politikai elit több jelentős képviselője részben saját haszonra, részben pedig a 2006-os választások finanszírozására a Kereskedelmi és Hitelbank Bróker Cégén keresztül, Kulcsár Attila közreműködésével piramisjátékszerű tőzsdei befektetésre bocsátotta. Megítélésem szerint e láthatatlan és a pénzügyi-számviteli felügyeleti ellenőrzését tudatosan meghiúsító jogellenes pénzügyi műveletsorozatban kell keresni annak a tetemes költségvetési és folyó fizetési mérleghiány (ikerdeficit) eredőjét, amely miatt meghiúsult az Euró 2009-es bevezetése. Nem véletlen, hogy a kormánykoalíció a Pénzügyi és Számviteli Felügyelet (PSZÁF) akkori elnökét, Szász Károlyt inkorrekt módon parlamenti erőfölénnyel meghozott törvénymódosítás útján mozdította el az elnöki székből. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az Orbán-kormány időszaka alatt jelentősen megenyhült adósságszolgálati terhek újból tetemesen megnövekedtek.

A Medggyessy-kormány mindezen úgy próbált segíteni, hogy erősítette a külföldi tőke felé irányuló privatizációs folyamatot és – megítélésem szerint – azért, hogy a külföldi tőkebeáramlásnak kedvezzen, megfojtotta a kis-, és középvállalkozásokat sikeresen erősített és a hazai gazdaságot élénkített Széchenyi-tervet.

A magyar gazdaság mélypontra süllyedt, a magyar-külpolitika – különösen a határon túli magyarok érdekképviselete vonatkozásában a szomszédos országokkal szemben – tekintélyét vesztette. Medggyessy külügyminisztere, Kovács László, a „merjünk kicsinyek lenni" szlogent dobta fel és a kettős állampolgárság, ill. a határon túli magyarok igazolványának intézményesítése ellen a 23 millió román munkavállaló átvándorlásával riogatott. A Határon Túli Magyarok Értekezletét a Medggyessy kormány bár rendszeresen összehívta, de csak azon határon túli magyar pártok képviselőit hívta meg, akik saját országuk kormányával lojális viszonyban álltak.

Az ország társadalmának kis- és középrétege, a munkavállalók a növekvő munkanélküliség és a megélhetési költségek növekedése miatti, a vállalkozói szféra pedig az egyre növekvő terhek és a késedelmes állami kifizetések okán bekövetkezett körbetartozások miatti elégedetlenségüket az európai parlamenti választások alkalmával fejezték ki. Ezt fejezte ki egyfelől az ellenzékben levő FIDESz nagyarányú választási győzelme, másfelől azonban a választásokon való csekély részvétel is. Ez utóbbi a társadalom jelentős részének mind a kormány-, mind az ellenzéki politikából való kiábrándulását tükrözte, mely utóbbiból való kiábrándulást a kormány-média sikeresen elősegített.

Mindenesetre az MSZP-nek és az SzDSz-nek ez a választási veresége a két kormányzó pártot miniszterelnök-cserére ösztönözte. Ez puccsserűen, parlamenti eszközök nélkül 2004 augusztusában meg is történt, amely Gyurcsányt emelte a miniszterelnöki székbe. Ebben az aktusban jelentős szerepet játszott az SzDSz, mivel Medggyessy nem volt hajlandó tovább falazni a Csillag István SzDSz-es gazdaság- és közlekedésügyi miniszter irányítása mellett folyt autópálya építési tender-kiírási, közbeszerzési és egyéb korrupciókhoz. Ezzel összefüggésben igen figyelemreméltó a leköszönt Medggyessynek akkor elhangzott az a kijelentése, hogy „az SzDSz. Tele van korrupciós ügyletekkel". E kijelentés valóságtartalmát még a másik két SzDSz-es tárcának, az Oktatási Minisztériumnak és az Informatikai Minisztériumnak a számítógép-közbeszerési ügyletei (sulinet és kakaóbiztos számítógépek) alapozták meg. Szinte valamennyi minisztériumot – de különösen e hármat érintve – általános közfelháborodást váltott ki látensen megnyilvánulva az, hogy közbeszerzést csak azoktól a kormányközeli

külföldi vagy belföldi cégektől lehetett eszközölni, amelyeket az adott minisztérium tendergyőztesnek nyilvánított és amely az általa felkínált áruért vagy szolgáltatásért a piaci forgalomban kialakultnál jelentősen drágább árat vagy szolgáltatási díjat számított fel. Ily módon Magyarországon az állam a közbeszerzés eszközével egy sajátos gazdaságpolitikai monopóliumrendszert alakított ki a külföldi multinacionális cégek, valamint a saját holdudvarához tartozó vállalatok, vállalkozások javára.

Gyurcsány Ferenc és kormányának 2004 szeptemberi színrelépésével ezen a téren semmilyen változás nem következett be. Sőt, az a Gyurcsány Ferenc, aki a korábbi politikai hatalmát gazdasági hatalommá nem éppen legális és tisztességes eszközökkel átkonvertálni tudó magyar társadalompolitikai elit egyik prominens képviselője, a hasonló módon meggazdagodott korábbi üzlettársait vonta be a kormányzásba. A 2002-2006-os kormányzati ciklus hátralévő két évében ez a kormány nagy reklámkampánnyal folytatta azt a társadalom nagy része által helytelenített gazdaság- és társadalompolitikát, ami a Medggyessy-kormányra volt jellemző, csak nagyobb és a problémákat jól palástoló, sőt sikerként megjelenítő médiapolitikával.

Az újonnan hatalomra került Gyurcsány-kormány kezdeti lépésként jelentős vezetőcseréket hajtott végre mind az állami közintézményekben, mind az állami érdekeltségű cégekben, továbbnövelve egyrészt a neki lojális vezető tisztségviselők létszámát a Miniszterelnöki Hivatalban (MEH) és a minisztériumokban, az állami érdekeltségű vállalatok élére pedig Gyurcsány pedig elsősorban saját volt üzlettársait ültette, lehetővé téve részükre azok saját részükre való megvételét. Jó példa erre a Tankönyvkiadó Nemzeti Rt. Esete. Ugyanakkor tovább folytatódott, sőt felgyorsult a még meglévő állami cégek eladása, aminek kedvezményezettjei az európai cégeken kívül amerikai, kínai és oroszországi befektetői körök lettek a kormányközeli személyek megcélzott köre mellett.

A Gyurcsány-kormány látványos médiapolitikájának sikertényezői már megmutatkoztak a FIDESz és a Magyarok Világszövetsége által a kórházprivatizáció és a kettős állampolgárság ügyében meghirdetett népszavazássorán. Bár mind a kettőnél a privatizáció elutasítása és a kettős állampolgárság megadása melletti szavazatok aránya többséget mutatott, de a részvételi százalék csekélysége miatt a népszavazás

érvénytelen volt. Személy szerint a miniszterelnök a népszavazás sikertelensége érdekében kampányolt. A kettős állampolgárság elutasítására való buzdításnál tudatosan félre informált és valótlanságokat állított, mikor közölte, hogy a kettős állampolgárrá váló külhoni magyarok áttelepülése munkahelyeket vesz el és részükre mind az egészség-, mind a nyugdíjbiztosítás terheit Magyarországnak kell viselnie. Azt viszont elhallgatta Gyurcsány Ferenc, hogy az Európai Unió társadalombiztosítási rendszerében irányelvileg szabályozott tagállamok közötti elszámolási rendszer érvényesül, a nem uniós szomszédos államokkal fenn álló korábban kötött előnytelen egyezmények pedig felmondhatók. Gyurcsányék ennek érdekében – talán szándékosan – nem tettek eddig semmilyen lépést, holott eme előnytelen tb-egyezményeket sürgősen felmondani kellene.

Ami a kórház-privatizáció elutasítását illeti, itt a részvétel és az elutasító szavazati arány lényegesen nagyobb volt a kettős-állampolgárság megadásához viszonyítva. Az azonban érdekes volt, hogy éppen Szabolcs-Szatmár Megyéből mentek el a legkevesebben szavazni, holott a szegénység éppen itt a legnagyobb és ezért az ottani lakosság érdeke az, hogy a kórházuk privatizációjának megakadályozásával ne dráguljanak az egészségügyi szolgáltatások költségei. Ez, valamint az a tény, hogy a vidéki lakosság mezőgazdasággal foglalkozó lakosság jelentős része távol maradt mind a népszavazástól, mind a 2006 tavaszán tartott országgyűlési választásoktól, tunyaságot és nagyfokú közömbösséget mutat a saját sorsát érintve is. Annak ellenére otthon maradt a falusi lakosság jelentős része, hogy 2005 telén és kora tavaszán sem akarta kifizetni a részükre a kormány az EU-tól átutalt agrártámogatásokat, hanem azokat visszatartva, valószínűleg az államadósság vagy a költségvetési hiány csökkentésére kívánta volna felhasználni. Csak nagy nehezen és elhúzva fizette ki a kormány a gazdáknak járó uniós agrárszubvenciót a MAGOSz által szervezett országos agrárdemonstrációk, az egész országra kiterjedt útlezárások és a traktorokkal Budapestre történt felvonulás hatására. Ha ilyen cselekményt magánszemély követ el és nem az állam, akkor az kimeríti a sikkasztás bűntettét.

A Medggyessy-t felváltó Gyurcsány Ferenc a viszonylag kisebb változtatásokkal az elődjétől megörökölt összetételű kormányával szembe került az üzemeladások és a külföldi cégek országelhagyása

miatt az állásukat elvesztő munkavállalókkal, az iskola-, és kórház-, valamint egyéb közintézmény-összevonások, továbbá az elindított közigazgatás-racionalizálás miatt az értelmiséghez tartozó közalkalmazottak és köztisztviselők rétegével. Ez utóbbival kapcsolatban nem lehet szó nélkül hagyni, hogy a közigazgatásból a húzó ágazatot ellátó beosztott hivatalnoki kart érintették a felmentések, miközben a tényleges munkát nem végző főhivatalnoki kart még bővítették is a kormánypártok holdudvarából.

E körülményeknél fogva egyfelől az egzisztenciális megfélemlítés és a félelemkeltés lett úrrá. Mindenki igyekezett igazodni az új elithez, hogy az állását megtarthassa. A megfélemlítés és a félelem légkörének az elhintésén túl, pedig különböző munkahely teremtési ígéretekkel igyekezett a kormány a kedélyeket megnyugtatni, a hiszékenységet kihasználva, általában sikerrel. Most is ezzel próbálkozik. A Debrecen környéki sertéstenyésztők is bíztak a kormány ígéretében, hogy rendezésre kerülnek az általuk átadott állatok után járó vételár-kifizetés, amely azonban a BÉT. csődbe kerülése miatt elmaradt, az állam pedig segítség nélkül hagyta a beszállítókat, akikkel szemben a bankok elindították gazdaságaik elárverezését. Miként ezt a volt Gyurcsány-üzlettárs és mostani kormánymegbízott Bajnai Gordonról párttársa, a búzaégető Karsai József felvetette, hogy ebben bűnrészes a BÉT akkori irányítója, Bajnai Gordon.

Ilyen körülmények között jutott el a Gyurcsány-kormány a 2006-os tavaszi parlamenti választásokhoz. Az ezt megelőző kampány során a jövő rózsaszín ígéreteivel, a szociális juttatások növelésével, valamint új munkahelyek teremtésével vizionált a kormány. Ugyanakkor utóbb nyilvánosságra került a 2006 májusi balatonöszödi zártkörű MSzP-tanácskozás anyaga, amelyben maga a miniszterelnök ismerte be, hogy a miniszterelnök-váltást követő két évben nem csináltak semmit, nem kormányoztak, csak a médián keresztül áltatták a népet megalapozatlan és teljesíthetetlen ígéretekkel, rózsaszínre festve és meghamisítva az ország pénzügyi adatait. Kiderült e megbeszélés kiszivárogtatott anyagából, hogy a magát szociálisnak és szociáldemokratának nevező MSzP. mélyen lenézi a választópolgárokat, akiket egyszerűen patkányokhoz hasonlít, akiknek egy kis lukakat kell hagyni, hogy legyen menekülési útvonaluk (Filó Pál országgyűlési képviselő). Súlyosbítja a kormány és a két koalíciós párt megítélését, hogy már a

választási kampány és a választások alatt is tudták, hogy a választási ígéretek ellenkezője szerint fog elkészülni az EU által igényelt konvergenciacsomag. Az abban foglalt és az EU pénzügyi biztosa, Almunia által igényelt konvergenciacsomag megszorító intézkedései már a tavaszi választásoktól fogva egyre erőteljesebb mértékben éreztetik hatásukat.

2006 augusztusában hatálybalépett a Köztisztviselői és a Közalkalmazotti törvényeknek (Ktv és Kjt.) az a módosítása, aminek értelmében a köztisztviselőket és a közalkalmazottakat – ellentétben a nyugat-európai előírásokkal és gyakorlattal – a gazdasági élet munkavállalóihoz hasonló könnyedséggel lehet állásukból elküldeni. A kormány fel akarja gyorsítani a kórház-privatizációt, amit már néhány kórház esetében végre is hajtott. Az egészségügy „átszervezése", a gyógyszer-liberalizáció és a kis patikák működését nehezítő intézkedések által a kormány valószínűleg azt kívánja elérni, hogy a patikatulajdonos gyógyszerészek adják el a nagy külföldi gyógyszergyártó és gyógyszerértékesítő akár laikus cégeknek patikájukat és azok alkalmazottaiként dolgozzanak ott tovább. Ha viszont az egészségügyben és a gyógyszerészetben teljesen laikus tőkebefektető vesz meg gyógyszertárakat, fenn áll az a veszély, hogy a gyógyszerészeit haszonszerzési megfontolásokból olyanokra is utasítja, ami a szakma szabályainak ellentmond. Elég csak utalni arra, amikor a termelőszövetkezetek üzemi állatorvosait bízták meg hatósági állatorvosi teendőkkel a saját tsz-üket érintve is az 1970-es és az 1980-as években.

Bár még nem hivatalos, csak kiszellőztetett hír az is, hogy 2007-ben tervezi a kormány a MÁV ZRt-nek a pályatestekkel együtt történő privatizálását, ide értve a külföldiek által birtokolni óhajtott nyereséges teherszállítást is. Ennek érdekében egyre több pályarekonstrukcióval lehet találkozni. Ez a fő vonalakra érvényes, míg a mellékvonalakon a vasúti közlekedés felszámolását és a személyforgalomnak autóbuszközlekedésre történő átállítását tervezi a gazdasági és közlekedési miniszter. Probléma azonban ezzel kapcsolatban az, hogy a többnyire korszerűtlen és kis térfogatú autóbuszok zsúfolásig teltek, holott az uniós előírások értelmében távolsági buszon állni tilos. Magyarországon viszont a távolsági buszokon az utasoknak legalább a fele áll. Ezen kívül a távolsági járatok igen sok helyen nem állnak összhangban az érkező vonatokkal, sőt vannak olyan menetrendszerin-

ti buszjáratok, amelyek nem mennek ki a vasútállomásra, hanem csak a városközpontban állnak meg, megnehezítve a vasútról a buszra vagy a fordítva történő átszállást. A MÁV ZRt. Vezérigazgatósága a szaktárca kívánságára nem az utasszükséglet szerint állítja össze a menetrendet csak azért, hogy az utazóközönséget az autóbuszjáratokra terelje, amelyek viszont nem felelnek meg a korszerű és kulturált közlekedés követelményeinek. Tendenciózusan tapasztalható a vasút leépítése, ami az IC-járatokat is érinti. Kocsikat vesznek ki a szerelvényekből, ami miatt még az IC-ék is telt kocsikkal járnak, sokan pedig helyjegy hiányában nem tudnak utazni. Indok, hogy kevés a vagon, mivel azokat a tároló vágányokon vandálok tönkreteszik. A helyzet viszont az, hogy azok őrzéséről megfelelő számú személyzet foglalkoztatásával gondoskodni lehetne, ami a munkanélküliséget is enyhítené.

A kormány minden intézkedésével az államháztartási és a fizetési mérleghiány csökkentésére koncentrál. Ezért intézkedéseit nem egyezteti sem az illetékes kamarákkal, sem az érdekképviseleti szervekkel. Emiatt a kormány működése a kádári lágy diktatúrához kezd egyre jobban hasonlítani, sőt a kemény diktatúrához hasonló torz kinövései is vannak. Első jele ennek a Millenáris kft. Volt elnökének, Berkecz Máriának az Orbán-kormány leköszönését követően a vele szemben alaptalanul megindított büntetőeljárás során tett meghurcolása volt, amikor az őrizetbe vétele során a rendőrök, hogy megalázhassák, a Rákosi időkre emlékeztető módon testnyílásaiban vájkáltak, aminek semmi következménye nem volt. A nyugat-európai kultúrállamokban ilyen esetben a belügyminiszter a rendőrkapitányt felelősségre vonja. Ha ezt elmulasztja, akkor a belügyminiszternek kell lemondania. Ezzel szemben Lampert Mónika akkori belügyminiszter álságos módon védte az intézkedés jogosságát. Végkifejlete e folyamatnak az, hogy Gyurcsány Ferenc a 2006-os tavaszi választások után az igazságügyi tárcát összevonta a belügyi tárca egy részével, megalakítva az Igazságügyi és rendészeti Minisztériumot. Ez a jogállamiság megcsúfolása, ami a rendőrállamiság irányába tendál. Ennek tudható be, hogy a Magyar Televízió épületének 2006. szept. 17-i megtámadása során és a másnapi békés demonstáción olyanokat is előállított és összevert a rendőrség, akik csak szemlélői voltak az eseményeknek vagy gyalogosan közlekedtek. Ahelyett, hogy az igazságügyi és rendészeti miniszter bocsánatot kért volna az ilyen módon előállított és bántalma-

zott személyektől, önigazolás végett büntetőeljárásokat indított ellenük, holott éppen ők 8lennének) jogosultak kártérítési perekkel a BRFK-val szemben fellépni. A lojális elsőfokú budapesti büntetőbíróság így is jelentős számarányú felmentést kellett hogy kimondjon. Az viszont szégyene a magyar igazságszolgáltatásnak, hogy olyanokkal szemben is a felső határhoz közelítő büntetéseket szabott ki az érintett bíráknak előzetes egyeztetésre történt összehívása után, olyanok esetében, akik a rendőri túlkapásokkal szemben csak védekeztek.

Ennyit a Gyurcsány-kormány eddigi működéséről, most pedig arról a politikai krízisről, amelyet okozott és a lehetséges kibontakozódás, valamint a megoldás módjáról.

II. Az őszödi beszéd által keletkezett krízishelyzet és megszüntetésének lehetséges módja

A balatonőszödi zártkörű pártértekezleten a miniszterelnök elismerte, hogy két éven keresztül nem kormányoztak, csak PR-tevékenységet folytattak, miközben az ország gazdasági helyzete meredeken romlott. Azt is elismerte, hogy ennek palástolása érdekében a tényleges államháztartási mérleg-, és gazdasági adatokat tudatosan meghamisították. Ezt már én teszem hozzá, hogy mindebben két tényező játszott jelentős szerepet. Ezek közül az egyik mind a Medggyessy, mind pedig a Gyurcsány kormány és pénzügyi, valamint gazdasági és közlekedési minisztereinek a dilettantizmusa, a másik pedig a kormány és a kormányközeli holdudvar, továbbá a kormánypártok korrupciós ügyletei voltak. Mindezek palástolása érdekében kellett mind a PSZÁF, mind pedig az Országos Statisztikai Hivatal (KSH.) elnökét eltávolítani.

Az e körülmények miatt mind a kirobbant utcai tüntetések, mind pedig az önkormányzati választásokon bekövetkezett komoly kormányzati vereség felvetette a kormány -, és a kormányfő távozásának társadalmi igényét. A társadalom széles rétegeinek a becsapottság miatt érzett ezt az igényét az ellenzék egzakt módon artikulálta, sőt a FIDESz a gazdaság helyreállítása érdekében konstruktív módon nemcsak a kormány-, és az ellenzéki pártok szakembereiből álló szakértői kormány létrehozását követeli. A kormánykoalíciós pártok és a kor-

mányfő erről hallani sem akarnak arra hivatkozva, hogy a parlamenti választásokon ők győztek, így a parlamenti többség az övék, a magyar alkotmány szerint a politizálás helye a parlament. Így a FDESz által folytatott utcai politizálás alkotmányellenes.

Mindezzel összefüggésben érdemes utalni Dr. Balogh Sándor magyar származású amerikai professzornak Dr. Sólyom László köztársasági elnökhöz irt levelét, melyben azt fejti ki, hogy a nem kormányon levő, de a választások során a kormányzás átvételére törekvő bármely párt a kampány során bármit ígérhet és az sem róható fel neki, hogyha tisztában van azzal, hogy ígéreteit nem tudja beváltani. Az a párt és kormány, valamint az a miniszterelnök, amely, ill. aki hatalmon van és a választások során a hatalom megtartására törekedve tudatosan eltitkolja vagy elferdíti a valóságos adatokat és ezáltal a választókat félre vezeti, politikailag felelősséggel tartozik. Ezért, ha ilyen módon nyeri meg a választást, ez a választás érvénytelen és érvénytelen az így megalakuló parlament, valamint az ilyen összetételű parlament által adott miniszterelnöki megbízatás. Ezen kívül – miként ezt Áder János a Kossuth-téri FIDESz gyűlésen 2006. okt.-----án kinyilvánította, azok a politikusok, akik ebben tevékenyen részt vettek, kimerítették a közérdekű adatok meghamisításának büntetőjogi törvényi tényállását (Btk111§ b. pont).

Nem foglalkozva most e kérdés büntetőjogi vetületével, hanem csak a közjogi oldalával, Balogh professzor okfejtésének igazat kell adnunk. Az igazmondás és a hozzáértés hiánya. Valamint a korrupciós ügyletekkel, továbbá az ország neokollonizációjának az elősegítésével gyanúsított kompradorkapitális kormány és miniszterelnöke a társadalmi hitelvesztés folytán nem látszik alkalmasnak arra, hogy az államháztartás reformját végigvigye és a költségvetési hiányt az euró bevezetésévé tett feltételének a szintjére lecsökkentse. E kormány leváltására irányuló igény ennél fogva közjogilag és szociológiailag egyaránt megalapozott.

Emiatt lényegében meg lenne a jogalap az új választások kiírására államelméletileg, bár ezt az avítt és destruktív magyar alkotmány nem mondja ki. Az ellenzék azonban érthető okból az új választások kiírását nem is akarja, mivel egy ilyen helyzet esetén a bukásra ítélt kormány felelőtlenül tudná kritizálni és hátráltatni a FIDESZ-KDMP koalícióból álló új kormány munkáját. Ezért reális követelése, hogy

továbbra is részesedjék a kormányzásban, de valódi szakemberekkel az ellenzék által a kormányba bevitt szakemberek ellenőrzése és közreműködése mellett. Ez a szakértői kormány és ennek az ellenzék általi kívánsága az államrezon szempontjából egy reális és alkotmányos cél-lehetőség.

Ebből kifolyólag minden alapot nélkülöz az EU. Részéről az a magyar szuverenitást sértő kioktatás, hogy az EU felfogásának csak a parlamenti politizálás felel meg, ami az egyetlen elfogadható politizálás, amihez a magyar ellenzéki pártoknak is tartaniuk kell magukat. Ebből a jogilag teljesen megalapozatlan szupranacionál-kapitalista utilitárius nyilatkozatból a magyar szuverenitásba való igazságtalan és durva beavatkozáson kívül az EU. egyes vezető politikusainak neokolonizációs törekvései mutatkoznak meg, amelyek az országot tőke el-, és kivonással fenyegetik. Ez a fenyegetés azonban azon túl, hogy amorális, csak részben beváltható. Neves közgazdászok és bankárok mutatnak rá ugyanis arra, hogy a pénztőke ott marad, ahol fialni tud. Ezért nem érdeke, hogy a keletebbre lévő gyengébb országok szintjére süllyessze le a magyar gazdaságot, mert akkor tud csak a kihelyezési útján rentábilisan kamatokhoz jutni. Ugyanakkor az árutőke is csak részben és ideiglenesen vonul az olcsóbb munkaerőt jelentő fejletlenebb országokba az előállási fázisig bezáróan. Utána viszont a fejlettebb régióba vonul vissza, mivel a termelőhely gyenge vásárlóereje miatt ott nyereségesen nem igen tudja értékesíteni termékeit, a fejlett nyugat-európai és tengeren túli államok piacai pedig már telítve vannak. Ezért az EU régi, fejlett tagállamainak szüksége van a relatíve fejlett közép-európai államok piacára, így a magyarországira is. Ezért, ha a magyar társadalom keményen és állhatatosan kiáll a jelenlegi miniszterelnök és kormánya menesztése mellett, az EU. kénytelen beletörődni a menesztésbe, már azért is, mert ott sem egységes a helyzet megítélése. Az EU parlament kereszténydemokrata szárnya egységesen, a szociáldemokrata szárnya pedig részben ítéli el Gyurcsányt választási hazugságai miatt. Gyurcsány emiatti amerikai megítélése viszont egységesen negatív a számára. Mindezt az EU igazgatási szerveinek akceptálnia kell. Ha pedig nem ezt tenné és továbbra is teret akarna engedni a multinacionális cégek országkirabló és kolonializáló törekvéseinek, ezzel az EU a saját sírját ásná meg.

Azok az intézkedések ugyanis, amelyeket ma a jelenlegi magyar kormány tesz, egyáltalán nem demokratikus, hanem diktatórikus jellegűek. A társadalmi párbeszédet, az érdekegyeztetést teljesen mellőzi, holott az érdekegyeztetést a jogalkotásról szóló törvény és az ágazati tartalmú törvények (Mt., Kjt., Ktv.) írják elő. Nem került sem a közalkalmazotti, sem a köztisztviselői érdekegyeztető tanácsban jóváhagyásra a Kjt.-nek és a Ktv.-nek a közalkalmazotti és a köztisztviselői jogviszony munkáltatói megszüntetésének a munkaviszony-megszüntetésével egyenlővé tétele. Hasonlóképpen az érdekegyeztetés megkerülésével és a szakmai érdekképviseletek, valamint köztestületek tiltakozása ellenére nyújtotta be a kormány a parlamentnek azt az egészségügyi reformcsomagot, amelyről és amelynek céljáról korábban már szó esett. A háziorvosi tevékenység anyagi és adminisztratív terheinek a növelése, valamint a kórházi ügyelet vállalkozói tevékenységből munkavállalói tételével bekövetkezett ügyeleti díjcsökkenés miatt egyre több orvos megy külföldre dolgozni vagy a növekvő orvoshiány ellenére sem vállal a kötelezőn felüli ügyeletet. Ezáltal az ország lakosságának az egészségügyi ellátáshoz való joga csorbul és elnehezedik, amihez hozzájárul az egészségbiztosítási járulékfizetést meghaladó külön díjak (vizitdíj, napokra számított kórházi ellátási díj) viselésére való kötelezés, annak ellenére, hogy eme költségek az egészségbiztosításba be vannak építve. A jogász ezért finoman azt mondja, hogy az állam ezáltal alaptalanul gazdagodik, míg a köznép keményen fogalmazva állami megsarcolásról beszél.

A jelenlegi kormány a maradék állami vagyont, ide értve az állami földalapoz és a MÁV ZRt-t is a kórházakhoz hasonlóan privatizálni kívánja, a befolyó bevételeknek egy bizonyos részét pedig a maga holdudvara körében kívánja szétosztani. Lampert Mónika önkormányzati miniszternek az MSzP októberi zártkörű üléséről kiszivárogtatott beszédének tartalmából megalapozottnak tűnve erre következtet az ellenzék. Ha ez bekövetkezne, nemcsak a magasabb szintű egészségügyi ellátás válna egy gazdag szűk réteg privilégiumává, hanem kialakulna a dél-amerikai allodiális és korszerűtlen földbirtokstruktúra a magyar kis-és középbirtokok tönkretételét és az ország városait körülvevő infrastruktúra nélküli bádogtelepülés-gyűrűkkel együtt (favellák).

A Kóka János által vezetett gazdasági-, és közlekedési tárca most, 2006 őszén indította el a vasút privatizációjának az előkészítését. Ahogy a jól prosperáló gyárainkat, valamint az eladásra került néhány állami kórházunkat előzetesen „lerohasztották", hogy meglegyen az indok az eladásra. Most ugyanez történik a MÁV ZRt.-vel. Mint munkavégzéssel összefüggő rendszeres utazó, tapasztalatból állítom, hogy a Horn-kormányzat alatt igen alacsony színvonalon – még az IC és a nemzetközi járatok esetében is – igen alacsony színvonalon, takarítatlanul és hőszabályozás nélkül működött személyszállítást az Orbán-kormány fokozatosan kezdte rendbe tenni, a Medgyessy-Gyurcsány-kormány alatt ismét visszasüllyedt majdnem a korábbi állapotába. Egészen új elem még ebben az, hogy még korábban az IC járatokon két nem dohányzó és egy dohányzó kocsi járt, addig ma egy dohányzó és egy nem dohányzó kocsi. Az egyik nem dohányzó kocsi lekapcsolása miatt a nem dohányzók is a dohányzó kocsiba szorulnak. A MÁV így akarja az utasok összetömörítésével a teljes ülőkihasználást biztosítani, elzárva a nem dohányzó utasokat az egészséges környezethez való alkotmányilag rögzített joguktól.

Összegezve az eddigieket: Gyurcsány Ferenc miniszterelnök és Lampert Mónika kiszellőztetett nyilatkozatai, valamint az elrontott és ezt leplezni akaró politika hatására keletkezett krízishelyzet megszűntetése csak úgy képzelhető el, ha a jelenlegi kormány menesztése és felelősségre vonása mellett egy pártoktól független, vagy a 2006 tavaszi választások elismerésének a köztársasági elnök által kinyilvánításra kerülő el nem ismerése esetén a 2006-os őszi önkormányzati választások eredménye aránya szerinti összetételű szakértői kormány alakulna és az nyújtana be és hajtana végre az ország lakosságával közmegegyezve egy olyan államháztartási hiányt fokozatosan csökkentő reformcsomagot, amelyet az EU jóvá tudna hagyni. Még abban is kilehetne egyezni, hogy a 2006. évi parlamenti és a 2006. évi önkormányzati választások átlaga szerinti pártképviselet arányában állna össze a szakértői kormány.

Ennek a szakértői kormánynak olyan gazdasági reformcsomagot kellene összeállítani, amely összeegyeztetné a kis-, és középvállalkozások érdekeit a multinacionális vállalatokéval és az egyes társadalmi ágazatok működési érdekeit összhangba hozva egymással korrigálná a már végrehajtott neoliberális túlzásokat az egészségügy, a köz-, és a

felsőoktatás területén, a tb-járulékfizetés csökkentésével, valamint körültekintő szociálpolitikával elkezdené a gazdaság-, és a szaporodás élénkítését és a hazai gazdaság felfejlesztését részben a kis- és középvállalkozások, valamint a farmgazdaságok önállótevékenysége, részben az itt tartósan működő multinacionális vállalatok tartós szatelit, ill. beszállító vállalkozásaiként, nem alárendelt helyzetű kapcsolatkialakítás mellett.

Szólni kell még arról a kényes kérdésről is, ami a jelenlegi kormány egyes tagjainak és elnökének, valamint a kormánykoalíciós pártok több prominens képviselőjének politikai és jogi felelősségével függ össze. Deutsch-Für Tamás 2005 őszén feljelentésekkel élt Gyurcsány Ferenc néhány olyan privatizációs ügylete, valamint a „Fitelina" (Fantom) Kft. ügye miatt köztulajdon sérelmére, továbbá adócsalás miatt, most, a 2006.évi őszi események kapcsán pedig a FIDESz közérdekű adatokkal való visszaélés miatt. A 2005. évi feljelentéseket a vádhatóság „visszadobta" elévülésre való hivatkozással. Ezeket az ügyeket ismét szükséges lesz elővenni, már csak azért is, mivel könnyen lehet, hogy erőltetett volt az ügyészség nyomozás megtagadásáról szóló határozata, ebben az esetben pedig a már megtett feljelentések az elévülést megszakítják és újból kezdődik az elévülési idő. A köztulajdonnal szembeni visszaélések más MSzP. és SzDSz-politikusokat érintve is fennforog, Szinte valamennyi érintett politikus a privatizáció során azáltal gazdagodott meg, hogy régi politikai összefonódások révén kialakult új gazdaságpolitikai kapcsolatait kihasználva a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti arányosság elvét igen jelentős mértékben megsértve vásárolt állami cégeket és ingatlanokat a privatizációs eljárások során.

Azok a szerződések, amelyeknél az aránytalanság révén az egyik fél tisztességtelenül jutott előnyökhöz, magánál az aránytalanság fennállása okán a Ptk. szerint a szerződés egy éven belül megtámadható. A megtámadás határideje akkor kezdődik, amikor ennek akadálya, a kényszer, a fenyegetés, ill. az egyéb akadályok megszűnnek. Kiterjesztő értelmezéssel ilyennek tekinthető – megítélésem szerint – az, hogy a mai magyar alkotmányos és parlamenti struktúra mellett nem áll módjában az ellenzéknek ilyen esetekben a megtámadás lehetőségével élni. Ezért analóg a munkajogi határidők kezdésének, pl. a konkurenciakizárási szerződésnél fennálló ellenérték-aránytalanság

esetén (Mt. 4.§) a nyugat-európai bírói gyakorlat figyelembevételével azt az időpontot tekinti, amikor a munkaviszony megszűnik, mivel addig a munkavállaló kiszolgáltatott helyzetben áll a munkáltatóval szemben.

Mindezek alapján egy szakértői kormánynak is módjában áll a magyar politikai nómenklatúra által a kapcsolataik kihasználásával kötött ilyen privatizációs szerződéseket felülvizsgálni és a szolgáltatás, valamint az ellenszolgáltatás feltűnő aránytalansága esetén megtámadni.

Tekintettel arra, hogy itt a demokráciát veszélyeztető olyan hatalmi helyzetekkel való visszaélések is fennforogtak, mint amilyen a Millenáris Kft. volt elnökének a rendőri szervek túlkapásával történt megszégyenítő meghurcolása volt egy olyan büntetőjogi nyomozati eljárás során, amelynek a vége felmentés lett, vagy az ellenzéki lapok újságíróival, valamint a 2006 szeptember közepén történt utcai zavargások rendőri túlkapásainak eltusolása és az általuk előállítottaknak a kormánylojális bírák általi elitélése aránytalanul súlyos, sok esetben pedig nem is megalapozott büntetésekkel, a demokrácia „de facto" diktatúrába csúszott át. Tetézte mindezt az október 23-án tartott budapesti demonstrációk rendőri túlkapásokkal történt brutális szétverése, ami maradandó testi sérüléseket is magával vont. Mivel a rendőri oszlatások az ellenzék békés ünneplésének provokatív megzavarásának gyanúját keltették és mivelhogy egyértelműen bizonyítható, hogy a rendőri beavatkozás az emberi jogok megsértésével és indokolatlan súlyos testi sértések okozásával, valamint emberi életek veszélyeztetésével történt, az ügyet a Strassbourgi Emberjogi Bíróság elé kell vinni, márcsak azért is, mivel a rendőri szervek a jogszerűtlen eljárásukat nem ismerik el és várhatóan a hazai igazságügyi szervek legitimnek fogják minősíteni a rendőri beavatkozást. Ezért és az előbb említett közvagyon és adózási, valamint közérdekű adatokkal való visszaélésért az érintetteket politikai és jogi felelősség egyaránt terheli.

Ugyanakkor a hagyományos büntetőjogi és polgári jogi eszközökkel fellépni velük szemben nem lenne érdemes, mivel csak további terheket jelentene az állam számára. Ezen kívül pedig hosszúra nyúló polgári perjogi eljárások ideje alatt az érintetteknek módjában állna, hogy látható vagyonukat láthatatlanná tegyék, külföldi bankoknál elrejtve azt. Ezért megítélésem szerint vagy olyan speciális törvényt kellene hozni, amely meghatározott hosszabb időn át e nomenklatúra

vállalkozásai jövedelmének meghatározott részét köteles lenne az államnak átengedni vagy a velük szembeni büntető-, és polgári jogi (eredeti állapot helyreállítása) eljárások megindítása után velük hasonló módon, az előbbi tartalommal az állam nevében hosszúlejáratú szerződést kötni. Megítélésem szerint az itt említett két megoldás valamelyikének alkalmazása nélkül nem lehet azt a magyar gazdaságot helyrehozni, amelyet éppen ők tettek tönkre korrupcióval és dilettantizmussal.

* * *

Amiről eddig szó volt, az a szűkebb értelemben vett belpolitikához tartozik. Ezen kívül három olya külügyet érintő kérdés van, amely közül az egyik még a rendszerváltás előtti kormányok hagyatékaként a rendszerváltást követő valamennyi kormányt, így a Gyurcsány kormányt is terheli. A másiknál az örökség az Orbán-kormánytól származik, de a jelenlegi kormányt és annak utódait is feladatként terheli, az utódokat különösen akkor, ha a Gyurcsány kormány a fentiek okán rövid életű lesz. Ezzel szemben a harmadik fennforgó mulasztást egyértelműen a Gyurcsány kormánynak kellene helyrehozni.

Eme ügyek közül az első a tengizi és az orenburgi gázvezeték magyar építőinek az ügye, míg a másik az Aurul nagybányai telepéről származott tiszai vízszennyezés és a verespataki, ugyancsak cianid technológiával tervezett aranybányanyitásának a terve.

1. Az Orenburgban és Tengizben kiküldetéssel dolgozott magyar munkavállalók munkabetegségeivel összefüggő kárigényeinek a rendezése

Az 1970-es évektől kezdve majdnem egészen a rendszerváltás bekövetkeztéig szovjet-magyar államközi egyezmény alapján a Magyar Gázipari Tröszt a Magyar Nehézipari Minisztérium megbízásából Tengizbe és Orenburgba kiküldte saját munkavállalóit, hogy részt vegyenek az ottani gáz-, és olajlelőhelyek feltárásában, gáz-, és olajkitermelő létesítmények, valamint gáz-, és olajvezetékek kiépítésében. Az akkori kommunista magyar állam a munkaerő-toborzást formálisan a Magyar Olaj- és Gázipari Trösztön keresztül központilag szervezte úgy, hogy a Nehézipari Minisztériumban főosztályi szinten kü-

lön részleg foglalkozott a tengizi és az orenburgi gázlelőhelyek kiépítésében történő magyar részvétellel. E külszolgálat vállalása teljesen önkéntes volt, amire sokan is jelentkeztek az akkori bérviszonyokhoz képest jóval kedvezőbb fizetési feltételek miatt. Arról viszont sem az orenburgi, sem a tengizi magyar munkáskolónia tagjai semmilyen információt nem kaptak sem az őket kiküldő vállalattól, sem a minisztériumtól, hogy milyen körülmények között kell majd dolgozniuk és a talaj, amelyben és amelyen dolgozniuk kell, mennyire radioaktív sugárszennyezett, valamint ugyanígy, mennyire sugárszennyezett az onnan származott étel- és italkészlet, amelyből táplálkoztak. Katonai titokként kezelt jellegük miatt állítólag sem a magyar hatóságoknak, sem a kiküldetést lebonyolító trösztnek nem volt tudomásuk arról, hogy a környéken radioaktív üzemek működnek és veszélyes sugárhatású hulladék-tárolóhelyek vannak. Mindezt utólag a kinn dolgozó magyar munkások derítették fel, kik közül többen sugárártalom miatt gyógyíthatatlan beteggé és rokkanttá váltak, sőt igen sokan közülük már betegségük folytán el is haláloztak.

Annak ellenére, hogy a tengizi és az orenburgi radioaktív sugárfertőzés és az egészségkárosítás tényét hivatalos orvosszakértői vélemények egyértelműen megállapították, a magyar állam rendszer-váltás után létrejött kormányai is a kárigények rendezését elhárították magukról. Meglepő, de a mindenkori kormányokhoz lojális magyar bíróságok elégséges bizonyítékok hiányában nem tartották megalapozottnak e károsultak igényeit. A hozzám eljutott információk szerint az ügy a Strassbourgi Emberjogi Bíróság előtt van. Tekintettel azonban arra, hogy Magyarország az EU tagja lett, a hazai jogorvoslati fórumok kimerítését követően a károsultak az ügyüket az Európai Törvényszék elé is vihetik. Jóllehet, a Magyar Állam – tudomásom szerint – azzal igyekszik elhárítani magáról a kárigényrendezést, hogy az akkori (Állami) Vállalati Törvény értelmében az állam a vállalatai kötelezettségeiért kezesként nem felelt, ezen túlmenően pedig a Gáz- és Olajipari Tröszt az átszervezési lebontásokat követően megszűnt, jogutódai pedig a privatizálást követően magáncégekké váltak. Mivel a privatizációt az állam bonyolította le, és mivel az abból származó bevétel az állam kasszájába folyt be, az állam kártérítési felelőssége egyértelműen fenn áll. Megalapozza az állam felelősségét továbbá az a tény is, hogy tőle indult el a toborzás anélkül, hogy a helyszínen

meggyőződött volna a körülményekről. Ennélfogva az állam felelőssége biztatási kár címén közvetett módon nemcsak munkajogilag, hanem polgári jogilag (Ptk. 6.§) is fennforog. Abban az esetben pedig, ha vélelmezzük, hogy a szovjet hatóságok a Magyar Állam elől is eltitkolták a környezetkáros emberre veszélyes körülményeket és emiatt a Magyar Állam vétlen lenne, akkor már a magyar kormányoknak az ügyek kitudódása után azonnal a Szovjetunióval, ill. jogutódjával, Oroszországgal szemben, végső soron a Hágai Nemzetközi Bíróság elé víve az ügyet. Ezt azonban – tudomásom szerint – egyetlen magyar kormány eddig nem tette meg. Ezért e kárigények mindaddig minden magyar kormányt terhelnek, amíg azok rendezésére sor nem kerül.

2. Környezeti, természeti és kultúrtörténeti értékeink védelmében a tervbevett verespataki aranybányanyitás ürügyén

A Rosia Montana Gold Cooperation kanadai-román érdekeltségű bányavállalat verespataki aranybányanyitási terve – úgy tűnik – könnyen jóváhagyást kap a román kormánytól. Ezzel Európában talán az eddigi olyan környezet-, és természetrombolás következne be, ami a Verespatakon és a környékén lévő jelentős régészeti, település-, és kultúrtörténeti, valamint természeti értékek megsemmisülésén túlmenően olyan óriási ökológiai, egészségügyi és gazdasági katasztrófához vezethet Közép-, és Délkelet-Európa több országát is magába foglaló tágabb térségében. Ez az ökológiai és ebből származó egészségügyi és gazdasági katasztrófa Romániát kívül Magyarországot, Szerbiát, Bulgáriát, sőt annál fogva, hogy a Duna a Fekete-tengerbe folyik, a Fekete-tengerrel, a Márvány-tengerrel és az Égei-tengerrel határos országokat is közvetlenül fenyegeti.

A verespataki aranybányanyitásról szóló dokumentumfilm – amelyet Kocsis Tibor rendezett –, továbbá a cég által az érintett országokban tartott közmeghallgatásokon a ciántechnológia alkalmazásának a veszélyeire, valamint a helyrehozhatatlan természeti és kultúrtörténeti-régészeti károkra hívták fel a figyelmet. Erre került sor a szegedi és a budapesti közmeghallgatáson is. Ezen kívül hasonló felvetéseket tett az interneten a Professzorok Batthyány Körének több tagja is.

E felvetések nemzetközi kihatású jelentősége miatt azokat röviden azért kívánom köztudomásuk ellenére összefoglalni, hogy alátámaszszam a bányanyitás engedélyezésével szembeni szervezett nemzetközi fellépés szükségességét és azt, hogy a magyar kormány jelenlegi és tervezett fellépése semmit érő. Ismert az évekkel ezelőtti nagybányai Aurul Cég okozta tiszai ciánszennyezés és az abból bekövetkezett tetemes halpusztulás és más vízi élőlények kipusztulása, aminek eredményeképpen halászok megélhetési és kereseti lehetősége évekre befagyott. Szerencsére a regenerálódás a ciántól védve maradt öblökből és mellékvízfolyásokból el tudott indulni. Nagybányán is a verespataki tervhez hasonlóan az aranykitermelés cianoid technológiával folyt, ahol a cianzagyot tartalmazó mesterséges tározó tó gátjának az átszakadása okozta a Tisza vizének élőhely-kipusztulással járt megmérgezését. Verespatakon és a környékén tervezett aranykitermelésnél a bányavállalat negyvenszer nagyobb ciánmennyiséget kíván felhasználni, amelynek zagyát a tengerszint felett egy 180 méter magasságban létesítendő mesterséges óriási tározó tóban kívánja elhelyezni. Mint mondja, ezt befedve, a tó felett létesítendő mesterséges talajon épületeket lehetne emelni és természeti területeket lehetne létesíteni parkokkal, üdülőövezetekkel. Nem számol azonban a nagyra törő terv egy földrengésből vagy erőszakos emberi beavatkozásból (pl. terrortámadás) eredőgátszakadással, aminek eredményeképpen nemcsak a Tiszán, hanem a Maroson is levonuló, a nagybányainál negyvenszer nagyobb mennyiségű szennyvíz áradást is kiváltva, nemcsak a két folyó, hanem a Duna élővilágát is megsemmisítené meg, hanem megkárosítaná az említett tengereket is. Ezen kívül mind ez az árterületeken is hasonló pusztításokat idézne elő. Ennek egészségügyi és gazdasági következményei a mérgezett víz, a mérgezett föld, a mérgezett növényzet, takarmány és élelmiszer következtében beláthatatlanok lennének.

Emellett ez a nagy tételekre irányuló kirabló termelés az Erdélyi Medence hegyvidékét tüntetné el, kiirtva az itt lévő erdőket, sík területté téve a vidéket. Ez nemcsak egy helyrehozhatatlan környezeti és természeti rombolás, amely csak Dél-Erdély turisztikai iparát tenné tönkre, hanem komoly ökológiai változást is előidézhet a hegyvidék síksággá, az összefüggő erdőterületek kopárrá válása következtében. Félő ugyanis, hogy nemcsak Verespatak környéke, hanem Dél-Erdély

egész területe Dévától egészen a Déli és a Keleti-Kárpátokig áldozatul esne e térség e ciántechnológiájú aranybányászatnak. Erre a már említett filmben szereplő egyik interjúalany is utalt, mivelhogy Dél-Erdélyben összefüggő aranyérclelőhelyek vannak. Ezért a bányavállalat, ha megkapná az engedélyt az ezzel a technológiával történő aranykitermelésre, az egyik terület kimerülése és környezeti tönkretétele után ciántároló tavakat hátrahagyva, további területeket mene át. Mivel az aranykitermelés felhagyását követő eredeti állapot rekultivált helyreállítása és a veszélygócot jelentő ciánszennyvíz-tározó tavak eltávolítása lehetetlen, óriási az ökológiai katasztrófa bekövetkezésének a veszélye, valamint a természeti környezet szétrombolásával előálló környezeti és természeti kár. Ez a beavatkozás a vidékre jellemző számtalan állat- és növényfaj kipusztulását és az ott élő emberek életfeltételeinek az elnehezüléséhez, sőt lehet, hogy ellehetetlenüléséhez vezetne.

Emellett a kultúrtörténeti károk is óriásiak lennének. Az érintett és felszámolásra ítélt településeket, ill. központjukat skanzenként fel lehet máshol építeni, a művi környezetet ily módon rekonstruálva. Azonban a római kori bányák és bányászati emlékek – ide értve a bányászok munkaszerződéseit tartalmazó viasztáblákat is – örökre megsemmisülnének. Ezért a bányaművelés engedélyezése ellen felszólaló régészek (pl. Alföldy Géza és Visy Zsolt) indokai is nyomósak.

Geológusok, kémikusok, archeológusok, meteorológusok, környezet- és természetvédők sorakoztatják fel e technológiájú aranykitermeléssel szembeni szakmai érveiket. Jelenleg – úgy tűnik –, hogy az aranykitermelés e formájában érdekeltek korlátlan nyereségvágya és erőszakos nyomásgyakorlása célt érhet el a román kormánynál. Az ottani kormányzati körök azt hangoztatják, hogy náluk az engedélyt ilyen nagy beruházásra csak a kormány adhatja meg. Ennek ellenére Magyarországon nem a kormány, hanem a környezetvédelmi szaktárca foglalkozik csak az üggyel. A Környezetvédelmi Minisztérium illetékese viszont azt nyilatkozta, hogy a Rosia Montana Gold által összehívott közmeghallgatásokon történő ismertetéseken elhangzottak birtokában, illetve a közölt adatok alapján hozza meg állásfoglalását. Ez megint egy olyan langyos szakdiplomáciai lépés, mint ahogy az MSzP és az SzDSz a magyar érdekeket, valamint a határon túli ma-

gyarokat képviseli, és ahogy képviselte korábban Dávid Ibolya által vezetett Igazságügyminisztérium, a kormányváltást követően pedig a mai is, a korábbi tiszai ciánszennyezést.

Napnál világosabbak azok az óriási károk és veszélyhelyzetek, amelyek a tervezett volumenű és technológiájú verespataki aranybányászat beindításával bekövetkezne. Ezért ezt a magyar kormánynak a többi érintett ország kormányával együtt el kell, hogy utasítsa. Bulgáriával – mint e bányaművelés veszélyeiben érintett uniós tagjelölt országgal – együtt a Magyar Kormánynak az Európai Parlamenthez, a Bizottsághoz és a Tanácshoz kellene fordulnia azért, hogy az EU Románia tagfelvételét ahhoz a feltételhez is kösse, hogy nem hagyja jóvá a Rosia Montana Gold aranybánya-művelési kérelmét a most beterjesztett volumennel és ciántechnológiával, valamint a tervezett természeti környezet átalakítással. Ha pedig az engedélymegadásra mégis sor kerülne és Románia ennek ellenére az EU tagjává válna, a Magyar Kormány kötelessége lenne, hogy pert indítson az Európai Bíróság előtt Romániával szemben e bányászati mód haladéktalan leállítása érdekében. Azzal viszont egyet lehetne érteni, hogy a cég a rómaiak által is alkalmazott hagyományos kitermelést végezhessen, ami a természeti tájat és a természeti élőhelyeket nem tenné tönkre. Ilyen megoldást el tudna fogadni Lovas Rezső akadémikus és Mindszenty Andrea geológus is.

3. A szlovákiai magyarellenesség feltámadásával szembeni kormányválaszlépések hiányának kritikája a Benes Dekretumok tükrében

Közismert, hogy a Gyurcsány-kormány a határon túli magyarok ügyével összefüggésben a rendszerváltás előtti kommunista kormányok politikáját folytatják, szinte töretlenül. Sőt, mint már erről szó esett, a kormány elnöke a Határon Túli Magyarok Értekezletét befagyasztotta, külügyminiszternek pedig e szakterületen járatlan politikust nevezett ki, ezen túlmenően pedig a Határon Túli Magyarok Hivatalát megszüntette. Ennél fogva gyakorlatilag a miniszterelnök irányítja közvetlenül a külpolitikát. A jelenlegi kormány csak úgy, mint az őt megelőző kommunista és posztkommunkista szocialista kormányok tendenciózusan nem léptek fel hatékonyan a vajdasági magyarokat ért

atrocitásokkal, a magyar szó hallatán az így beszélők megverésével és megfélemlítésével szemben. A Külügy-minisztériumnak ilyen esetekben be kellett volna és be kellene kéretnie Szerbia nagykövetét, párhuzamosan jelentést kérve a Magyarországról Szerbiába akkreditált magyar nagykövettől, egyúttal a Külügyminisztériumnak pedig a magyar nagyköveten keresztül jegyzéket kellett volna és kellene ma is ilyen atrocitások esetén eljuttatni a szerb kormányhoz. A mindenkori magyar kormányoknak – amit legfeljebb csak részben tettek meg – megfigyelők kiküldésével mindenegyes ügy hatósági lefolytatását figyelemmel kellett volna, ill. kell kísérnie, az nügyrek eltusolása esetén pedig gondoskodni arról, hogy azok a saját államuk jogorvoslati fórumait végigjárják, eredménytelenségük esetén pedig a Strassbourgi Emberjogi Bíróságnál kössenek ki. Az ilyen fellépések hiányának és/vagy erélytelenségének, azaz a magyar verések következmények nélkül maradásának volt köszönhető, hogy hosszú idő után csak most, részben a szerb kormánynak Koszovó és Montenegró kiválása, részben a Magyar Kormánynak a korábban már tárgyalt okok miatti szorult helyzete következtében hatékonyabb fellépésre került sor ezen a téren. A szerbiai magyarellenesség konszolidálódása remélhetőleg tartós lesz, ami bizonyos mértékig értékelhető a Gyurcsány-kormány sikerének.

Nem így Szlovákiában, ahol a Fico-kormányba a 2006. évi nyári választásokat követően koalíciós pártként bekerült a magyarellenességéről elhíresült nacionalista szélsőjobboldali Szlovák Nemzeti Párt, amelynek hatására előbb szóban, majd tettlegességben is szaporodtak a magyarokkal és a magyarsággal szembeni atrocitások. A tettlegességek közül az egyiket a szlovák hatóságok diszkó-összeszólalkozásnak minősítették, amit kezdeti eltusolási kísérletek után a 8 napot meghaladó súlyos testi sérülés okozása, valamint a tanúvallomások hatása miatt a szlovák hatóságok végül is kénytelenek voltak a az elkövetővel szemben garázdaság és súlyos testi sértés okozása miatt eljárást indítani, igyekezve azonban elleplezni annak magyarellenes jellegét. A nyitrai egyetemi hallgatólánynak, M. Hedvignek világos nappal nacionalista fiatalok általi nyílt közterületen történt brutális megverését, mert magyar nyelven mobiltelefonált, a szlovák hatóságok a tárgyi bizonyítékok ellenére a verés tényét a leány kitalálásnak minősítették és lezárták a nyomozást. A magyar kormánynak és

a Göncz Kinga által vezetett Külügyminisztériumnak mindkét ügyben keményen el kellett volna járni úgy, ahogy azt az előbb már felvázoltuk. Annál fogva, hogy a magyar külügy mind a két ügyet langyosan – finoman fogalmazva – óvatosan kezelte, megkapta Ficotl azt a megszégyenítő kijelentést, hogy a magyar kormány a nyitrai lány ügyében hazudott és ezért kérjen bocsánatot a szlovák kormánytól. A magyar kormány azóta meghunyászkodva mélyen hallgat – ide értve azt is, hogy Gyurcsány az október elején Visegrádon tartott közép-európai négyek tanácskozásán elhárította Fico e témával összefüggő négyszemközti tárgyalási kezdeményezését – holott – mivel a nyitrai incidens kapcsán nemzetközi jogilag is értékelendő sérelem (kormánynak kormány általi rágalmazása, ill. becsületének megsértése) érte, meg lett volna, ill. most is meg lenne a jogalap arra, hogy a magyar kormány képviselője útján közvetlenül belépjen a nyitrai ügy eljárásába, követelve annak végigvitelét és megfelelő jogorvoslatot kezdeményezzen, ha pedig ezt sikertelenül tenné, az ügyet maga vigye az Emberjogi Bíróság elé, a Fico-kijelentés ürügyén pedig az Európai Bírósághoz kéne fordulnia. A magyar kormány eme ügyekben tanúsított passzivitásának a következménye az is, hogy okt. 23-án magyar autóversenyzőket üldöztek szlovák autósok egészen a magyar határig többszörös útleszorításokkal és mikor a magyar autóversenyzők a szlovák rendőrséget kihívták, azok a szlovák közlekedési útonállókat a kihallgatást követően következmények nélkül szabadon engedték. A magyar külpolitikának ezt az ügyet sem szabadna szó nélkül hagyni.

Az hogy a Fico által vezetett nagyobbik koalíciós párt tagságát az Európai Szociáldemokrata Pártok Szövetsége a Jan Slota vezette Szlovák Nemzeti Párttal való koalícióra lépése miatt fél évre felfüggesztette, kevéssé a magyar kormánynak, hanem inkább a magyar európai parlamenti képviselők sikere, akik pártállásuktól függetlenül az EU valamennyi platformján hallatták szavukat az újból fellángolt magyarellenesség ügyében. Valódi és végleges megoldás azonban csak akkor várható, ha hatályon kívül helyezésre kerülnek a Benes Dekretumok Szlovákiában és Csehországban egyaránt. Mind a XX., mind a XXI. század szégyene, hogy az EU két tagállamában olyan nemzeti jog van hatályban, amely ma is alkalmas a kollektív bűnösség felvetésével a nemzeti kisebbségeknek nemcsak elnyomására, hanem adott esetben irtására is.

Lentner Csaba

A magyar nemzetgazdaság új típusú versenyképességi tényezői a konvergencia program tükrében

Egy-egy nemzetgazdaság világgazdasági versenyképessége – a különböző történelmi korszakokban – más – más tényezőkön múlik. Magyarország piacgazdasági integrációjával, majd az európai uniós tagfelvétellel felerősödtek azok a versenyképességi kritériumok, amelyek a stabil államháztartási pénzügyi környezetet, a korszerű oktatást és az egészséges, szakképzett munkaerőt preferálják. Hazánk azonban mindhárom területen válságban van. A költségvetési- és fizetési mérlegek deficitesek, romlik a felsőoktatás eredményessége és költséghatékonysága. A humántőke állomány bővített reprodukciója pedig az egyetemi tudás- és kutatási központok az állandósuló forrásproblémáik miatt, továbbá az egészségügyi ellátórendszer a gyenge hatékonysága következtében egyre kisebb hatásfokkal tud befolyást gyakorolni. Mindezek tükrében felmerül a kérdés, hogy az új kormány- és a konvergencia program milyen hatást gyakorol majd a magyar gazdaság versenyképességére. A jövőkutatás egzakt módszereivel nehezen prognosztizálható a fiskális konszolidáció költségvetési egyensúlyra és a potenciális versenyképességet magukban hordozó tercier ágazatokra kifejtett hatása. Vélelmezhető ugyanakkor, hogy a szolgáltató ágazatok versenyképessége – a jelenlegi mértékű – forrásmegvonás következtében visszafordíthatatlanul csak akkor romlik, ha az egészségügyi és oktatási ágazatok menedzsmentje a működését nem tudja piaci alapokra helyezni.

1. Az államháztartási pénzügyi környezet, mint az új típusú versenyképességi tényező

A magyar gazdaság a piacgazdasági átmenet közel két évtizedes időszakában kedvező fejlődési pályát futott be. A nemzetközi nagyvállalatok megjelenésével a gazdaság termelési alapjai korszerűsödtek, sőt egy dinamikus fejlődési pálya bontakozott ki az üzleti szektorban. Az államháztartási pénzügyek helyzete azonban korántsem kedvező. Jellemző az ikerdeficit, az államadósság növekedése, és mindezek kontrasztjaként a szociális és oktatási szektor állami támogatásának időszakonkénti megnyirbálása. A magyar gazdaság fejlett, pontosabban sikeresen feltörekvő piacgazdaság jellege az EU tagfelvétellel bizonyítást nyert, amelyet egy hosszabb távú integrációs folyamat előzött meg. Az EU csatlakozással azonban a magyar gazdaság integrációs folyamata nem fejeződött be. Kedvező a magyar inflációs trend, 2006 közepéig impozáns a magyar gazdasági növekedés, de a költségvetési és fizetési mérlegek hiánya ijesztő méreteket ölt a 2005. évi privatizációs bevételek államadósság mérséklő felhasználása után is. A piacgazdasági átmenet magyar pénzügyi politikájában megfigyelhető, hogy a reformok, a kiigazító intézkedések előkészítési fázisai túlságosan hosszúak, majd a megtett intézkedések eredményei pedig rövidtávúak.

A működőtőke beáramlás és az állampapír piaci trendek empirikus közelítésű elvi függvényeinek értelmezésénél (lásd: Lentner, 2005. pp. 257-278.) lényeges utalni a 2005. évi nemzetgazdasági folyamatokra is. Tény ugyanis, hogy a rendszerváltás óta egyetlenegy évben sem fektettek be nettó értelemben (értsd alatta a tőkebefektetés és a tőkekivonás egyenlegét) annyi külföldi tőkét a magyar gazdaságba, mint 2005-ben. Igazolható ugyanakkor az is, hogy a visszaforgatott jövedelmek nélküli befektetések, konkrétan a külföldről jött működő tőkeérték csak 1995-ben – a tömeges privatizáció idején – volt magasabb, mint 2005-ben. A kedvező gazdasági folyamatok következtében a folyó fizetési mérleg hiánya, ha átmenetileg is, de mérséklődött, miként az államadósság tömege és GDP arányos százaléka is. Lényeges arra is utalni, hogy az értékesíthető állami vagyon tömeg – néhány közszolgáltató állami céget leszámítva – lényegében elfogyott. Így a privatizációs bevételekre – hosszabb távon – inkább a csökkenés való-

színűsíthető továbbra is, amely a „friss" működőtőke befektetések összértékét a leszálló ágban tartja.

A Magyar Nemzeti Bank 2006 júniusi jelentése szerint 2005 évben 5,356 milliárd euró külföldi működőtőkét fektettek be Magyarországon, amely a külföldi tulajdonosok által a magyarországi leányvállalatoknak nyújtott hiteleket és a Magyarországon megtermelt, de visszaforgatott, azaz újra befektetett profit értékét is tartalmazza. A közel 5 és fél milliárd eurós befektetésből közel 2 milliárdot a Budapest Airport értékesítése képvisel, de az ennek levonása utáni összeg is felveszi a versenyt az 1990-es évek közepének 3,6 milliárdos rekordjával. Az ESA-95 előírása szerint privatizációs bevételeket nem lehet a folyó költségvetési kiadások finanszírozására fordítani, így a privatizációs bevételeket az államadósság csökkentésére felhasználva e téren átmeneti javulás figyelhető meg 2005 utolsó negyedévében (-1,9 milliárd euróval csökkent az államadósság). A külfölddel kapcsolatos nettó államadósság 2004 év végén 11,7 milliárd euró volt (bár 2001. szeptemberében csak 2 milliárd euró). Az államadósság probléma 2005 év végi enyhülése azonban csak átmenetinek mondható, hogyha a magyar kormány – növekvő hiányt generáló – fiskális politikájában és adósságkezelésében nem következik be változás.

A 2002-2005-ös időszakban átlagban 3,5 milliárd euró működőtőke befektetés történt Magyarországon – évente 200 millió euróval több mint 1998-2002 között, ám lényeges, sőt kifejezetten kedvező tendencia, hogy a tőkebefektetések zöme Magyarországon megtermelt, majd újra befektetett jövedelem. Ez azt jelenti, hogy az 1990-es évek nyomasztó tőkerepatriálási folyamatai, tendenciái az új évezred elején mérséklődtek.

Az új befektetések mindinkább a nagyobb hozzáadott értéket képviselő beruházásokban valósulnak meg, míg az „összeszerelő" jellegű befektetések háttérbe szorulnak. Magyarország formálódó, új típusú gazdaságát a Sanyo, az Elcoteq, a Nokia, a Suzuki, a SAP, az IBM, az Electrolux, a Cisco, a Bridgestone, a Hankook, a Michelin, az Audi, a Bosch, a GE Money Bank és az EDS, Renault-Nissan befektetései illetve fejlesztései határozták meg az elmúlt időszakban. Ez a befektetői kör arra utal, hogy Magyarországon a jelentősebb szellemi tőkét igénylő befektetések már kialakulóban vannak, bár a tudásalapú gazdaság – és ezek bölcsői, „megteremtői", az egyetemi-, akadémiai kuta-

tó- és tudásközpontok – még csak kezdeti fejlettségi stádiumban léteznek.

A kedvezőnek vélt gazdasági folyamatok mellett ugyanakkor lényeges arra utalni, hogy a külföldi befektetők a megtermelt jövedelmükből 2005-ben – a piacgazdasági átmenetben először – több pénzt vittek ki az országból, mint amennyit visszaforgattak. A jegybank uniós statisztikai előírások szerint módosított és 10 évre visszamenőleg átszámolt fizetési mérleg adatai arról tanúskodnak, hogy a tavalyi év volt az első, amikor az osztalékkifizetés meghaladta az újrabefektetett jövedelem nagyságát. A magyar fizetési mérleget rontó jelenség akkor lesz majd ijesztően kedvezőtlen, ha az állami portfólióból végleg elfogynak azok a nagyvállalatok (MALÉV, MÁV, VOLÁN), amelyek értékesítésével a fizetési mérleg bevételei még növelhetőek, illetve a hiány kompenzálható. Az eddigi tendenciák alapján valószínűsíthető, hogy a következő években is több jövedelmet visznek ki a nyereségükből a külföldi befektetők, mint amennyit visszaforgattak. Főleg akkor, ha a magyar konvergencia program elemei a befektetők részére kedvezőtlen üzeneteket hordoznak. Magyarországon jelenleg 51 milliárd euro értékű külföldi működtőke hasznosul, amely érték után kb. 6,5 milliárd euro tőkekivonás történt, míg a visszaforgatott jövedelmekkel együttesen kb.5,7 milliárd euro a külföldi tőkebefektetések értéke.

A kormány 2006 augusztusi konvergencia programjának előirányzata szerint az idei várható 4,1 százalékos gazdasági növekedés jövőre 2,2 százalékra redukálódik, míg a 10,1 százalékos GDP arányos várható államháztartási hiány is csökken 6,8 százalékra a 2007-es évben. Lényeges utalni ugyanakkor a kedvezőtlen kísérő jelenségekre is, miszerint az infláció közel a duplájára (3,5 százalékról 6,2 százalékra), míg az államadósság GDP százalékos (hivatalos) értéke 67,9 százalékról 71,5 százalékra emelkedhet. Ez utóbbi igazolja a 2005. évvégi rendkívüli privatizációs bevételek államadósság csökkentése terén kiváltott rövid távú hatásait. A magyar gazdaság versenyképessége így az egyik fő elemet jelentő államháztartási tényezők vonatkozásában romló tendenciát mutat.

Végül is a magyar nemzetgazdaság új típusú versenyképességi tényezőiről elmondható, hogy egymással nagyon szoros összefüggés- és viszonyrendszerben állnak. A definiált versenyképességi tényezők

prioritási sorrendjében – ha lehet ilyet felállítani – talán legfontosabb, az oktatási rendszer és az egészségügyi ellátórendszer finanszírozási alapjait biztosító állami pénzügyi, költségvetési rendszer, amely a posztpaternalista viszonyaink között is meghatározó szerepet tölt be. Az egyes versenyképességi tényezők közötti összhangot az egymással összehangolt monetáris és fiskális politika biztosítja.

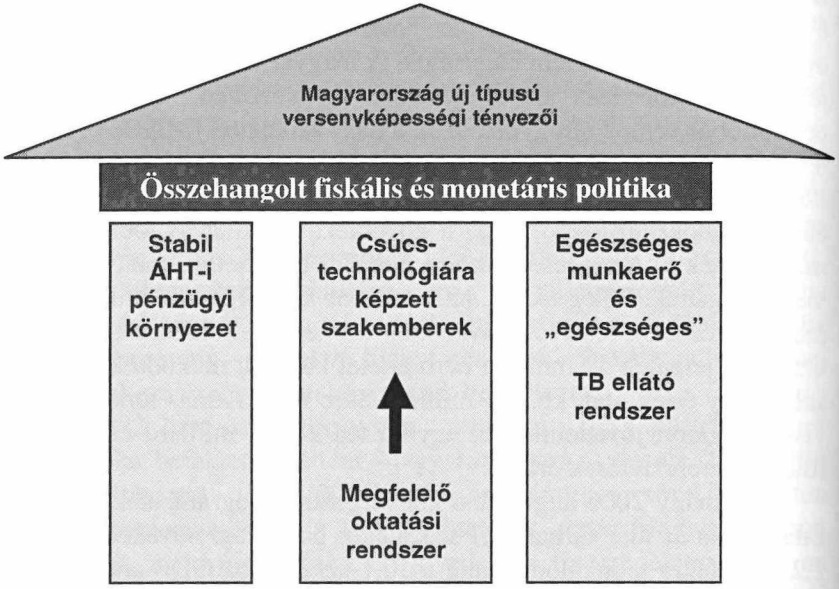

1. ábra: A magyar gazdasá új típúsú versenyképességi tényezőinek modellje

Forrás: dr. Lentner saját modell, 2006.

A tényezők hatásmechanizmusai kapcsán elmondható azonban, a Leibnich-féle dézsa-donga elméletre hagyatkozva, hogy egy összefüggő, egymásra épülő rendszerben, ha egy elem – ugymond, ha egy dézsa-donga – hiányzik, a rendszer a kívánt célját nem tudja elérni. A modell analógiájával élve, ha hiányzik egy donga a dézsánál, a vizet nem tudja megtartani, a víz kiömlik, és ugyanúgy kifolyik, mintha

egynél több dézsa donga hiányozna, legfeljebb a víz kiömlése gyorsabb ütemű. Sajátos helyzetet vet a fel az abroncs kérdése, amely a vázolt közgazdasági modellnél az összehangolt fiskális és monetáris politikát jelenti. Ez az „abroncs" szabályozza, alakítja, tartja össze az államháztartás pénzügyi mechanizmusait, forrásallokációját, újraelosztási politikáját, ezeken keresztül az oktatási- és társadalombiztosítási rendszer működési mechanizmusait. Amennyiben az államháztartási pénzügyi környezet, a korszerű technikai és társadalmi haladást biztosító oktatási rendszer, illetve az újratermelési folyamatokhoz szükséges egészséges – Marx szavaival élve – munkaerőáru állomány nem biztosított, úgy a magyar gazdaság versenyképessége nem a kívánt irányba halad.

1.1. Új perspektívák, új dimenziók az európai pénzügyi térben

Ahhoz, hogy az új tagállamok bevezethessék a közös fizetőeszközt, törekedniük kell a maastrichti –konvergencia kritériumok teljesítésére, valamint az árfolyam kritériumok előfeltételeként be kell kapcsolódniuk az ERM II-be, vagyis a közös árfolyamrendszerbe. A stabil európai pénzügyi térhez történő integrálódási folyamat követelményrendszerének teljesítése a stabil államháztartási pénzügyi környezethez, mint új típusú nemzetgazdasági versenyképességi tényező megerősödéséhez vezethet el.

2005-ben a magyar kormány a költségvetési hiány és az államadósság csökkentésére szóló előterjesztését az EU részére benyújtotta. A deficit lefaragására vonatkozó célkitűzéseit az EU illetékesei helyénvalónak, sőt kívánatosnak tartották, azonban a célok eléréséhez az eszközöket a kormány nem dolgozta ki alaposan. Mindezek következtében az EU elutasította a magyar kormány előterjesztését, és 2006 szeptemberéig adott haladékot a konvergencia program átdolgozására. A politikai elkötelezettség adott a magyar pénzügyi politika vezetői részéről, hiszen a konvergencia folyamat és a magyar gazdaság jövője szempontjából is kulcskérdés. A monetáris unióban részt venni szándékozó EU-tagállamokhoz hasonlóan Magyarországon is elsődlegesen a kormány feladata a kötelezően előírt konvergencia program kidolgo-

zása és végrehajtása. A jegybank is fontos szerepet játszik azonban a program végrehajtásában, elsősorban a monetáris és árfolyampolitikai területeken. A konvergencia folyamat fontos állomásai az ERM-II-be való belépés és az euró bevezetése. Ezek a magyar gazdaság szempontjából jelentős kihívások csak a kormány és a jegybank egyetértésével valósulhatnak meg, amelyek kihatnak a nemzetgazdaság új típusú versenyképességi tényezőire a Leibnich-féle dézsa donga elmélet vázolt analógiája alapján.

A költségvetési folyamatok hosszú távú kiszámíthatósága, illetve az árfolyam-stabilitás elérése nemcsak egy úgynevezett maastrichti kritérium, hanem a gazdaság gyors és tartós növekedésének legfőbb biztosítéka. Az euró bevezetésével a magyar gazdaság arra kap esélyt, hogy az árstabilitást már elért valutauniához csatlakozva gyorsabban aknázza ki a stabilitásból és a kiszámíthatóságból adódó előnyöket, ezáltal gyorsabban zárkózzon fel az Európai Unió gazdaságához, ám a 10 belépő új tagállam közül Magyarország áll legtávolabb az euró bevezetésétől.

A kritériumoknak való megfelelés kapcsán lényeges azt is hangsúlyozni, hogy a valóságos, stabil költségvetési helyzet megteremtésével a magyar gazdaság versenyképessége fokozódhatna, hiszen a stabil pénzügyek az ország későbbi gazdasági teljesítményeit tartósan megalapozzák. Célszerűbbnek látszik a növekedési pályára történő visszatérésnél a fiskális elemeket saját hatáskörben korrigálni, mint a külső finanszírozók kényszerintézkedéseit, a kamat felár érvényesítését bevárni.

A fiskális pályáról való kisiklásnak igen fontos oka, a magyar költségvetési pénzügyekre nehezedő politikai nyomás. A 2002-es évet követő – korábbi politikai ígéretek hatására végrehajtott – adómérséklő illetve állami közkiadásokat növelő tételei a magyar költségvetési hiányt tartósan „a mélybe rántották". A konvergencia programban kitűzött költségvetési pályához képest 2004-ben a GDP 2 százalékát, 2005-ben pedig a GDP 3 százalékát is elérő elcsúszás mutatkozott. Az okok – mint utaltam rá – alapvetően politikai hátterűek. Magyarországon az elmúlt három évben az adómérséklések hatására a GDP 1,5 százalékával mérséklődtek az adóbevételek, míg az elsődleges folyó költségvetési kiadások a 2000. évi 35 százalékos GDP arányos szintről 40 százalék fölé emelkedtek. A hiány növekedése alapvetően tehát

ebből a strukturális, politikai motiváltságú okból ered, aminek „csak" következménye, hogy a bevételek és a kiadások dinamikája, összhangja Magyarországon az elmúlt években megtört. A kialakult helyzet orvoslásában alkalmazott felszíni kezelések, mint a beruházási kiadások visszafogása vagy a költségvetési körön kívülre történő „kiszervezése" a fiskális kiigazításnak nem alapvető és főleg nem hosszú távon eredményt hozó eszközei.

A magyar gazdaság versenyképességének egyik legfőbb tényezője a vállalkozásokat övező államháztartási pénzügyek stabilitása, illetve stabilizálásra való képessége lenne. Nyilvánvaló, hogy a választási küzdelem finisében – ez Magyarországon utoljára 4 év volt (!) – a közkiadásokat nem csökkentették, és adóbevétel növelő intézkedésekre sem került sor. Lényeges ugyanakkor, hogy a 2006-2010-es ciklus idején a szükséges intézkedéseket a költségvetési hiány mérséklésére – körültekintő, a közszolgáltatási ágazatokat piaci alapokra helyező módszerekkel, a versenyképességi tényezőket nem veszélyeztetve - minél hamarabb indokolt megtenni. A maastrichti kritériumok teljesíthetőségét, legfőképpen pedig az ország tartós növekedési pályára való átállítását így lehet biztosítani.

A kilencvenes évek közepe óta a magyar gazdaság növekedése – az ezredfordulót követő időszak megtorpanásától eltekintve – töretlen. 2005-ben a GDP növekedési üteme 4,2 százalék volt, de az újonnan csatlakozott uniós országok többségéhez képest a növekedési előnyünk mára már elveszett. Az államháztartás működése feszültségektől terhelt, így az egyik legfontosabb, a tartós versenyképesség biztosításához elengedhetetlen feladatunk az állami bevételek és kiadások közötti egyensúly megteremtése, amelyre az erősen politikai motiváltságú magyar fiskális politikában a 2006 szeptemberétől – az új konvergencia program hatályba lépésétől - mindenképpen sort kell keríteni. Az euró-zónába való csatlakozási lehetőséggel – az államháztartási pénzügyi környezetünk stabilizálásával – ugyanis a magyar gazdaság európai gazdasági térbe történő integrálódása a versenyképességünket tartósan javíthatja.

A 2006. szeptemberétől életbe lépő új konvergencia program alapvető célja, hogy a társadalombiztosítási ellátórendszerben és a felsőoktatatási ágazatban a források ésszerűbb újraelosztásán, helyenként a megvonásán keresztül valódi piaci viszonyokat teremtsen. A költség-

vetési konszolidáció középpontjában a hiány csökkentése áll. A „kigazítás" hatására 2006 utolsó négy hónapjában már másfél százalékkal csökkenne a hiány a GDP százalékában. Számszerűsítve ez 360 milliárd Forintot jelent. 2010-ig a GDP százalékában előirányzott hiánylefaragással mintegy 2500 millárd Forintos konszolidáció következne be. A konszolidációs mechanizmus bevételnövelő és kiadácsökkentő tételei nehezen számszerűsíthetőek külön-külön a konvergencia programból. Ám az bizonyosra vehető, hogy a közigazgatás, a felsőoktatás, és a társadalombiztosítási ellátórendszerek területén jelentkezik elsődlegesen a fiskális korrekció, illetve az állami pénzek kivonása, vagy eleve az „oda nem érkeztetése".

2. A tudásalapú gazdaság és az egészséges munkaerő – mint a versenyképesség új típusú tényezői

A magyar működő- és portfolió tőkebefektetések empirikus közelítésű elvi függvényeire utalva alapvető probléma, hogy a Magyarországon már korábban megtelepedett, főként kisebb, fogyasztási cikkeket gyártó cégek olyan országokba – többnyire Kelet-Európába, Távol-Keletre – távoznak, ahol olcsóbb a szaktudást nem igénylő munkaerő. Vélelmezhető, hogy a multinacionális társaságok közül is távozik majd több olyan cég, amely csak összeszerelő jellegű munkát végez a magyarországi üzemében – azaz nem függ helyi beszállítóktól és a célpiaca sem Magyarország –, ezért a termelését néhány hét alatt alacsonyabb munkabér költségű és nagyobb adókedvezményeket – sőt állami támogatásokat – biztosító térségbe tudja majd telepíteni. A külföldi működőtőke befektetések magyar gazdaságot dinamizáló szerepétől továbbra sem tekinthetünk el, sőt fordulópontra van szükség a működőtőke befektetések Magyarországra vonzása tekintetében. A magyar gazdaság túl van az adókedvezményekre építő zöldmezős nagyberuházások időszakán. A minőségi tőkevonzás feltételeinek kialakítására van szükség, ahol a legfőbb tőkevonzó kritérium a stabil, kiszámítható államháztartási közgazdasági környezet és a szakképzett, egészséges munkaerő. Magyarországot ma már egyre több, már itt működő társaság választja termelési tevékenysége centrumául, illetve a nagyobb hozzáadott értékű tevékenység vagy a kutatási, fejlesztési

tevékenysége színhelyéül. Ennek elterjedése azonban még nem vált általánossá, a magyar gazdaság fejlődésének ez még nem egy rendszer-specifikus eleme. Az egyetemi képzés színvonalának és szervezettségének emelésével javíthatók a tőkevonzási feltételek, a magasabb szellemi tőkehányadot igénylő szolgáltató és ipari vertikumok Magyarországra orientálása.

Magyarország folyamatos versenyképességi nyomással áll szembe, hiszen az elmúlt évtizedben az erőteljes exportbővülés az alacsonyról a közepes szakképzettséget igénylő exporttermékekre történő hatékony átállás eredménye volt. Ez a folyamat a reálárfolyam felértékelődése ellen hatott. A technológiai váltás azonban a világgazdaság húzóágazataiban és az ezeket koncentráló országokban folyamatos, így a versenyképességi nyomás is emelkedik. A nem elég intenzív magyar technológiai váltás következménye – amely a magyar általános szakképzettség alacsonyabb színvonalából és a munkaerő romló egészségügyi állapotából fakad -, hogy a magyar exportőrök világpiaci részesedésének növekedése a 2005-ös évben megállt. Az alacsonybérű ázsiai országok nyomást gyakorolnak a technológiai skála alsó és középső szakaszára. A nettó külső forrásbevonás emelkedése felveti azt a kérdést, hogy vajon megfelelő-e a reálárfolyam. Extenzív kezelési technikaként felmerülhet, hogy a bérek folyamatos mérséklése javíthatná a magyar versenyképességet, ám hazánkban ezzel ellentétes tendenciák zajlanak, mind az üzleti-, mind a közszektorban. A gazdasági életben és az állami közszolgáltatások területén a munkateljesítményeket és a szervezet hatékonyságát meghaladó, többletbevételekkel jobbára nem fedezett bérkiáramlási folyamatok zajlanak. A valódi versenyképesség fokozó eszköz azonban a magyar munkaerő szakképzettségi és egészségi állapotának javítására szolgáló kiképző- és ellátórendszerek működési színvonalának emelése lenne.

A magyar egyetemi tudásközpontok európai felsőoktatási térbe történő integrációja, versenyképes tudással rendelkező szakemberkibocsátó képessége számos ellentmondással terhelt. A 2000. évtől létrejövő integrált egyetemek egy részének menedzsmentje nem piaci alapokon működik. A képzési profiljuk színvonala érdemben nem változott a piacgazdasági átmenet kezdete óta. Uralkodó továbbra is az a szemlélet, hogy a működésükhöz szükséges forrásokat kizárólagosan az államtól várják, a piaci alapokon működő tudásipar elemi követel-

ményeinek nem képesek megfelelni. Gyenge a vezetési színvonaluk, piaci bevételelekre, és az ehhez szükséges működési és szervezeti feltételek megteremtésére nem alkalmasak. A demográfiai hullám, és főleg az új konvergencia program hatására várható azonban az állam által előidézett piaci verseny feltételeinek kialakulása. Ennek következménye lesz, hogy a periférikus földrajzi és gazdasági térségekben lévő, speciális és színvonalas szakmai ismereteket biztosítani nem képes, gyenge menedzsment vezetési kultúrával rendelkező felsőoktatatási intézmények, főleg azok iménti negatív jellemzőkkel rendelkező karai tömegesen fognak megszűnni az elkövetkező években. A megmaradó, tradicionális képzési profillal, a vállalkozási szféra kutatási és szakember igényeihez igazodó felsőoktatási intézmények azonban az új konvergencia programmal előidézett piaci verseny nyertesei lehetnek.

3. Az egészséges munkaerő és az „egészséges" társadalombiztosítási rendszerek, mint új típusú versenyképességi tényezők

A stabil, kiszámítható államháztartási pénzügyi környezet és a korszerű szakképzési rendszer mellett egy-egy ország versenyképességét igen nagymértékben befolyásolja a munkaerő egészségügyi állapota és a társadalombiztosítási rendszerének hatékony működése. Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben létrejött új középosztály viszonylag magas iskolázottsági szinttel és jó jövedelmi pozíciókkal rendelkezik. Ezzel párhuzamosan kialakult egy úgynevezett – az előbbinél nagyságrendekkel magasabb létszámú – „roncstársadalom" is, amely társadalmi réteg alacsony iskolázottsággal, rossz lakás és egészségügyi körülmények között él.

A társadalmi zárványokban élőkön túl az egész magyar társadalomra elmondható, hogy az egészségi állapota lényegesen rosszabb, mint azt az ország gazdasági-társadalmi fejlettsége indokolná. Minden ötödik magyar állampolgár tartósan beteg vagy fogyatékos. A nők és a férfiak átlagosan 57,8 illetve 53,5 esztendőt töltenek el egészségesen, szemben az európai uniós 66 illetve 64,5 évvel. A népegészség-

ügyi állapot és az akut válságban lévő egészségügyi ellátórendszer az ország versenyképességét tartósan aláássa.

Az alacsony aktivitási ráta, az elöregedő magyar társadalom és az új típusú (magán) nyugdíj-rendszer bevezetésének egyenes következménye lett, hogy az állami társadalombiztosítási ellátórendszer likviditása folyamatoan romlik. A jövedelmileg jobban eleresztett, fiatalabb lakossági rétegek a magánnyugdíj rendszerbe lépnek, míg az állami rendszerben „maradó" 3,1 millió nyugdíjas (rokkantnyugdíjasokkal együtt) ellátásának folyó fedezetét egyre nagyobb mértékben a központi költségvetésből szükséges pótolni, de az állami nyugdíjbiztosítási alap hiánya ennek ellenére is növekszik. 2001-ben a magánnyugdíj pénztárakba átlépők járulék kiesésének pótlására a központi költségvetés 81,3 milliárdot biztosított, és további 51,8 milliárd forintot „költségvetési pénzeszköz átadás" jogcímen. 2006-ra az állami költségvetés „kisegítése" a négyszeresére emelkedett, ugyanis 211,2 milliárd forint került átutalásra a járulék kiesés kompenzálására, és 187,2 milliárd forint volt a „költségvetési pénzeszköz átadás".

Megállapítható, hogy a jobbára periférikus társadalmi zárványokban élő, romló egészségügyi állapotú „szabad" munkaerő állomány társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolásának egyre kisebb az esélye. Ennek egyenes következménye, hogy a társadalombiztosításra, illetve központi költségvetésre hosszabb távon is mind nagyobb terhek hárulnak, sőt az egészségügyi kassza hiánya növekszik. (lásd a 2. számú ábrát).

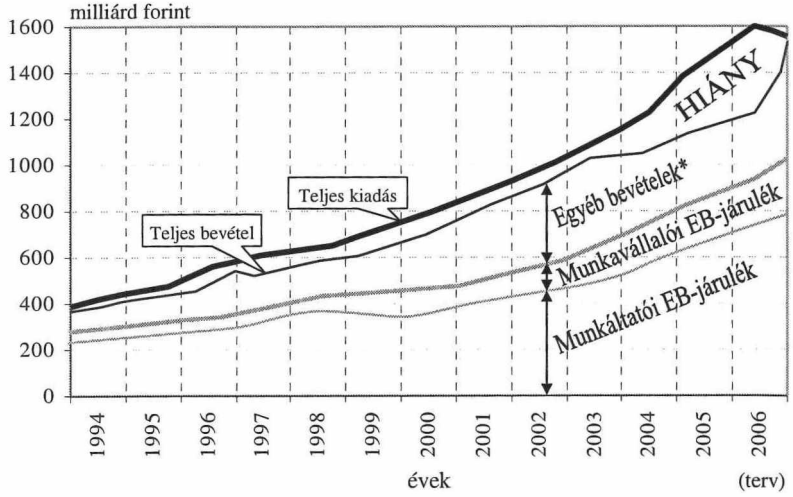

* pl.: fix egészségügyi hozzájárulás, központi juttatások

2. ábra: Az egészségügyi kassza helyzete

Forrás: EÜM, 2006.

Igazolható ugyanakkor az is, hogy az egészségügyi ellátórendszer sem képes a magyar „munkaerő áru" állomány egészségügyi állapotát tartósan javítani, hiszen a megbetegedési mutatók és a betegforgalom adatok folyamatosan emelkednek. Magyarországon az egészségügyi kiadások a GDP 7,8 százalékát teszik ki, ami az EU-25 átlagánál (8,62 százalék) alacsonyabb, de elmondható az is, hogy az egészségügyi ellátórendszer átszervezése nélkül az egészséges munkaerő, mint új típusú versenyképességi tényező, a magyarországi gazdasági folyamatokhoz a kívánt mértékben, összetételben nem lesz biztosítható. A magyar lakosság életesélyeinek rohamos csökkenését (születéskor várható átlagos életkor) az egészségügyi ellátórendszer jelenlegi formájában való megtartása inkább rontaná, mintsem javítaná. A jelenlegi ellátó- és biztosítási rendszer megtartása mára már kockázatosabb, mint az új típusú reformok, az érdemi változások megindítása.

Az elöregedő magyar társadalom vízióját és annak közpénzekből történő finanszírozási nehézségeit előrevetítve – a múltban megvalósí-

tott strukturális nyugdíjreformok ellenére – a GDP 7,0 százalékpontját teszik majd ki az életkorral kapcsolatos közkiadások az elkövetkező évtizedekben az EU Gazdaságpolitikai Bizottsága és az Európai Bizottság legfrissebb prognózisai szerint. Ez a társadalombiztosításra nehezedő teher az eddigi hagyományos posztpaternalista módszerekkel azonban nehezen kezelhető. A magyar egészségügyi ágazat legalább „munkaerő karbantartó" mechanizmusai aligha működhetnek hatékonyan, amíg a rendszerben legalább félmillióra tehető azok száma, akik úgy veszik igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat, hogy nem fizetik meg a törvényes járulékokat és a munkaviszonnyal rendelkezők közel fele is csak a minimálbér utáni járulékot fizeti, de a maximális ellátást várja az egészségügytől. Mindezek tükrében elemi igény merül fel az egészségügyi ellátás szakmailag lehetséges és gazdaságilag megengedhető szemléletének meghonosítására az egyes társadalmi rétegeknél, a járulékfizetők különböző csoportjainál. A társadalombiztosítási ellátórendszrek piacosítása és a hálapénz rendszer megszüntetése, a vizitdíj bevezetése olyan egymást annuláló tényezők lehetnek, amelyek következtében főleg az idősebb lakosság jövedelemhelyzete lényegesen nem változik. A tervezett piacosítási intézkedések megvalósulását, a rövid távon jelentkező „áldozatokat" azonban igen nagy mértékben ellehetetlenítheti, feleslegessé teheti a reform következetlen végigvitele.

3. Az új kormány- és a konvergencia program hatásai

A Nemzetközi Valutalap és Magyarország közötti megállapodás úgynevezett IV. cikkelye szerinti konzultáció során 2006 júniusában megállapítást nyert, hogy „az állami pénzügyek helyzete – amelyet a hiány sorozatos túlfutása jellemez – aláássa a gazdasági stabilitás és a növekedés kilátásait". Az IMF záródokumentuma ugyanakkor kifejezésre juttatja azt is, hogy „a költségvetés helyzete miatt egy pénzügyi válság kockázatával is számolni kell". Az IMF megállapításai szerint az új kormánypogram határozottságot takar a problémák megoldásában. Vitathatatlan ugyanis, hogy a társadalmi igazságosság és modernizáció programjának kiteljesítését veszélyezteti az elfogadhatatlanul magas költségvetési hiány és államadósság. A kormány teljesíteni

akarja a költségvetéssel kapcsolatos maastrichti követelményrendszert is, hiszen az Európai Unió Magyarország euró bevezetésére irányuló konvergencia programját nem fogadta el, így 2006. szeptember 1-jére a kormánynak ezt újra be kellett nyújtani.

Az új kormány- és konvergencia programból egyértelmű, hogy a kormány a restrikción keresztül a költségvetés egyensúlyba hozására törekszik, ám problémákat vethet fel, hogy a megvonások elsődlegesen a szakemberképzést, és a munkaerő reprodukcióját biztosító egészségügyi ellátást érintik, így a magyar nemzetgazdaság versenyképességét adó tényezők működése az eddigi formában nem érvényesülhet. Ugyanakkor elemi igény jelentkezik a tervgazdasági rendszerből megörökölt posztpaternalista viszonyok felszámolására az államigazgatás, a felsőoktatás és a társadalombiztosítás területén.

A másik fő probléma, hogy a kormány intézkedései a költségvetés kiadási és bevételi oldalára egyaránt hatnak. Nemzetközi tapasztalatok igazolják ugyanis, hogy a jelentős fiskális kiigazítás sikeresebb és tartósabb, ha elsősorban kiadáscsökkentésre alapozott. A kiadáscsökkentésre nem csupán a költségvetésre nehezedő teher csökkentése érdekében van szükség, hanem a közszolgáltatások modernizálása és célzottabbá tétele érdekében is. A szociális ágazatok, az egészségügy, az oktatás területén megcélzott forráskorlátozások így elviekben nem jelentenek óhatatlanul szűkebb működési keresztmetszeteket, sőt a hatékonyság, az ésszerűbb gazdálkodás irányába kényszerítik a területen dolgozókat. Az egészségügyi, az oktatási ágazatok, mint versenyképességi tényezők romlását így effektíve csak az okozhatja, ha az ágazati menedzsment a kialakult helyzetben nem piaci alapokon dolgozik. Például tovább folynak a PPP programok – költségvetési garanciával - olyan felsőoktatási intézményekben is, ahol a szervezeti kultúra, az oktatási paletta és színvonal nem korszerűsödött, a hallgatói létszám csökkenés pedig folyamatos.

A fiskális konszolidáció a költségvetés stabilitására – mint versenyképességi tényezőre – rövid távon kedvezőtlen hatást fejt ki, de nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy közép- illetve hosszú távon a pénzügyi egyensúly megteremtődik. Ez a konszolidáció időszakára a belföldi kereslet növekedésének erőteljes lassulásával párosul. Ez mind a lakossági-, mind a közösségi fogyasztást egyaránt érinti. A GDP növekedési üteme várhatóan 2009-re éri csak el a 2005-ös, 2006-

os szintet. A fiskális pályamódosítás következménye lehet, hogy a 2007-től csökkenő fogyasztás és a magas importigényű vállalati beruházások mérsékeltebb növekedése következtében a gazdaság import felhasználásának növekedése mérséklődik. A gazdaság „alacsonyabb fordulatszáma" következtében a mérséklődő GDP növekedés és GDP érték a bruttó államadósság GDP arányos növekedésével jár. A 2005. évi 62,3 illetve a 2006. évi 68,5 százalékos arányról 2007-re 71,3 százalékra, 2008-ra 72,3 százalékra, míg 2009-re 70,4 százalékra emelkedik az államadósság GDP arányos mértéke. Az eladósodási trend későbbi megfordulását elsősorban az elsődleges egyenleg javítását megcélzó kormányzati intézkedések, továbbá a gazdaság későbbi növekedése, a csökkenő hozamszint és az árfolyam stabilizálódása teremthetik meg. A fiskális kiigazítás tehát a későbbi esélyét teremti meg annak, hogy a magyar költségvetés stabilizálódjon. A kiigazító intézkedések társadalmi, politikai hatásai, végső soron a program végkimenetele azonban kiszámíthatatlanok. Az egyes tényezők változásai láncreakciószerűen is hathatnak, sőt az egyes változások hatásai egymást kölcsönösen erősíthetik, vagy akár gyengíthetik is. A fiskális korrekció versenyképességi tényezőkre gyakorolt pozitív hatása illetve azok végkimenetele így pénzügykutatási módszerekkel napjainkban még egyértelműen nem igazolható.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Nemzetközi Valutalap delegációjának zárómegállapításai. A IV. cikkely szerinti szerinti konzultáció. (2006. június 6.), Miniszterelnöki Hivatal, B

A Magyar Köztársaság Kormánynának programja (A sikeres, modern és igazságos Magyarországért – 2006-2010), Miniszterelnöki Hivatal, 2006.

A Magyar Köztársaság Konvergencia Programjai, Miniszterelnöki Hivatal, 2006.

Demográfiai Évkönyv [2004.], *Központi Statisztikai Hivatal (2005),* Budapest

Egészségügyi Statisztikai Évkönyv [2004, 2005.], *Központi Statisztikai Hivatal (2005),* Budapest

Életminőség és Egészség [2004.], *Központi Statisztikai Hivatal (2002),* Budapest

Jelentés a konvergencia folyamatokról, Magyar Nemzeti Bank, 2005.

Lentner Csaba (2005): Rendszerváltás és pénzügypolitika, Akadémiai Kiadó

Magyarország (2005), Központi Statisztikai Hivatal, 2006

Peter Dolton – Tsunk-Ping Chung (2004): The rate of return to teaching: How does it compare to other graduate jobs? National Institute Economic Review, No. 190.

Schmidt Péter: Az egészséügy egyes gazdaságossági kérdései, Habilitációs Tézisek, NYME KTK Sopron, 2004.

Zöld könyv az egészségügyről, 2006. Miniszterelnöki Hivatal

Mádi László

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye felzárkózik? Tények és folyamatok 1990-től napjainkig

Mikor kell beavatkozni és hogy? Meddig tolerálható az ország területi szétszakadása és milyen eszközökkel lehet azt mérsékelni a leghatékonyabban? Infrastrukturális fejlesztésekkel, fejlesztési és beruházási adókedvezményekkel, munkahely teremtési lépésekkel vagy éppen a nehezebb helyzetben lévő önkormányzatok finanszírozási helyzetének javításával? Vajon a központi vagy a helyi programok a célravezetőbbek? Gazdasági fejlesztések, oktatási és képzési programok vagy az életkörülmények javítása az üdvözítő? - Megannyi kérdés, melyekre egzakt és örök érvényű válaszok nincsenek sem a tudomány, sem a politika részéről. Vajon az elmúlt másfél évtized hazai területfejlesztési tapasztalata milyen tanulságokkal szolgál? Siker vagy kudarc az, ami Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében történt 1990 óta? Rengeteg közpénzt költöttek el ugyanis az elmaradottság mérséklődésére, miközben a területi statisztikák azt mutatják, hogy a megye egy főre számított GDP-je az országos átlaghoz képest nem nőtt, hanem csökkent! (Természetesen itt nem önmagához képest igaz ez a viszonyítás, hanem a mindenkori országos átlaghoz képest érvényes.)

Az alábbiakban arra a nehéz kísérletre vállalkozom, hogy a rendelkezésemre álló KSH-adatokra és az elmúlt másfél évtized tapasztalataira támaszkodva levonjak néhány tanulságot a jövőre nézve. Meggyőződésem ugyanis, hogy a szakmai és a politikai közvélemény sem mehet el szó nélkül mindazon folyamatok mellett, amelyek a duális gazdaság jellegzetességéhez hasonlóan az ország területi-gazdasági kettészakadásával lenne egyenértékű. Márpedig a leggazdagabb és a legszegényebb megye közötti arány 1995-ben lényegében háromszoros, míg az utolsó mért évben már négyszeres különbséget mutat!

Bevezető gondolatok

Az ország kettészakadását számos tekintetben felfedezhetjük már a rendszerváltást megelőzően, de azt követően is. Lehet gazdasági, szociális és területi kettészakadásról beszélni. A gazdasági életben szokás a szereplőket két, egymástól jól elkülöníthető táborba csoportosítani. Az egyik csoportot a zömében külföldi tulajdonban lévő, az ipari termelés, a beruházás és az export dinamikus növekedéséért felelős nagyvállalati kör alkotja. Ennek a szektornak a fejlődése gyakorlatilag töretlenül folytatódik a rendszerváltást megelőző, illetve azt követő privatizáció, valamint az azóta eltelt időben megvalósuló zöldmezős beruházások eredményeképpen. A másik szektort a zömében magyar tulajdonban lévő kis- és középvállalkozói kör jelenti. Ez a vállalkozói réteg jövedelemhiányos ugyan, de ezzel együtt mégis a foglalkoztatottak mintegy kétharmadának a munkahelyét biztosítja.

Lehet szociális szempontból is kettészakadtságról beszélni. Ebben az értelemben a kettősség egyik szereplője a leszakadó, jövedelmében az országos fejlődéssel lépést tartani nem tudó tömegeket jelenti (s ezen a táboron belül még van egy úgynevezett „mélyszegény" réteg is), míg a másik a gyarapodó, de számbelileg kifejezetten szűk, zömében nagyvállalkozói minőségben, vagy pedig menedzseri munkakörben dolgozó kisebbséget. Mi a továbbiakban mégsem ezekre a dualitásokra fordítjuk a figyelmünket, hanem az ország területi-gazdasági kettészakadásának szimptómáira. Eközben azonban különös figyelmet fordítunk majd a legszegényebb megyére, Szabolcs-Szatmár-Beregre.

A problémák korántsem új keletűek – ezért is érdemes visszamennünk egy rövid időre a múltba. Az elmaradottság okainak vizsgálatánál nem csupán - és talán nem is leginkább - a mostanában a problémák okaként általában emlegetett globalizáció a felelős. A mai keleti országrész, s az Alföld ugyanis hagyományosan hátrányos helyzetűnek volt tekinthető mindig is a magyar történelem folyamán. Nemcsak az adottság tekintetében mélyek a szegénységi gyökerek, hanem a felismerés, sőt a változtatás politikai szándéka is korábban megfogalmazódott már. Az állam szerepének felerősödésével párhuzamosan azonban ez a változtatási szándék még inkább megérlelődött és megerősödött. Még akkor is így van ez, ha a kívánatosnak és eredményesnek vélt célok és eszközök azonban sokat változtak az idő múlásával.

Már a XIX. században, de azóta is élénk vita dúl arról, hogy az államnak mikor. s milyen eszközökkel szabad vagy/és kell ezekbe a gazdaságföldrajzi folyamatokba beavatkoznia. A liberálisok ezt indokolatlannak, sőt egyenesen károsnak ítélik meg, míg mások szerint – különösen a klasszikus szociáldemokrata álláspont alapján - ez az állam kötelessége. Nekem az a véleményem, hogy egyik megközelítés sem helyes. Nagyon nehéz ugyanis helytől és időtől elvonatkoztatni, s a beavatkozás szükségszerűségét, még inkább alkalmazandó technikáját az adott helyzettől függetlenül megállapítani. Az állami beavatkozás szükséges és hasznos is lehet, miközben más estekben súlyos károk keletkezhetnek az indokolatlan, vagy nem megfelelő központi intézkedés következtében.

Eközben azt is látnunk kell, hogy a beavatkozási eszköztár tekintetében általánosan is, de az elmúlt másfél évtizedet és a legkeletibb megye felzárkóztatására meghozott döntéseket nézve sem lehet ezeket a felzárkóztatási programokat egyértelműen sikeresnek tekinteni. Annál is inkább így van ez, mert mióta léteznek összehasonlítható egy főre jutó megyei GDP-adataink, azóta a leszakadás jelei egyértelműen erősödtek. A dolgozatomban megkísérlem egyúttal számba venni azokat a hosszabb távon működő programokat – röviden bemutatni és értékelni is egyszersmind -, amelyek elsősorban vagy kiemelten a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatását célozták meg. Bár nagyon sok kormányzati kezdeményezés történt, amely részben vagy egészben ezeknek a céloknak az elérését tűzte ki, ám a dolgozatban mégsem vállalkoztam mindezeknek a - sokszor nagyon rövid ideig tartó vagy erőforrásaiban jelentősnek nem mondható – kezdeményezéseknek a vizsgálatára. (Erre egy másik dolgozat keretében azonban mindenképp fontos lenne sort keríteni!)

Három olyan kormányzati program is volt azonban, amelyek mind a hosszú távú érvényesülés, mind a jelentősnek mondható források igénybe vétele miatt mindenképp vizsgálandóak és értékelendőek. Ezek közé sorolhatjuk a kilencvenes évek elején született, s több mint egy évtizedet „szolgált" úgynevezett hárommegyés, majd aztán öt-, végül hétmegyés kormányzati területfejlesztési programot. Rendkívül izgalmas az ezredfordulóra felgyorsuló autópálya-építési program ilyen szempontból történő vizsgálata, s ugyancsak figyelemre érdemes a Széchenyi-terv kormányzati támogatási politikája is. De még ne

ugorjunk előre annyira, hanem előtte lépjünk egy kicsit vissza az időben a rendszerváltást megelőző időszakra!

Elméleti kitekintő és a történelmi előzmények. A szocializmus elmaradottságai

Mielőtt a konkrét történelmi helyzetet elkezdenénk értékelni, fontos a regionális egyenlőtlenségek empirikus vizsgálataira támaszkodó egyik elméletet legalább röviden ismertetni. Williamson (1965) tanulmánya azt fogalmazza meg, hogy egy ország egészének fejlődése egy ideig növeli az országon belüli egyenlőtlenségeket, majd később, egy bizonyos szint elérése esetén már nem a térségi divergálás, hanem a konvergencia a jellemző. Ezt az elméletet egy fordított U alakú függvénygörbével lehetne szemléltetni. Bár nincsenek megbízható adatok a szocializmus időszakának területi statisztikáiban ennek az elméletnek a tervutasításos gazdaságban történő érvényességére vonatkozóan, de talán hipotézis formájában mégis megfogalmazható egy állítás. Mégpedig az, hogy az ebben a rendszerben kitüntetett helyzetben lévő, a nivellálódást hirdető állami filozófia, párosulva egy rendkívül erős állami hatalommal, valójában is az egyenlőtlenségek csökkenésének irányába hatott. Ezt támasztja alá Nemes Nagy József (2005) tanulmánya is, ahol a saját becsléseire támaszkodva ugyanerre az eredményre jut.

Amennyiben a hipotézisünk utólag tényleg bebizonyosodna, úgy Williamson elméletének legfontosabb megállapításait a szocialista országok esetében úgy kellene korrigálni, hogy a fordított U alakú görbét megelőzi egy olyan szakasz, amelynél a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan a gazdasági értékteremtés és a lakossági jövedelmek tekintetében egy átmenetinek mondható kiegyenlítődési tendencia figyelhető meg. Tehát ezen időintervallumban az egyenlőtlenségek csökkenése figyelhető meg. Így függvénygörbén ábrázolva mondandónkat egy kétpúpú teve hátának sziluettje bontakozik ki. (Ahol is az első púp kisebb, mint a második, hiszen a szocializmus bekövetkezte félbeszakította a divergáló szakaszt. Ezt követően a függvénygörbe aztán a rendszerváltozás után folytatta az egyenlőtlenségek fokozódásának irányába történő mozgását.)

Itt, ezen a ponton hipotézisünket kiegészíthetjük azzal a feltételezéssel, hogy az egyenlőtlenségek növekedése a szocializmus időszakában mesterségesen lett leszorítva. Meggyőződésem szerint ezen okból következett az a sajnálatos fejlemény, hogy a rendszerváltást követően a divergencia óriási erővel jelentkezett. Hiszen mint azt a későbbiekben látni fogjuk, a rendszerváltást követően az egyenlőtlenségek erőteljes fokozódása – immár a Központi Statisztikai Hivatal adataira támaszkodva – egyértelműen megfigyelhető és nyomon követhető. (Lásd később az 1. táblázatot.)

Természetesen jelentős mértékben az ország kultúrájától és tradícióitól is függ (no és persze az adott politikai vezetés cselekedetei is befolyásolják a „végeredményt"), hogy a divergáló szakasz végül milyen mértékű jövedelemkülönbségig fokozza az egyenlőtlenségeket. Ugyanakkor szintén jelentős a globalizáció polarizáló hatása. Ne feledjük, hogy ennek jellegzetességeit az elmélet születésekor - több mint negyven évvel ezelőtt - még nem is sejthették! Attól sem szabad azonban eltekintenünk, hogy Japán, az ázsiai kistigrisek, s legutóbb pedig Kína gazdasági felemelkedése éppen a globalizáció időszakában következett be. Már csak ezért sem lehet a nemzetköziesedés jelenségét egyértelműen divergáló hatásúnak beállítani.

Magyarországon már az állampárt időszakában is megfogalmazódott a politikai vezetés gondolkodásában, hogy az ország elmaradott térségeinek felzárkóztatására szükség van. (Lásd erről bővebben: Bartke I. 1997.) Természetszerűen ekkor még kifejezetten központi döntésekkel és állami ipartelepítéssel látták ezt a problémát orvosolhatónak. Tehát nem a gazdasági kereteket és az ösztönzőket formálták ennek a célnak az érdekében, hanem zömében tulajdonosi pozícióból és hatalmi szóval juttattak érvényre ezt a célkitűzést. A gazdasági reformhullámot követően már komplexebb és árnyaltabb megközelítéssel először 1971-ben foglalták egységes keretbe a területfejlesztési politikát.

A kilencvenes évtizedforduló idején történt rendszerváltás nemcsak szemléletében hozott óriási változást, hanem a problémának egy új arcát is megmutatta. Új arcát, hiszen a tervutasításos rendszer egyúttal más jellegzetességekkel leírható és megfogalmazható területi feszültségeket is előállított. Az erős központi hatalom beavatkozása az igazságtalanságokat és a területi aránytalanságokat igyekezett ugyan meg-

szüntetni, de más oldalról ilyeneket a természetéből fakadóan maga is kitermelt. Lássuk a továbbiakban, hogy ebben az időszakban milyen típusú területi egyenlőtlenségek kialakulására lehet példákat találni!

A szocializmusban a piaci mechanizmusok és a szerves fejlődés hiánya jelentős mértékű feszültségeket gerjesztett – gondolok például a vasfüggöny és a trianoni döntés miatt az országhatárok menti térségek elszigetelődésére, akár egész kistérségek elzáródására. Azon túl, hogy a határok átjárhatatlansága általában is csökkentette a kereskedelem lehetőségeit, még az a történelmi súlyosbító körülmény is fennállt, hogy a határok trianoni meghúzása mesterségesen elválasztotta egymástól a városok és az őket körbevevő falvak sok évszázados múltú normális kistérségi együttélését és együttműködését. Másik, a rendszer lényegéből fakadó adottság a túlcentralizáltság és ebből következően a vidék háttérbe szorulása volt. Budapestnek az ország életében játszott aránytalanul nagy szerepe a XX. század egész magyar történelmét végigkísérte. Ez a dominancia 1948-at követően még fokozódott is.

Míg a szocializmus adekvát válasza az elmaradottság problémájára az ipartelepítés volt, addig paradox módon az abban az időben indokolt és hatékony megoldásnak tűnő területi politika a piaci viszonyok megjelenésekor éppen a visszájára sült el. A hatvanas és hetvenes évek nagy vidéki beruházásai és vállalatalapításai akkoriban ugyan jelentősen mérsékelték az elmaradott területek hátrányait, de az energiapazarló és korszerűtlen termelői kapacitások a KGST megszűnésével egy csapásra áldásból átokká váltak. Nemcsak a helyi, általában képzetlen és a részletes utasításokhoz szokott dolgozók, hanem a zömében a fővárosba járó ingázók tömegei is egyszerre jelentek meg a pangó vidéki munkaerőpiacokon, s erősítették fel újólag a korábban is meglévő elmaradottságot.

A mesterségesen fenntartott és táplált nagyvállalati rendszer összeomlott, s sok mindent maga alá temetett. A zömében a nagyvárosokat érintő ipartelepítés mellett azonban fontos kitérni a falvak életére is. A mezőgazdasági szövetkezetek és az állami gazdaságok a stabil munkahelyek biztosításán kívül számos más módon is jótékony hatással voltak a falvak életére. A sportban és a művelődésben már a létesítmény fenntartói és üzemeltetési minőségükben is rendkívül sokat tettek a kistelepülések életkörülményeinek jobbítása tekintetében. A

központi intézkedések sorában pedig különösen a villany hozzáférhetővé tétele jelentett áttörést a második világháborút követően a falvak életében.

Mindezek mellett azonban voltak – mégpedig nem kis számban – kedvezőtlen fejlemények is. Ide lehet sorolni a közös tanácsok intézményét, amely az antidemokratikus tanácsi rendszernek különösen sok kárt okozó jellegzetessége volt. Ez nemcsak azzal járt, hogy a társközségből át kellett járni a nagyobb településre ügyeket intézni, hanem azzal a hatással is, hogy a kistelepülési falusi oktatási és művelődési intézményrendszer is veszélyes sorvadásnak indult. Köztudomású, hogy iskola nélkül hosszabb távon egy település nem tud megmaradni, főleg pedig fejlődni nem képes. Ráadásul a szövetkezetek erősödése is megakadt a nyolcvanas évek közepére. Ennek egyik jól látható bizonyítéka a szövetkezeti adósságállomány drasztikus megugrása, másik jele pedig az úgynevezett „háztájizás" széles körű elterjedése és megerősödése volt.

A szocializmusnak a témánk szempontjából talán legnagyobb bűnét mégis abban ragadhatjuk meg, hogy óriási adósságállományt hagyott örökül az utódokra. Nemcsak elavult és versenyképtelen gyárakat és nagyüzemeket, hanem egy végletesen eladósodott országot is. Márpedig éppen ez a helyzet szülte a kilencvenes évek drámai visszaesését, hiszen mindezen előzmények következtében tartalékok híján, váratlanul történtek az elbocsátások, a tömeges leépítések. Ráadásul az infláció megugrásával még azok az emberek is látványos életszínvonal-csökkenést szenvedtek el, akiket a munkanélküliség személy szerint nem is sújtott. Ilyen szempontból még talán a kutatás szempontjából szerencsés az a véletlen egybeesés, hogy ekkorra – a rendszerváltást követő transzformáció lényegi lezárulásának időszakára, 1994-1995-re – vált lehetővé a megyei egy főre jutó GDP-adatok statisztikai számbavétele. Ezt követően áll ugyanis rendelkezésünkre egy tízéves idősor, amelyet a későbbiekben vizsgálni tudunk.

Általában igaznak veszik – de a jelen esetben különösen vizsgálandó kérdés lenne –, hogy egy válság, egy drámai életszínvonalbeli visszaesés egyértelműen negatívan hat-e a társadalom nehezebb helyzetben lévő rétegeire vagy régióira. Tartalékok, megfelelő szaktudás (humán tőke) és rugalmasság híján az egész országot sújtó nehézségek köztudottan nem egyformán csapódnak le az emberek körében. A

mezőgazdasági szövetkezetek (amelyeknek sokszor rendkívül jelentős ipari vagy szolgáltatói tevékenysége is volt) és az állami gazdaságok összeomlása mellett számolni kellett a környező nagyvárosba vagy esetleg Budapestre ingázó szakmunkások és betanított dolgozók tömeges elbocsátásából származó feszültségekre, a drasztikusan megugró munkanélküliségre.

A kilencvenes évek elejének gazdasági összeomlására az új demokratikus és piacgazdaságban hívő politikai vezetésnek egyetlen válasza lehetett: a privatizálás, a gazdasági élet liberalizálása. (Ennek a gazdaságpolitikai célnak a kitűzése azonban az import fokozódásával és a verseny kiéleződésével járt, ami ráadásul drámai gyorsasággal következett be.) Ugyanekkor az addig olcsó energiaárak hirtelen emelkedése is megtörtént. A privatizáció, valamint a csődök és felszámolási eljárások nagy száma miatt pedig tömegesen szűntek meg munkahelyek, miközben a jövedelemmel rendelkezőknek megugró árakkal és fokozódó bizonytalansággal is kellett számolniuk. Sokan mondhatják, hogy a csehszlovák átmenet ugyan nem ilyen durva, hanem egy fokozatos és „puha" átmenetet hozott. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy teljesen mások voltak az indulási feltételek is a szomszédos országban!

Nálunk a külföldi eladósodás (amely rajtunk kívül lényegében csak Lengyelországot hozta kiszolgáltatott helyzetbe, amely ország aztán részben nagyságának – s egyúttal lobbi erejének köszönhetően –, részben azonban a más szerkezetű adósságállománya miatt is el tudta érni adósságának részleges elengedését) olyan erősen determinálta a helyzetet, hogy szinte nem is maradt más lehetőségünk, mint a privatizáció és a liberalizáció felpörgetett változata. Ezért került előtérbe a készpénzes értékesítés, a sokkal inkább a külföldieknek kedvező magánosítási technika. Ez a kényszerhelyzet ugyanakkor gyorsabban növekvő elbocsátásokat is eredményezett.

Nagyjából ezek lehettek azok a legfontosabb adottságok, amelyek ismeretében az elmúlt egy-másfél évtized regionális történéseit értékelni tudjuk. Ilyen gazdasági és társadalmi események és adottságok közepette célszerű azt vizsgálni, hogy a piacgazdaság és a globalizáció sodrásában milyen regionális folyamatok mutatkoztak, s annak milyen megjelenési formái és következményei ragadhatók meg. Ennek a kérdéskörnek a vizsgálatára a következő fejezetben kerül majd sor. Ezt

követően külön is megismerkedünk a különféle kormányzatok azon törekvéseivel, amelyek a regionális felzárkóztatást célozták. A dolgozat végén egyfajta mérleget is vonunk ezeknek a kormányzati kezdeményezéseknek az eredményességét illetően.

Regionális folyamatok a megyei GDP-adatok tükrében

A továbbiakban a rendelkezésemre álló Központi Statisztikai Hivatal adatait vesszük egy kicsit alaposabban szemügyre. Azokat, amelyek a megyék fejlettségét a leginkább képesek tükrözni, s ráadásul a vizsgált időintervallumban mutatják be a folyamatokat. A 2000-es év azért szerepel kétszer, mert az Európai Unióban 2005-től a pénzügyi tevékenységek elszámolási rendszerét megváltoztatták. Ennek következményeit a magyar statisztikákra a 2000-es évig visszaszámították.

Tudom, hogy árnyaltabb képünk lenne, ha a jövedelem- és munkanélküliségi adatokat, illetve ha az ezer főre jutó vállalkozások számát is szemügyre vennénk, de a mostani vizsgálódásunk szempontjából ezen aggregált adatsor elemzése elég támpontot ad. Ismerve azonban másfajta adatokat is, megállapíthatjuk, hogy részleteiben igen, de alapjaiban nem lenne más a regionális különbségeket bemutató helyzet az elmaradottságot máshogy mérő adatok használata esetén sem. Emiatt valószínűleg a következtetéseink sem lennének nagyon eltérőek.

Az 1995-ös induló helyzet megválasztása a homogenizált, azaz módszertanilag egységes adatsor miatt volt célszerű. (Eltekintve a már korábban említett 2005-ben meghozott módszertani változást, amelynek a következményeit 2000-ig számították vissza). A mellékelt táblázatból már az is jól látható, hogy míg régiós szinten a vizsgált periódus elején a leggazdagabb régió a legszegényebb régió egy főre jutó bruttó hazai termékének kétszeresét produkálta, addig ez az arány a megyék szintjén a vizsgált időszak végére már elérte a háromszoros mértéket.

1. táblázat: Egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2000	2001	2002	2003	2004
Budapest	183,6	188,7	191,1	190,8	196,1	202,7	200,7	202,5	212,0	207,9	205,3
Pest	72,6	72,8	77,5	77,3	80,3	78,3	78,3	87,4	88,1	89,2	89,0
Közép-Magyarország	**145,7**	**148,4**	**151,0**	**150,0**	**153,6**	**156,1**	**154,9**	**158,6**	**163,9**	**161,0**	**158,8**
Fejér	99,7	104,1	118,1	124,9	115,2	119,0	119,8	103,7	94,1	94,7	98,1
Komárom-Esztergom	86,6	89,5	86,2	84,1	82,4	83,5	83,8	92,7	92,5	105,1	112,3
Veszprém	84,6	81,2	80,6	80,9	80,9	84,2	84,6	84,5	79,3	78,9	78,4
Közép-Dunántúl	**90,9**	**92,3**	**96,5**	**98,6**	**94,4**	**97,3**	**97,8**	**94,2**	**88,7**	**92,4**	**95,6**
Győr-Moson-Sopron	108,5	110,2	109,1	120,3	130,2	134,2	134,5	121,6	117,6	119,7	115,6
Vas	106,8	109,8	114,6	117,0	118,3	114,3	114,9	101,4	98,7	104,7	100,9
Zala	91,3	92,8	90,5	89,7	88,8	83,8	84,6	86,3	86,6	92,1	91,0
Nyugat-Dunántúl	**102,8**	**104,8**	**105,0**	**110,2**	**114,6**	**113,8**	**114,3**	**105,6**	**103,4**	**107,6**	**104,4**
Baranya	79,7	77,6	79,8	78,3	78,0	75,7	76,1	73,4	74,3	74,5	74,2
Somogy	75,9	74,5	69,8	68,4	68,3	67,1	68,0	69,7	67,7	68,0	68,5
Tolna	91,5	89,8	83,2	85,2	87,9	81,3	82,1	79,5	78,3	71,6	70,5
Dél-Dunántúl	**81,4**	**79,6**	**77,2**	**76,7**	**77,2**	**74,2**	**74,9**	**73,7**	**73,1**	**71,6**	**71,3**
Borsod-Abaúj-Zemlén	75,4	69,9	68,7	68,2	66,2	64,1	64,6	63,4	62,2	62,8	67,1
Heves	74,5	73,8	72,2	72,9	72,3	71,0	71,3	74,6	73,4	73,4	73,3
Nógrád	59,2	56,9	52,4	56,3	54,4	54,1	54,5	56,0	54,5	54,1	54,1
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2000	2001	2002	2003	2004
Észak-Magyarország	**72,4**	**68,7**	**66,8**	**67,3**	**65,7**	**64,1**	**64,6**	**65,0**	**63,7**	**64,0**	**66,4**
Hajdú-Bihar	77,5	77,9	76,1	75,4	71,4	71,2	71,6	73,6	73,2	75,4	76,1
Jász-Nagykun-Szolnok	77,0	75,2	74,7	71,7	67,0	66,3	66,7	70,1	67,5	65,9	64,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	60,2	58,6	57,1	56,0	53,8	53,5	53,8	56,4	54,1	55,4	56,0
Észak-Alföld	**70,9**	**70,0**	**68,6**	**67,1**	**63,6**	**63,2**	**63,6**	**66,2**	**64,4**	**65,3**	**65,5**
Bács-Kiskun	78,3	75,1	72,5	70,8	69,1	66,4	67,0	68,3	67,7	66,4	68,3
Békés	77,7	75,8	71,1	68,5	67,4	65,6	65,9	64,6	61,9	60,7	61,1
Csongrád	92,6	91,9	88,7	88,0	85,1	82,4	82,5	79,4	77,0	76,7	77,3
Dél-Alföld	**82,6**	**80,6**	**77,2**	**75,5**	**73,6**	**71,1**	**71,5**	**70,7**	**68,9**	**68,0**	**69,0**

Forrás: KSH (2006)

Kistérségek esetében a különbségek természetszerűen még jelentősebbek, elérhetik akár a nyolc-tízszeres különbséget is. Kistérségi szinten még megyén belül is nagyon jelentősek az eltérések, s ez igaz Szabolcs-Szatmár-Beregre is. Az ország legkeletibb megyéjében természetszerűen „kilóg" a sorból az immár évszázadok óta szinte töretlenül és látványosan fejlődő megyeszékhely, Nyíregyháza. Ez a város egyedülálló módon a nagyvárosok között a demográfiai mutatókban is mindmáig javulást mutat, s népessége folyamatosan gyarapszik.

A kutatók az egyenlőtlenségek fokozódása egyik mérőszámának a leggazdagabb és a legszegényebb megyék egy főre jutó GDP-értékének hányadosát használják. Ez a hányados nem mutatja azonban tökéletesen a divergencia-folyamatokat, hiszen ehhez a többi megyei adatnak az ismerete is szükséges. Azonban ha csak a maximum és minimum hányadosait vesszük, már akkor is jól látható az egyenlőtlenségek fokozódásának egyértelmű tendenciája! Az 1995-ös 3,05-os értéket 2004-re 3,79-os érték váltja fel. Az első és az utolsó megye tekintetében a sorrend alig változott: továbbra is vezet Budapest (ebben az esetben Budapestet megyeként kezeltük, bár számos esetben külön lenne indokolt szerepeltetni), s az utolsó vagy utolsó előtti helyen pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye található. Még nagyobb lenne a különbség, ha Budapest önmagához képest nem esett volna vissza! Megfigyelhető ugyanis, hogy a mindenkori országos átlaghoz mérve a főváros közel hét százalékot csökkent az utolsó két vizsgált évben. 2002-ig lényegében töretlen volt a fejlődés - no nem abszolút értelemben, hanem az ország átlagos fejlődéshez képest.

Nincs viszont hét százaléknál nagyobb kilengés a legjobb és a leggyengébb érték között Szabolcs-Szatmár-Bereg esetében. Ez több mint elgondolkodtató! Lehet, hogy a megye a „fiziológiai minimumon" van, vagy pedig másik magyarázat esetén feltételezhetjük, hogy a szociális transzferek nem engedik alacsonyabbra süllyedni. Úgy is lehet persze interpretálni ugyanezen adatokat – látva a felzárkózás hiányát -, hogy mégsem hatottak azok a kormányzati lépések, amelyek a megye felemelkedését célozták meg. A megye a tíz év folyamán csupán négy évben nem szerepelt az utolsó helyen, s a különbség pedig minden esetben elhanyagolható volt. Mindannyiszor Nógrád megye csúszott az ország legkeletibb megyéje elé.

Több más érdekesség is kiolvasható az adatokból. Először is az, hogy Budapesten kívül mindösszesen három megyének sikerült százalékos értékben előre lépni az eltelt tíz év alatt: Komárom-Esztergom és Pest megyének jelentősen (25,7, illetve 16,4%-kal), Győr-Moson-Sopron megyének pedig alig érzékelhetően. Ez utóbbi eredmény azért is figyelemre méltó és külön is vizsgálandó, mert az utóbbi években kezd egy negatív tendencia kibontakozni. Nemcsak itt, hanem a szintén „sikermegyének" kikiáltott Fejér megyében is! Mind a két megye 2000-ben érte el relatív csúcspontját. Azóta azonban lényeges hanyatlás következett be. Ez a visszaesés egyformán megközelítően 20%-os. Ilyen rövid idő alatt ilyen komoly visszaesés rendkívül jelentősnek mondható. Úgy látszik, hogy kifulladt az a motor, amelyik a kilencvenes évek második felében az autópályák közelsége, a Bécs-Budapest tengely felértékelődése és a dunántúli gazdag polgári tradíciók révén ezeknek a megyéknek komoly előnyt biztosított.

Ugyanakkor rendkívül figyelemre méltó az a felértékelődés, amelyet Komárom-Esztergom mutat. Ez a megye korábban szinte végig az országos átlag alatt szerepelt. Mára azonban a megyék közül a statisztikák kimutatása szerint a legnagyobbat lépett előre. Ha a tendencia tovább folytatódik, akkor 2005-ben akár az ország legfejlettebb megyéjévé léphet elő. Szintén izgalmas Pest megyének a szereplése. Budapest agglomerációja lényegében végig felzárkózási folyamatban volt, amely fejlődés azonban 2000 óta különösen látványos. A felértékelődésnek biztos, hogy vannak belső motorjai, de ez a látványos fejlődés „nem jöhetett volna létre" Budapest aktív közreműködése nélkül. Mégpedig segítsége nélkül. Hiszen a vállalkozások telephelyeinek folyamatos kitelepülésével – s ennek révén a helyi adóbevételek gyarapodásával – a megye gazdasága sokat erősödött. Ezen túlmenően szintén hozzájárult a fejlődéshez valószínűleg az is, hogy zömében inkább módosabb polgárok tömegével költöztek ki a fővárosból, s telepedtek le az agglomerációban. (Bár ez a folyamat az utóbbi néhány évben megfordulni látszik.)

Kifejezetten meglepő és elgondolkodtató, hogy a nagyrégiók szintjén nem az észak-magyarországi vagy az észak-alföldi régió az, amelyik a legnagyobb vesztese az ezredforduló átalakításának, hanem Dél-Dunántúl. A több mint tízszázalékos visszaesés okait kutatva felfigyelhetünk arra, hogy ebben a régióban mindhárom megye önmagá-

hoz és a mindenkori országos átlaghoz képest is hátrébb sorolódott. De mégsem ez a titok nyitja! (Hiszen ilyen sajnálatos fejlemény még számos más régióban is megtörtént.) Sokkal inkább az, hogy a régióban található Tolna megye produkálta az országban az elmúlt tíz év legnagyobb visszaesését. A több mint húszszázalékos csökkenés mögött a délszláv háborútól kezdve a mostoha közlekedési viszonyokig sok minden okot megnevezhetnénk. Ezen drámainak nevezhető visszaesés okainak a feltárása további kutatást igényelne. Nem feledkezhetünk meg azonban arról az adottságról sem, hogy mindez a súlyosan negatív tendencia a Paksi Atomerőmű folyamatos gazdasági stabilizáló ereje ellenére történt. Ezt a körülményt, s ennek hatását szintén értékelni kellene.

Abszolút értékben legnagyobb vesztese a régiók versenyének a délalföldi régió. Itt az az egyedülálló helyzet fordult elő, hogy a régiót alkotó mindhárom megye egyaránt tíz százalékot elérő visszaesést szenvedett el. Tolna után található ugyanis a régióból a megyék fejlettségbeli pozícióját nézve a második és a harmadik legnagyobb vesztes: Békés és Csongrád. Bár azt is meg kell jegyezni, hogy Csongrád esetében – de a másik két megyében is – az utolsó év már némi felzárkózást produkált. Ám az mindenképp megjegyzendő, hogy egy év miatt még nem lehetne ebből a tényből messzemenő következtetéseket levonni. Azonban az utóbbi időben különösen Szegedről olyan híreket lehet hallani, amelyek ha igaznak és tartósnak bizonyulnak, akkor ez a folyamat feltehetően már némi dinamizálódást, a további leszakadási folyamat megszűnését eredményezheti. Ennek a kérdésnek a megnyugtató módon történő megválaszolása azonban csak a következő néhány év adatainak ismeretében történhet meg.

A konvergencia vagy divergencia szempontjából azonban nem elég csak a szélső pólusokra figyelni. A kérdés vizsgálatakor fel kell figyelnünk az egyik legbeszédesebb tendenciára. Arra, hogy a korábbi középmezőnybe tartozó megyék egy jó része látványosan visszaesik nemcsak helyezésben, hanem százalékos értékben is. Ha csak azokat az adatokat vizsgáljuk ugyanis, amelyek a mindenkori országos átlaghoz képest nem érik el a 70%-ot, akkor rá kell, hogy döbbenjünk, hogy míg 1995-ben mindössze két ilyen megyét találunk (a hagyományosan gyenge eredményeket felmutató Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét és Nógrádot), addig 2004-ben már hét ilyen megyéje van az or-

ságnak! (A lista időközben kiegészült Somogy, Borsod-Abaúj-Zemplén, Jász-Nagykun-Szolnok, valamint Bács-Kiskun és Békés megyével.)

Ha a sorrendiség felől közelítünk, akkor a legnagyobb hátrasorolást Tolna megye szenvedte el, hiszen a hatodik legjobb pozícióból tíz év alatt a tizenharmadikra esett vissza. Szintén az ezredforduló nagy kárvallottja a tizenkettedik helyről a tizennyolcadik helyre csúszott Békés megye, de jelentősnek mondható Csongrád pozícióromlása is. (Négy helyet esett a listán: az ötödikről a kilencedikre.) Legnagyobb nyertes természetesen Pest megye, amely szinte hihetetlen javulást produkált. Tizenegy helyet rukkolt előre, s így a hátulról a harmadik pozícióból a hetedikre avanzsált. Szintén rendkívülinek mondható Komárom-Esztergom teljesítménye, amely megye a középmezőnyből időközben a dobogóra küzdötte fel magát.

Vannak tehát nyertesek, s vannak vesztesek. Vannak azonban olyan megyék is, akik stabilan őrzik a pozíciójukat. A gazdaságtörténet tudományának ismeretében a sorrendiség változása egy teljesen normális, természetszerű folyamat. Nyilván nem kerülhet az idő előre haladtával mindenki előrébb egy rangsorban. A százalékos jelentős lecsúszást, az országos átlagtól való mind erőteljesebb leszakadást azonban már aggasztó jelenségnek lehet értékelni. Az ország felemelkedése szempontjából minden rendelkezésre álló energiát ki kellene ugyanis használni. Márpedig a regionális elszigetelődés és leszakadás egyértelműen egyfajta pazarlásnak minősíthető. Hiszen könnyen beindulhat ilyen esetben egy önmagát erősítő negatív spirál: a lecsúszás a fiatalok elvándorlásához, az elöregedés fokozódásához vezethet, s ne szégyelljük kimondani: a cigányság részarányának növekedését, a térségi szegregációt is erősítheti.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a szegény megyék tartós versenyhátránya mellett a mai Magyarország legalább ilyen súlyú problémája a „derékhad" folyamatos pozícióvesztése. Egy tendencia megállítása, majd megfordítása óriási erőt, s persze állhatatos, munkát igényel.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adottságai és lehetőségei

A megye elmaradott jellege nem újdonság, hanem egy sok évszázados tradíció. Sem kedvező gazdaságföldrajzi helyzete, sem pedig értékes termőföldjei vagy nyersanyagai nem voltak soha. A XX. század történelmi viharai azonban még súlyosbították a helyzetet. Trianon tragikus döntése talán ezt a megyét érintette a leginkább, hiszen a határok mentén található Ungvár, Beregszász, Szatmárnémeti és Nagykároly városok mind megyeszékhelyek voltak hajdanán. Ráadásul mind a négy város a határtól kevesebb, mint tíz kilométerre fekszik, így a hazánk területén belül maradt agglomerációs sáv elvesztette a természetes vonzásközpontjait. Ez a történelmi igazságtalanság mind az iparban, mind a kereskedelemben, mind pedig a mezőgazdaságban hihetetlen károkat okozott. Korábbi sok évszázados szerves együttélések és kapcsolatok számolódtak fel szinte napok alatt.

A megye elmaradottsága az elmúlt időszakban ismert volt a szélesebb közvélemény és a döntéshozó szereplők előtt is. A központi beavatkozás egyértelmű igénye azonban rövid periódusok kivételével a történelem folyamán sosem párosult hatékony lobbi erővel. Szabolcs-Szatmár-Bereg szegényes ipari kapacitása pedig nem adott megfelelő hátteret a szocializmus idején ahhoz az eredményes fellépéshez, amelyet például Borsod-Abaúj-Zemplén megye produkált a szocialista iparosítási politika hátszelére ügyesen rákapaszkodva.

A gazdaságföldrajzi adottságokat még külön súlyosbította az a helyzet, hogy a Szovjetunió összeomlásának a megye a rendszerváltás időszakában talán az egyik legnagyobb vesztesévé vált. Nem feledhető, hogy ennek a változásnak a következtében megszűnt az a megbízható értékesítési piac, amely például a szabolcsi almának évtizedeken keresztül a Szovjetunió nyújtott. Szintén kárvallottja lett ennek a nagypolitikai átalakulásnak a hús- és a konzervipar is. A megye szempontjából mindig is kiemelt szereppel bíró záhonyi vasúti átrakóhely a korábbi kapacitásának töredékét tudta csak fenntartani. A megye három határ mentiségéből származó kiváló logisztikai potenciálja az eltelt időben is csupán potenciális kitörési pont maradt. Olyan adottság, amelynek „aprópénzre váltása" még azóta is várat magára.

Dicséretére legyen mondva a helyi politikai elitnek, hogy - különösen a megyei közgyűlési háttérre támaszkodva - az elmúlt másfél évti-

zedben tudatos és szívós erőfeszítéseket tett ezen elmaradottság csökkentésére: több-kevesebb sikerrel. Lehetetlenség lenne az összes kezdeményezést – induljon az akár lentről vagy fentről – a dolgozat keretein belül számba venni. Mindezen okok miatt a továbbiakban az általam önkényesen kiragadott három különböző program sajátosságait, azonosítható hatásait és következményeit vizsgálnám. A három kormányzati program kiválasztásánál a programok tartóssága és az erre a célra szánt források jelentősége volt számomra a legfontosabb szempont. Az elemzésben a téma eddigi szegényes feldolgozottsága és a terjedelmi korlátok miatt csak a kormányzati erőfeszítések nagyvonalakban történő körüljárására volt módom.

A következő fejezetben a hangsúlyt a mintegy másfél évtizedes három-, öt-, és hétmegyés programok értékelésére fordítom. Ennek egyik oka az, hogy ez a programsorozat kiemelten erre a célra – tehát a regionális felzárkóztatásra – irányult. A választásom másik indoka az erre a célra szánt források nagysága, míg harmadik magyarázat egy tudományos szempontból is fontos jellegzetesség volt. Nevezetesen az a rendszerváltás időszakában ritkaságszámba menő sajátosság, hogy persze jelentős módosulásokkal ugyan, de ez a kormányzati program 1991-től 2004-ig folyamatában is vizsgálható.

Nagyon kevés olyan kormányzati program létezett amely kibírta volna a rendszerváltás óta eltelt másfél évtized viharait és hányattatásait. Így a vizsgálathoz elég hosszú idősor áll rendelkezésre. A felzárkóztatási program végét az uniós csatlakozás jelentette, mikortól az ilyen típusú pénzek már nem csupán kormányzati felelősséggel voltak allokálhatók.

Regionális politika – dekoncentrált állami forrásokkal

A program 1991-es elindulását a következő mondatokkal mutatja be a korabeli újság: „ A tavalyi kihelyezett kormányülés után *Antall* József miniszterelnök gazdasági felzárkóztatási programot ígért a térségnek. A rövid távú program a helyi és kormánybizottságok közös munkájával *fél év alatt elkészült*, ezt a kormány december 27-i ülésén elfogadta.". (Magyar Nemzet, 1992. január 25.) Néhány sorral később ezt olvashatjuk: „Most Szabolcs-Szatmár-Bereg számára *500 millió forin-*

tot különítettek el a területfejlesztési és munkahelyteremtő keretből, ezt pályázattal lehet elnyerni." Majd – a mai fejjel kicsit megdöbbenve – azt találjuk, hogy „...ez év októberben kiírják a koncessziót az országhatárhoz vezető M3-as út építésére.". (Tóth M. Ildikó 1992. Kiemelés a szerzőtől.)

Ebből a néhány gondolatból már szinte minden, a későbbiekben is jellemző sajátosság kiolvasható. Egyrészt az elkülönített, „címkézett" pénz ténye, a pályázhatósága, a decentralizálása, sőt megjelenik az autópálya építés kiemelt fontossága is. Így nyugodtan kijelenthetjük, hogy 1991-ben néhány elkötelezett és lelkes kormánypárti országgyűlési képviselő nyomására, az ellenzék és a megyei adminisztráció támogatásával egy nagyszabású program vette kezdetét. A cél is világos és egyértelmű volt minden szereplő számára: központi beavatkozással és garantáltan a térségnek juttatott pályázati pénzek segítségével javítani az akkor drámainak minősíthető munkanélküliségi helyzeten a leghátrányosabb megyékben, illetve lehetőség szerint elindítani egy felzárkózási folyamatot. A prevenció eszközeként kiemelt fontossága volt az infrastruktúra-fejlesztésnek is, amely magában foglalta a belterületi utak aszfaltozását, gázvezetékek kiépítését és a telefonelérhetőségek biztosítását, hidak és átkelőhelyek létesítését, de kórházfelújításokat és a falusi tornatermek építését is.

Az első spontán lépéseket követően a hátrányos helyzetű megyék támogatási programjai egyre szervezettebbek és egyre kiterjedtebbek lettek. Bár láttuk, hogy az első fecske Szabolcs-Szatmár-Bereg volt, de nemsokára más megyék is követték. A konstrukció 1997-től jól tetten érhető a három hátrányos helyzetűnek minősített megyék esetében, amikortól az egyes költségvetési célirányzatokból juttatott többlettámogatásokat, valamint a decentralizált támogatásokat tudjuk vizsgálni. A három megye (Borsod, Nógrád, Szabolcs) a terület-fejlesztési támogatásokon felül még ráadásul a tárcák fejlesztési támogatásaiból elkülönített keretek felett is rendelkezhetett a megyei területfejlesztési tanácsok döntési kompetenciájában.

A program részben az akut elmaradottságot mutató két-, illetve négy másik megye helyzete, részben politikai szempontok miatt 2000-ben kibővült Békés és Somogy megyével, majd végül 2003-ban Jász-Nagykun-Szolnok és Bács-Kiskun megyékkel. 2004-ben az uniós belépés következtében a hátrányos helyzetű megyék külön konstruk-

ciója megszűnt. A felzárkóztatás középpontjába a kistérségek és a régiók kerültek. A megyék szerepe csak a területi kiegyenlítést szolgáló önkormányzati támogatások vonatkozásában maradt meg. (Ez nem jelenti azt, hogy jelentősen eltértek volna a célterületek, hiszen a legelmaradottabb kistérségek szinte kivétel nélkül a legszegényebb megyékben voltak megtalálhatók.) A megyék területfejlesztésben betöltött szerepe a 2006-os évtől kezdődően nemcsak a pályázati pénzek elmaradása, hanem a megyék likviditásának lényeges romlása miatt is háttérbe szorult.

Lássuk azonban először ezen közel másfél évtizedig tartó kormányzati program számszerűsíthető intézkedésit a 2. táblázat alapján! A jobb összehasonlíthatóság miatt csak négy év adatait használom.

Vannak azonban olyan koncepcionális kérdések, amelyek a támogatások odaítélésénél örök vita tárgyát képezik. Az egyik ilyen a jogcímek (preferenciák) számossága, illetve integráltsága. A másik szempont – különösen a munkahely megőrzési programok esetében – az az, hogy nem olyan tevékenységeket akarok-e ilyen módon közpénzből támogatni, amelyiknek nincsen igazából perspektívája. Ebben az esetben ugyanis a támogatás nem a talpon maradást, csupán az agonizálás elhúzódását eredményezi. A harmadik a monitoring és az ellenőrzés kiterjedtsége és hatékonysága. Nyilvánvalóan nagyon izgalmas kérdés az, hogy milyen multiplikatív folyamatok keletkeznek a döntéseinkkel. Egyrészt fontos, hogy a támogatások mennyi önerőt mozgattak, mekkora összberuházást eredményeztek, másrészt a beszállítók révén vagy például új szakmakultúrák meghonosításával milyen egyéb jótékony hatást váltottak ki.

2. táblázat: Az egyes célelőirányzatokból a megyék részére kormányhatározatok alapján biztosított többlettámogatások, valamint decentralizált támogatások (1997-2000)

Előirányzat, alap, decentralizált	BAZ	Nógrád	SZSZB	Somogy*	Békés*	5 megye
	(e Ft)	(e Ft)	(e Ft)	(e Ft)	(e Ft)	(e Ft)
Agrár	2 080 800	801 400	2 285 620	217 500	145 000	5 530 320
Területfejlesztési	3 604 200	535 900	1 464 900	144 800	43 500	5 793 300
Gazdaságfejlesztési	2 685 700	896 700	2 175 700	244 400	162 900	6 165 400
Turisztikai	155 400	68 000	167 980	45 000	30 000	466 380
Aktív foglalkoztatási*	175 200	87 600	175 200	87 600	58 400	584 000
Kis- és középvállalkozói**	117 000	58 500	117 000	58 500	39 000	390 000
Műszaki fejlesztési alapprogram	333 200	139 100	313 200	74 100	49 400	909 000
Környezetvédelmi Alap	1 420 422	520 861	1 461 322	189 811	126 541	3 718 957
Útfenntartás és fejlesztés	277 000	109 500	257 700	42 000	28 000	714 200
Vízügyi célelőirányzat	816 100	80 400	278 040	7 000	5 000	1 186 540
Munkaerőpiaci alap	1 612 300	497 000	1 175 500	44 100	29 400	3 358 300
Egyéb közm. programok	280 000	115 000	265 000	60 000	40 000	760 000
Szociális válságkezelő program	377 700	166 500	458 240	28 000	60 000	1 090 440
Nemzeti Örökség Program	228 000	91 000	212 000	36 000	24 000	591 000
TFC	2 561 800	996 200	2 361 800	234 700	329 500	6 484 000
TEKI	4 461 500	1 757 200	4 162 400	472 000	659 500	11 512 600
CÉDA	1 595 800	509 700	1 439 900	326 100	301 400	4 172 900
Összesen:	**22 782 122**	**7 430 561**	**18 771 502**	**2 311 611**	**2 131 541**	**53 427 337**

* A megyék részére csak 2000.évtől került elkülönítésre keret.

** Csak 2000. évben indult.

Forrás: Pénzügyminisztérium

Autópályaépítés: csodaszer vagy lehetőség

Az előzőekben már láthattuk, hogy a fővárosnak az autópályán történő elérhetősége a szabolcsiak számára mindig is a felzárkózás lehetőségét, a fejlődés kézzelfoghatóvá válását jelentette. Ez az álom a rendszerváltás után vált elérhetővé, s ennek követelése végigkísérte a 90-es éveket. A helyi legenda szerint a szocializmusban az autópályák építése csak a balatoni üdülőhelyig és a Mátrában lévő vadászterületekig volt kívánatos. Az ország északkeleti csücskének nemcsak a főváros elérése, hanem egy déli autópálya (a ma már lassan elfelejtett terv autópályás összeköttetést jelentett volna Zalaegerszeg, Kaposvár, Szeged, Hódmezővásárhely, Békéscsaba, Debrecen és Nyíregyháza között, de persze ennek is meg lettek volna a kapcsolatai délen Olaszországgal és északon Ukrajnával is) megépítése is az álmai közé tartozott. Ennek megvalósításába a térség önkormányzatai még anyagi tekintetben is beszálltak. Később azonban kiderült, hogy állami pénz nélkül, kizárólag piaci alapon erre nem is volt reális lehetőség.

Így az M3-as megépítése jelentette az egyetlen esélyt a térségnek az ország fejlett régiói elérése szempontjából. (A vasút a kilencvenes évekre elvesztette a közlekedésben – ezen belül a teherszállításban – játszott korábbi fontos, meghatározó szerepét, amelyet a Szovjetunió szétesése, s ezáltal a keleti piacok elvesztése még tovább gyengített.) Az ígéretek ellenére a kilencvenes évek eleje helyett a megyeszékhely autópályás elérése az ezredforduló első évtizedének második felére tolódott. A jövő idő miatt – hiszen még csak 2007-et írunk – itt még csak feltételes módban lehet beszélni.

A megye felzárkózása tekintetében azonban nem is Nyíregyháza, hanem az ukrán határ elérése jelentené az igazi területfejlesztési célt. Már a kilencvenes évek elején ugyanis azt remélték ettől a helyi szakemberek, hogy a megyén belül is fejletlennek számító dél-szabolcsi, valamint a szatmári és a beregi térségek is csak ebben az esetben tudnának „rácsatlakozni" a fejlődésre. Ennek a segítségével lehetne feltárni és elérhetővé tenni a megye határ menti kistérségeit. Abból indultak ki, hogy a megye egy délnyugat-északkeleti autópálya nyomvonallal jár a legjobban, mert így lesz a leghosszabb szakasz a megyében. Ráadásul a szakma véleménye szerint mintegy 20-30 kilométeres sávot „húz magával" a nyomvonal mentén az autópálya: ilyen sávban

ösztönzi a gazdaság megerősödését s a tőkebefektetéseket. Mindezen körülmények ismeretében már érthető, hogy a patrióta megyei elit miért is ragaszkodik annyira a hosszabb nyomvonalhoz. (Sőt még az is a napirenden szerepel, hogy az autópálya az utolsó beregi szakaszon kettéágazna. Ebben az esetben megerősödhetne Záhony logisztikai pozíciója, s egyúttal az elmaradott beregi térség is autópályát kapna.)

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a fejlődéshez és a megépítés gazdaságosságának biztosításához elengedhetetlenül szükséges az ukrán szakaszon történő folytatás is. Az olasz-ukrán kereskedelmi reláció jelent igazi vonzerőt és perspektívát a megvalósuláshoz. Ráadásul a határ menti vállalkozói övezetek és a vasút fejlesztése mellett a kárpátaljai lakosságnak – köztük a magyaroknak – is ez jelentene igazi kitörést. Az építés mellett nemcsak az szólna, hogy Ukrajna az 55 milliós lakosságával a legnagyobb szomszédunk, s ráadásul Oroszország felé is rajta keresztül vezet az út, hanem az a tény is, hogy Románia uniós tagságával a magyar-ukrán határ vált ebben a térségben az egyedüli uniós határrá. A határokig történő építés azonban ma még a jövő ködébe vész.

Mit mondanak a szakemberek az autópálya építés területfejlesztő, felzárkóztató szerepéről? Tényleg olyan csodaszer? Vagy csupán szükséges, de nem elégséges feltétel? Vagy még ennél is kevesebb? Egy összefoglaló tanulmány elég markáns véleményt fogalmazott meg ezekre a kérdésekre adott válaszként. Nevezetesen, hogy „...Magyarország esetében igen óvatosan kell kezelnünk az autópályák közvetlen területfejlesztő hatásaival kapcsolatos kijelen-téseket. Kétségtelen tény, hogy az autópályák igen fontos *eszközök* egy-egy régió gazdaságának dinamizálásához, de korántsem *elégséges* feltételei az elérni kívánt növekedésnek. Egy autópálya depressziós környezetben, kedvezőtlen településstruktúra mentén, elnéptelenedő, aluliskolázott népesség által lakott régióban nem képes érdemben hozzájárulni a helyzet javulásához. Ahhoz, hogy egy sztráda ki tudja fejteni gazdaságösztönző hatásait, *megfelelő kiinduló állapotok*, valamint más dinamizáló tényező együttes megléte szükséges.".(Németh N. 2005. 177. o. Kiemelés a szerzőtől.)

Tehát bár kétségtelenül lehetnek jótékony hatások, de az előző vélemény alapján megállapítható, hogy maga az autópálya önmagában nem elég a sikerhez. Sőt, még a tőkevonzáshoz sem, hiszen az ország

gazdasági vízfejűsége is közvetett módon ezt bizonyítja. A szakértői vizsgálatok azt támasztják alá, hogy az autópályák építése eddig is leginkább a Bécs-Budapest tengely mentén fejtette ki jótékony hatásait. Ha a letelepülő tőke térségi szerkezetét vizsgáljuk ugyanis, akkor „...a külföldi cégek relatíve magas aránya ez esetben még inkábba nyugati határszélhez, illetve egyes nagyvárosi terekhez köthető: itt fordulnak elő tömegesen külföldi vállalatok. Regressziós eredményeink világosan jelzik e nyugat-kelet kettősséget.". (Ugyanott: 173. o.) Ha ezt a kijelentést árnyalni akarnánk, akkor úgy is pontosíthatnánk, hogy Dunántúlnak valójában csak a szűk nyugati határ menti és az északi része a kedvezményezett, s ugyanakkor komoly problémák vannak a Somogy-Tolna-Baranya régióban. (Lásd erről bővebben a megyei GDP-adatokat elemző rész megállapításait.)

Ezen a ponton idézhetnénk a tyúk és a tojás dilemmáját is, nevezetesen azt, hogy melyik volt előbb. Az autópályák ugyanis már eleve a fejlettebbnek ítélt régió- és megyeközpontokat célozzák meg, azok jó elérhetőségét biztosítják. Ebből a nézőpontból is aggályokat vet fel a Nyíregyházát követő szakasz közeljövőben történő megépítésének realitása. Természetesen az ügyben nem közömbös az ukrán fél politikai és gazdasági helyzetének alakulása sem.

Szintén nagyon izgalmas kérdés lenne annak vizsgálata, hogy vajon az elmaradott kistérségek szempontjából ezen térségeknek nem a fejlettebb régió-, illetve megyeközpontokkal történő gyorsabb és biztonságosabb összeköttetése jelentene-e nagyobb felzárkózási lehetőséget az autópálya-építés erőltetése helyett! Természetesen a közlekedés feltételeinek javításakor nemcsak az utak állapotára gondolok, hanem a tömegközlekedés hozzáférhetővé tételére, vagy akár a munkába járásnak az eddigieknél kedvezőbb és ösztönzőbb módjára is.

Az biztos viszont, hogy a mai globalizált világunkban nem lehet eléggé hangsúlyozni az infrastruktúra fontosságát. A hozzáférések lehetősége és esélye kiemelt fontosságú. Jellemző példa erre Nyíregyháza megyeszékhellyé válása. Ez annak volt köszönhető, hogy Nagykálló akkori hatalmasságai idegenkedtek a zajos és büdös vasúttól, s a XIX. század második felében nem járultak hozzá annak a megyeszékhelyig történő megépítéséhez. Ezen történelmi tapasztalat alapján prognosztizálható, hogy az infrastrukturális feltételek valószínűleg jelentős szerepet fognak játszani annak a kérdésnek az eldönté-

sében, hogy vajon Nyíregyháza vagy Szatmárnémeti, illetve Debrecen vagy Nagyvárad lesz-e egy-egy régióban a központ. Bár Románia Európai Unióhoz való csatlakozása már megtörtént, ám ennek a hatásai még nem igazán ismertek.

Szabolcs-Szatmár-Bereg vonatkozásában tehát a jelen helyzet még nem érett annak vizsgálatára, hogy a megyén belüli építkezés konkrét eredményeiről, hatásairól számot adhassunk. Azonban már annak is van jelentősége, hogy az autópálya „kézzel fogható" közelségbe került a megyehatárhoz, s annak is, hogy a konkrét nyomvonal, illetve a kormányzati döntés megszületett a továbbépítésre. Nem árt tudni ugyanakkor, hogy a megyén belül jelenleg még csak a nyíregyházi elkerülő kicsiny darabja készült el. A nyíregyházi ipari park példája azonban jól bizonyítja, hogy a befektetők egy része már a fizikai megépülést megelőzően megindítja a beruházásait az épülésre szánt autópálya szakasz mentén. (Ennek az állításnak a bizonyító ereje azonban mégis hibázik egy kicsit, hiszen a regionális felzárkóztatás szempontjából a nyíregyházi példa nem szerencsés. Az eset sokkal inkább azt az előbbiekben megfogalmazott állítást bizonyítja, hogy a befektetések alapvetően a fejlettebb nagyvárosokba irányulnak, s erre csak rásegít az autópályán történő megközelítés lehetősége. Lásd Németh Andor már idézett gondolatát.)

„A közúti beruházások hatása általában csak hosszabb távon, gyakran szinte észrevétlenül jelentkezik." (Tóth G. 2006.) Ugyanott megfogalmazza a szerző azt is, hogy „Az autópálya-építés és a gazdasági fejlődés között nincs ok-okozati kapcsolat, egy-egy térség fejlődése sok mindentől – több körülmény együttesétől – függ. A közlekedés fejlesztése csak akkor fejti ki jótékony hatását, ha az érintett térségben van dinamizálható gazdaság." Ennek megítélése azonban nem egyszerű feladat, s szerintem nem is válaszolható meg egzakt módon. Az biztos, hogy részben az építést megelőzően, részben azzal párhuzamosan olyan komplex regionális programnak s eszközrendszernek az alkalmazására lenne szükség, amely sajnos hazánkban nemcsak Szabolcs-Szatmár-Beregben, hanem az egész országban hiányzik.

A Széchenyi-terv hatása a regionális fejlődésre

A Széchenyi-terv hét olyan alprogramot tartalmazott, amelyek mindegyikének volt regionális hatása. A hét alprogramon belül azonban az egyik kifejezetten a területi folyamatokba történő beavatkozást tűzte ki célul, azaz a konvergenciára törekedett. Olyan pályázati lehetőségeket hirdetett meg, amelyek elősegítették a térségben lévő vállalatok és önkormányzatok információs hálózatokba való belépését, az innovációs kapacitások megerősítését, a térségek tőkevonzó képességének fokozását. (A másik alprogram az autópálya-építési program volt, amelynek azonban kiemelt jelentősége és a Széchenyi-tervet megelőző és azt követő elő- és utóélete miatt külön fejezetet szántunk.)

Bár a polgári kormány idejében született Széchenyi-terv nem tartott annyi ideig, mint az előző két alcímben elemzett dekoncentrált pénzleosztás, illetve a máig tartó autópálya építés, mégis van még egy olyan szempont, amely miatt – még ha röviden is, de – elemeznünk kell. Azon okból, mert egy új típusú megközelítését és eszközét jelentette a térségi felzárkóztatásnak. S bár a terv egészének nem ez volt a központi gondolata, azonban mint kormányzati szándék mégis kiemelt jelentősséggel bírt. Ez az új szemlélet pedig egyrészt azt jelentette, hogy egy olyan fejlesztésorientált koncepciót hirdetett meg, mellyel bizonyos szempontból szakított a munkahelyek megtartására és a lyukak foltozására koncentráló három-, öt-, majd hétmegyés programmal. Nem az eseményekre és a fejleményekre passzívan reagáló és a problémák után menő, hanem sokkal inkább a megelőzésre törekvő, új dolgokba bátran belevágó programsorozat volt. (Lásd erre egyik példaként a gyógyfürdőprogramot.)

Másik jelentős változás az volt a korábbiakhoz képest, hogy a Terv inkább a nagyobb projektekben hitt, s nem akarta elaprózni az egyébként szűkösen rendelkezésre álló központi forrásokat. Abból a tudományos álláspontból indult ki, hogy a változtatásoknak el kell érnie egy kritikus tömeget ahhoz, hogy meg tudja törni az addigi kedvezőtlen tendenciákat. A Terv nagyobb aktivitást és kreativitást igényelt a helyi szereplőktől. Ezáltal jobban számíthatott mindazokra a tapasztalatokra, amelyek a korábbi pályáztatási rendszerekben már felhalmozódtak. Arra is figyelt azonban, hogy egy fejlesztés csak akkor lehet igazán eredményes a térség fejlesztése szempontjából, ha egyúttal

olyan multiplikatív folyamatokat is elindít, amely révén az eredeti támogatási összegnek sokszorosa fordítódik végül beruházásra. Akkor igazán eredményes és hasznos, ha hosszú távon képes jótékony hatásait kifejteni, s támogatja a saját lábra állást. Nem konzerválja az elmaradott helyzetet, hanem inkább segít kitörni belőle.

Mivel a terv eredetileg is az uniós források egyfajta előzményének számított, így nagyon fontos a „tanító és nevelő" hatása. Nemcsak megtanít pályázatokat írni, hanem átformálja a gondolkodást is. Ilyen aspektusból már a három-, öt-, majd hétmegyés program is igen eredményes és hasznos volt. A Széchenyi-tervnek ráadásul volt még egy jótékony következménye. A rendszerváltást követően a pénzintézetekkel szemben meglévő elutasító vállalkozói szemléletet is formálta, hiszen a három lábon állásra ösztönzött. Arra, hogy a fejlesztésre szánt saját erőt egyrészt ki lehet egészíteni állami forrásokkal, de a kívánatos fejlesztésekhez sokszor szükség lehet ezen kívül még banki hitel segítségére is. Így „egy füst alatt" a pályázati anyagokat hasznosítani lehetett a hitelbírálatoknál is.

A saját erő – mely az ilyen elmaradott térségekben mindig szűkösen áll rendelkezésre – ebben az esetben kiegészül az állami és banki forrásokkal. Mindezeken túlmenően volt még egy mindaddig kevéssé használt energia, amely a Széchenyi-terv meghirdetésével sokkal inkább hasznosult. Ez a felhajtó erő pedig az összefogás, azaz több cég vagy önkormányzat együttes pályázata és fellépése, amely új perspektívákat nyitott a fejlesztésekben. Az ezredfordulón ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a sikerekhez sokkal nagyobb összefogásra, integrációra van szükség. Bár a kormányzati ösztönzésnek a tudatformálásban csak lassan van hatása, de kétségtelen, hogy a pályázati rendszernek volt egy ilyen – szerintem nagyon fontos – eredménye is.

Az elaprózódott kényszervállalkozások tekintélyes része fölött ugyanis a globalizáció előre haladtával egyre inkább eljár az idő. Ráadásul az elmaradottabb térségekben nem csupán a vállalkozások ezer főre jutó számában van lemaradás, hanem a vállalkozások nagyság szerinti arányaiban is kedvezőtlen a helyzet. Kevés az életerős, fejleszteni, beruházni kész közepes vagy nagyobb méretű vállalat. Ezért is fontos minden olyan kezdeményezés, amely a stratégiai partnerségnek különböző erősségű megvalósulásait segíti elő. A Széchenyi-terv pedig ilyen volt.

Összefoglaló gondolatok

A regionális elmaradottság okainak és tüneteinek feltérképezésére nagyon kiterjedt és jelentős kutatások történtek. Ezen kutatások eredményeinek és a magyar tapasztalatok összevetésének azonban vannak még hiányosságai. Ilyen vizsgálandó kérdésnek tartom Williamson elméletét is, amelynél azt a történelmi kisiklást lenne célszerű alaposabban szemügyre venni, s az elmélettel összevetni, amelyet szocializmusnak hívnak. Megfelelő térségi statisztikai adatok híján (itt különösen a megyei GDP-adatok fájó hiányára gondolok) nagyon nehéz erről az időszakról pontos és alátámasztott véleményt kialakítani. Bár lehet másfajta adatokra is támaszkodni, s lehet az adatokat becslésekkel pótolni, de egzakt képet mégsem tudunk így kialakítani.

Azt a hipotézisünket, hogy a szocializmus időszaka a kétségtelen fejlődés mellett így a területi konvergencia irányába is hatott, nem áll módunkban bizonyítani. Pedig ellenkező esetben bővíthető, illetve árnyalható lenne Williamson elmélete. A transzformáció időszaka ugyanakkor kétségtelenül a gazdasági rendszer összeomlásával együtt a térségi különbségek fokozódásával járt együtt. A következmények ismeretében tehát joggal vethető fel az a kérdés, hogy egy erőltetett és nem szerves fejlődés egyrészről az egész ország gazdasági teherbíró képességének túlfeszítése miatt előbb vagy utóbb, de komoly visszaeséssel jár. Ez a gazdasági krízis a szegényebb és elesettebb régiókra fokozottabban hat, s a nem fenntartható ipari és mezőgazdasági kapacitások (lásd a piacképtelenné váló szabolcsi almatermesztés sanyarú sorsát a kilencvenes években) összeomlása különösen nagy pusztítást okoz.

Az elméleti problémák mellett van egy nagyon gyakorlati kérdés is: vajon csökkenthetők-e érdemlegesen azok a regionális különbségek, amelyek a fejlettség tekintetében Európára és a világra jellemzőek. Ha a szándék, a megfelelő pénzügyi háttér és a kitartás is megvan, akkor igenis van „sikertörténet". Az Unió története erre ad bizonyítékot. „Becslések szerint 1988 és 2001 között a legszegényebb régiók és az EU átlag közötti eltérés egy hatod résszel csökkent." (Lásd Európai Unió Inforégió című kiadványát!) Persze mindez nem megy ingyen: „1988 óta az Unió hozzávetőleg 480 milliárd eurót költött a „kedvezőtlen helyzetű" régiókra, melynek 70%-át azokra a régiókra fordítot-

ta, melyek jövedelemszintje nem éri el az EU-átlag 75%-át. 2007 és 2013 között a beruházás eddig sosem látott mértéket, 308 milliárd eurót fog elérni." (Lásd ugyanott.)

Nagyon fontos megjegyezni, hogy az európai jóléti államok létezésén túl ez az irdatlan pénzmennyiség és ez a kitartó és szívós beavatkozás az, amelynek gyümölcse a regionális felzárkózás, azaz a konvergencia. Mindezen okok miatt korai és elhamarkodott lenne a magyar regionális politikáról, annak a rendszerváltás óta képviselt gyakorlatáról sommás véleményt alkotnunk. Sem az eltelt idő, sem a ráfordított pénzösszeg nem indokolja, hogy végleges véleményt fogalmazzunk meg. Ám épp a közpénzek hasznosulása s az uniós csatlakozás adta lehetőségek okos kihasználása miatt nagy a tét, s ezzel együtt a hibázás lehetősége is.

Mindezen okokból egy kicsit több figyelmet kellene fordítani erre a ma még elég mostoha területre mind a közgazdaságtan, mind pedig a regionális politikát megalapozó társtudományok oldaláról. A dolgozat az eddig használt regionális felzárkóztatásra szánt eszközök hatékonyságát és célzottságát vizsgáló kérdésre – már csak terjedelmi korlátai miatt is – nem tudott végleges választ adni. A további tudományos kutatások mindezen okokból rendkívül indokoltnak tűnnek, hiszen a felzárkóztatásra szánt uniós pénzek elköltésénél ezekre a tudományos tapasztalatokra a későbbiekben alapozni kellene. Ennek a célnak az eléréséhez azonban az általam nagyvonalakban felvázolt, az elmúlt másfél évtizedben alkalmazott regionális programok részletesebb kiértékelésére lenne szükség. A dolgozat alkalmat adott azonban arra, hogy ráirányítsa erre a kérdéskörre a figyelmet. A továbblépés a tudományos kíváncsiság kielégítésén túl fontos lenne a gazdasági fejlődésünk és a társadalmi igazságosság előmozdítása miatt is.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Bartke I. (1997): Regionális elmélet- területfejlesztési politika és regionális folyamatok Magyarországon (Területi statisztika. Bemutató szám. Kiadja: Központi Statisztikai Hivatal.)

Európai Bizottság Regionális Politikai Főigazgatóság (2006): Inforégió. Ténylap. (Szerkeszti: Thierry Daman. 2006. július.)
Gazdasági Minisztérium (2001): Széchenyi Terv (Kézirat)
Kissné Majtényi M. (2004): Az ipari parkok helyzete és perspektívái Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. (Gazdaság és statisztika, 2004. 2: 25-38 old.)
Központi Statisztikai Hivatal (2006): Társadalmi folyamatok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a 2005. évi mikrocenzus tükrében. (KSH, Nyíregyháza, 2006. április.)
Mádi L. (2006): Az ország gazdasági-területi szétszakadása. (Magyar Nemzet, 2006. 07. 07. 6. old.)
Malakucziné Póka M. (2002): A területfejlesztés térségi eszközei és hatásuk Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gazdaságára. (Gazdaság és Statisztika, 2002. 2: 16-28 old.)
Nemes Nagy J.-Németh A. (2005): Az átmeneti és új térszerkezet tagoló tényezői. (A hely és a fej. Munkaerőpiac és regionalitás Magyarországon. Szerkesztette: Fazekas Károly. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 75-137. old.)
Németh A. (2005): Az autópálya-hálózat térszerkezet alakító hatásai – Magyarország esete. (A hely és a fej. Munkaerőpiac és regionalitás Magyarországon. Szerkesztette: Fazekas Károly. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 141-179. old.)
Szegvári P. (2000): A regionalitás aktuális kérdései a terület- és közigazgatás-politikában. (Területi statisztika, 2000. szeptember. 399-412 old.)
Tóth G. (2006): Hitek és tévhitek. (http:www.eletestutomány.hu/hirek/802 html. 2006. 05. 22.)
Tóth M. I. (1992): Autópálya a határig. Szabolcs felzárkóztatása. (Magyar Nemzet, 1992. január 25.)
WILLIAMSON, J. G. (1965) Regional inequality and the Process Of National Development: A Description of the Patterns. Economic Development and Cultural Change, 4. sz.)

Szentes Tamás

Egészségügyi reform, a dél-amerikai hibák kiküszöbölésével

Bevezető

A világban tapasztalható gazdasági globalizáció irányába mutató trendek elérték már a 80-as évek végén elérték az egészségügyet. Az egészségügyben tevékenykedő nemzetközi vállalatok újabb és újabb piacokat keresnek és követelnek maguknak, melyben hatékony támogatást kapnak a nemzetközi pénzügyi szervezetektől. Célpontként mindig olyan országok merülnek fel, ahol a társadalombiztosítási rendszerek nagyon nagy alappá fejlődtek és azokat az adott állam kormánya, vagy államilag szabályozott intézmény kezel. Ezek a nagyvállalatok ezekre az alapokra teszik rá kezüket és érnek el rövid idő alatt kiemelkedő profitot, ami azonban a vállalat sikerével párhuzamosan rontja az alapok eredeti céljával kongruens működését.

Előzmények

Az ellenőrzött betegellátás (*managed care*) definíciója szerint az egészségügyi ellátást "átalánydíj" (*capitation payment*) fejében nagy magánvállalatok veszik adminisztratív ellenőrzésük alá (mindez azt jelenti, hogy vagy a - magán vagy állami - munkaadó, vagy egy közhivatal egy adott időtávra, általában egy hónapra, minden biztosított személy után előre fizet az MCO-nak egy, a tárgyalások alkalmával rögzített összeget). A biztosított személynek ezek után még térítési díjat (*copayment)* is kell fizetnie. Az Amerikai Egyesült Államokban a legtöbb biztosítottat ma már egy MCO fedez.

Ahogy a tulajdonos által menedzselt biztosítók növekedésnek indultak az Egyesült Államokban, a piac növekvő telítettségével - előre látható módon - estek a profitráták. A folyamat során a vállalatoknak stratégiát kellett kialakítaniuk a hozam növelésére.

A stratégiák között számításba jöhet a munkaerő termelékenységének növelése, új termékek felé való elmozdulás, és új piacok keresése. Mint ahogy az *Academy for International Health Studies* elnöke 1996-ban megjegyezte: "Becslések szerint 2000-re a teljes USA népesség 80%-át valamilyen MCO fogja biztosítani. Mivel az amerikai MCO-k 70%-a profitorientált vállalkozás, a növekedés és a beruházásokon elért hozam fenntartásához új piacokra volt szükség"[1].

Így a hangsúly áttevődött új külföldi piacok keresésére. Az 1980-as évek végén, a 90-es évek elején Európa jó ötletnek tűnt. Több európai ország állami egészségügyi ellátásának reformja is magáévá tette a managed care, a piaci verseny és a közszolgálat privatizációjának elveit. Ezek a reformok Angliában a Thatcher-kormány erős támogatását élvezték, miként más országokban is a konzervatív pártok változó mértékű lelkesedését. A reformokat lebonyolító európai kormányok számára Alain Enthoven és tanítványai szolgáltak tanácsadóként, akik a Clinton kormányzatnak az állami egészségügyi program létrehozására irányuló szerencsétlen próbálkozásait meghatározó managed care javaslatokat is kialakították. De az európai állami rendszerek népszerűsége és sikere jelentős visszahúzó erőnek bizonyult a privatizációval szemben. Az 1990-es évek közepe óta az európai országok, mint az Egyesült Királyság, Hollandia és Svédország is, leállították az állami egészségügyi rendszerük privatizációjára irányuló kezdeményezéseket. Ráadásul a managed care az Egyesült Államokban is egyre népszerűtlenebbé vált.

Minthogy otthon a managed care piacok telítődtek, és Európában korlátozottak a kilátások, a managed care vállalatok a harmadik világ országai, elsősorban Latin-Amerika felé fordították a tekintetüket. A dohányipar és a rovarirtó szerek hagyományát követve az amerikai vállalatok - managed care formájában - olyan termékeket és eljárásokat exportálnak a harmadik világba, amelyek otthon már erőteljes kritikának vannak kitéve. A managed care exportja a Világbank, és más multilaterális pénzügyi szervezetek és multinacionális vállalatok lelkes támogatását is élvezte. A fogadó oldalon a harmadik világ országai erős nyomás alatt álltak, hogy egészségügyi és társadalombiztosítási rendszerük privatizációjakor a managed care-t fogadják el szervezési alapként

Az 1990-es években a legtöbb dél-amerikai kormány nagy nyomás alatt állt az országukat érintő pénzügyi válság miatt. Amikor ezek az országok a krízis enyhítése érdekében a Világbankhoz és hasonló szervezetekhez fordultak kölcsönért, kénytelenek voltak bizonyos feltételeket elfogadni. A feltételek magukban foglalták az adósság növekedését, a hazai gazdaság megnyitását a nemzetközi pénztőke előtt, és az állami szféra átalakítását privatizációval és a közkiadások csökkentésén keresztül. Az új kölcsönökhöz való hozzájutás érdekében az érintett országok kénytelenek voltak az ilyen "strukturális kiigazítási" tervekbe belenyugodni. Az egészségügyi ellátás esetében a strukturális kiigazítás azt jelenti, hogy a latin-amerikai kormányoknak el kell fogadniuk a kölcsönt nyújtó intézmények, különösen a Világbank által kezdeményezett reformprogramokat. A strukturális átalakítás feltételeihez való hozzájárulással a kormányok hozzájutnak a kölcsönökhöz, de ugyanakkor bele kell egyezniük a közszolgáltatások jelentős csökkentésébe. Konkrétan a Világbank támogatta azokat a managed care kezdeményezéseket, amelyek az állami egészségügyi intézményeket és a társadalombiztosítási alapok kezelését magánirányítás alá és/vagy magántulajdonba helyezték. Ezek a kezdeményezések új hiteleket is magukba foglalnak, és így növelik a résztvevő országok külföldi adósságát. Az állami társadalombiztosítási alapok tőkéjéhez való hozzáférés fontos ösztönzőjévé vált a multinacionális vállalatok befektetéseinek.

Eszmei háttér

A Világbank a Befektetés az Egészségbe (*Investment in Health*) címet viselő, sokat vitatott 1993-as jelentésében a világ fejlődéséről (*1993 World Development Report*) azzal érvelt, hogy a közszolgálati programok rossz hatékonysága akadályozza az ellátást, csakúgy, mint a szegénység csökkentését.[3] A riport magánbiztosítási ösztönzőket, az állami ellátás privatizációját, a piaci verseny elősegítését javasolta és hangsúlyeltolódást az alapellátás és a megelőzés irányába. Dél-amerikai kritikusai szerint a Világbank ebben a dokumentumában végig, és az ezt követő politikájában azt az ideológiát hirdette, miszerint "az egészség magánügy és az egészségügyi ellátás magánjószág".[4]

Az ilyen reformok egy új, a jóléti állam válságához kapcsolódó diskurzus kialakulását segítik elő. Ami az egészség, betegség és egészségügyi ellátás fogalmát illeti, a "közfelfogás" fokozatosan átalakul. Az általunk tanulmányozott hivatalos nyilatkozatokban az egészségügyi ellátás megszűnt egyetemes jognak lenni, amelynek biztosítása az állam feladata, és piaci termékké vált. Ez a fajta gondolkodás megkönnyíti a politikusok számára az egészségügyi "reformok" bevezetését.

1995-ben kezdeményezték a managed care latin-amerikai szerepének, az Egyesült Államokból való exportjának, és az egészségügyi ellátást és az állami egészségügyi rendszereket érintő különböző hatásainak tanulmányozását. A kutatás a managed care olyan befektetők tulajdonában lévő, profitorientált vállalatok általi exportját állította középpontba, amelyek az orvosokra, a kórházakra és klinikákra hárítják át a pénzügyi kockázatokat, szemben azokkal, amelyek egyszerű kereskedelmi kártérítéses (*indemnity*) biztosítást árulnak.[2] Eredményeink szerint a harmadik világ országainak egészségügyi és társadalombiztosítási alapjai váltak ezen vállalatok számára az új tőke és a magas profitráták fő forrásává, különösen az előre fizetett átalánydíjas biztosítások bevezetésén keresztül. Azt találtuk, hogy a harmadik világban sokfelé bekövetkező egészségügyi politika-váltás a szabadpiac ideológiáját mint a hatékonyabb és jobban elérhető szolgáltatások felé vezető utat hangsúlyozza (amely retorika egyébként - megfelelő nagyságú honoráriummal és konzultációs díjakkal kiegészítve - elég csábító lehet az olyan progresszív vezetők számára, mint Tutu és Dellums). De bizonyíték arra, hogy az ilyen piaci reformok valóban megoldanák a rossz hatékonyság, a költségek és a hozzáférés problémáját, még az Egyesült Államokon belül is meglehetősen csekély akad, máshol meg tulajdonképpen nem is létezik. Hogy a harmadik világ országainak vezetői ilyen könnyen elfogadják ezt a retorikát, tragédiához vezethet. Ahogy a közszolgálati rendszereket a managed care égisze alatt lebontják, előre láthatóan a nemzetközi vállalatok megjelennek majd a területen, learatják a hatalmas nyereséget, aztán pár év múlva távoznak. A harmadik világnak akkor majd az állami biztosítási rendszere újjáépítésének félelmetes feladatával kell szembenéznie.

MCO-ok bevezetésének egy fontos feltétele a diktatórikus államberendezkedés

Például a Pinochet-diktatúra által beiktatott initiated 1980-as chilei alkotmány lehetővé tette az állami egészségbiztosítási- és társadalombiztosítási alapok kihelyezését magán managed care intézményekbe (Instituciones de Salud Previsional, ISAPREs), amelyeket aztán felvásárolhattak a nemzetközi biztosítótársaságok. A privatizált társadalombiztosítási alapokhoz való hozzáférés - amit egy kereskedelmi újság nemrégiben "a manana nyugdíj bonanzá"-nak nevezett - több milliárd dolláros tőkealapokat hoz létre, amit a résztvevő vállalatok újra befektethetnek.[6] Argentínához, Chiléhez és Kolumbiához hasonló országokban, a korábbi diktatúrák és autoriter kormányok elősegítették a közszolgáltatások privatizációját

A gazdasági globalizáció támogató hatása

A gazdasági globalizáció szintén elősegítette a nemzetközi tőkebefektetést a managed care-be. A korábbi kereskedelmi korlátok ledőltek az Általános Kereskedelmi- és Tarifa Egyezményhez (*General agreement on Trade and Tariffs,* GATT), az Észak-amerikai Szabadkereskelmi Egyezményhez (*North American Free Trade Agreement,* NAFTA) és a Dél-Amerika déli csücskét lefedő Déli Közös Piachoz (*Common Market of the South,* MERCONSUR) hasonló megállapodásoknak köszönhetően. A multinacionális vállalatok globális tevékenységük következtében külföldön dolgozó munkavállalóik számára is managed care ellátást kerestek. Például a Mexico City-ben működő cégek, többek között az IBM, a Johnson&Johnson, a Bristol-Myers Squibb és a Hewlett-Packard konzorciumot alapítottak a managed care bevezetésére irányuló törekvések elősegítésére[7].

A managed care bevezetésének eredményei

A dél-amerikai managed care piacra belépő vállalatok vezetői jelentős profit/befektetés hányadról számolnak be, a következő évekre nagy hozamokat jósolnak és a befektetők számára magas megtérülési rátát

várnak. A managed care exportjáért felelős tisztviselők a pozitív pénzügyi vonatkozásokat hangsúlyozzák, és ritkán tesznek említést a megelőzésről vagy a minőség ellenőrzéséről, amit korábban az Egyesül Államokban néhány egészségfenntartó szervezet (*health maintenance organization)* (HMO) sokra értékelt. Az oktatás és kutatás támogatása, amiben szintén részt vett néhány HMO, nem jelent meg explicit célként.

A latin-amerikai piacra történő belépés pénzügyi ösztönzőinek magyarázatakor a managed care vezetők egyöntetűen az adott országok társadalombiztosítási alapjaihoz való hozzáférés fontosságát említik. Az USA-val ellentétben a legtöbb dél-amerikai országban szervezett társadalombiztosítási rendszer működik, amely magában foglalja az egészségbiztosítást csakúgy, mint a nyugdíjat sok nagy magán- vagy állami vállalat dolgozói részére. A munkaadók és a munkavállalók is hozzájárulnak a társadalombiztosítási alapokhoz. A társadalombiztosítás által nem fedezett munkavállalók és a munkanélküliek számára a legtöbb dél-amerikai országban léteznek állami egészségügyi intézmények, beleértve állami kórházakat és klinikákat is.

A társadalombiztosítási rendszerek Latin-Amerikában sokfelé nagyon nagy alapokká nőttek, amelyeket az adott kormány, vagy államilag szabályozott intézmények kezelnek. Az észak-amerikai vezetők a pénztőke fontos új forrásaként tekintenek ezekre a dél-amerikai társadalombiztosítási alapokra. Ahogy például egy managed care vezető - az argentin telephelyű EXXEL Group nevű multinacionális vállalat eredetileg indianapolis-i munkatársa - megjegyezte: "Ez egy nagyon nagy haszonnal kecsegtető piac... Egy befektetői tulajdonban levő vállalat számára az igazi lehetőséget az jelenti, ha az *obras sociales* (társadalombiztosítási) piacra számítva a *prepagas* (előre fizetett biztosítási) piacon fejleszti eszközeit"[5].

Az egészségügyi ellátásra és az állami egészségügyi programokra gyakorolt hatás

Csakúgy, mint az Egyesült Államokban, a managed care-t érintő aggodalmak Dél-Amerikában is a sebezhető csoportok korlátozott hozzáférésére és a kórházi ellátás finanszírozásának csökkentésére kon-

centráltak, nem az adminisztrációra, vagy a befektetők hozamára. A managed care biztosítások keretében bevezetett lakossági térítési díjak (*copayments*) korlátot emeltek az ellátáshoz való hozzájutás elé, és növelik az állami kórházak és klinikák leterheltségét. Chilében évente az ISAPRE MCO-k által fedezett betegek körülbelül 24%-át látják el állami kórházakban és klinikákon, mert nem tudják kifizetni az ISAPRE-k teljes bevételének 8.6%-át kitevő térítési díjat. Az Argentínában és Brazíliában működő önigazgató rendszer (*auto-gestión*) szükségessé teszi, hogy az állami kórházak versengjenek a társadalombiztosítás és a magánbiztosítók által fizetett átalánydíjért, valamint hogy a betegek térítési díjat (*copayment*) fizessenek. Az ingyenes ellátásért való jelentkezéskor a szűkölködő betegeknek végig kell járniuk egy hosszadalmas, a jövedelemszinttől függő engedélyezési eljárást; néhány kórháznál az ilyen jelentkezések átlag 30-40 százalékát elutasítják.

Argentínában azoknak az állami kórházaknak, amelyek még nem álltak át a managed care elvei szerint való működésre, a társadalombiztosítás által fedezett betegek özönével kell szembenézniük. 1997-ben például a Buenos Aires-i állami kórházak körülbelül 1,25 millió olyan járóbeteget jelentettek, akiket a nyugdíjasok számára létrehozott, de privát kezelésben levő társadalombiztosítási alap fedezett. Mielőtt még az állami kórházakhoz fordultak volna, ezek a betegek már megtapasztalták az ellátáshoz való hozzáférés korlátait, köszönhetően a térítési díjaknak, a magánorvosok elutasításának (hiszen a társadalombiztosítás nem fizet nekik), és az ellátók megbízatását övező bürokratikus káosznak.

A latin-amerikai MCO-k ráadásul az egészségesebb biztosítottakat vonzzák, míg a rosszabb egészségi állapotban lévő betegek az állami szektorba áramlanak. Chilében az ISAPRE-k a fiatal, krónikus betegségtől mentes munkavállalók biztosítási díjainak megszerzését célozták meg. Ennek eredményeképpen az ISAPRE-k által fedezett betegeknek csak 3,2 százaléka hatvan év feletti, összehasonlítás-képpen a teljes népességben ez az arány 8,9 százalék, és az állami kórházak és klinikák által ellátott betegek esetében 12 százalék.

Ellenállás az alapok privatizációjának

A managed care exportja az egyes országokban változó mértékű ellenzéssel találkozik. Ecuadorban egy szakszervezetekből, szakmai szervezetekből, tanárokból és az amerikai őslakosok szervezeteiből álló koalíció megakadályozta, hogy magán managed care rendszereket vezessenek be a közszolgálati szférában. 1995 folyamán a koalíció szavazatokat gyűjtött egy népszavazásra készülve, amely a népesség preferenciáit derítette ki a gazdaság tizenegy szektora, többek között az egészségügy, az olajipar, a közlekedés és a közművek privatizációjával kapcsolatban. A népszavazásban szereplő mind a tizenegy javaslat esetében az ecuadori szavazók körülbelül két-harmada ellenezte a privatizációt. A népszavazás óta a koalíció továbbra is aktívan tevékenykedik a privatizáció elkerüléséért, és ismeretterjesztő előadásokat szervez a managed care-ről, mint az egészségügy és az állami gyógyító intézmények privatizációját célzó kezdeményezések egyik eleméről.

Brazíliában az orvosok és a népegészségügyi aktivisták álltak ellen a managed care bevezetésének. A Brazil Nemzeti Munkáspárttal (*Partido dos Trabalhadores*) kapcsolatban álló aktivisták például ellenezték a közszolgáltatások MCO-k számára történő privatizációját. Az ezt a pártot képviselő, Brasiliában, Santosban, Rio de Janeiróban és más városokban megválasztott kormányzati tisztviselők szembehelyezkedtek a privatizációs politikákkal, és alternatív javaslatok bevezetésén dolgoznak, amelyek önkormányzati szinten erősítenék meg a közszolgáltatásokat. A Munkáspárt tagjai és más politikai aktivisták hangsúlyozzák, hogy az 1988-as módosított brazil alkotmány az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutást állampolgári jogként határozza meg, amelyet "egységesített egészségügyi szervezeten" keresztül kell biztosítani. A nemzeti és szövetségi állami törvényhozó testületekben felhívták a figyelmet az alkotmány utasításai és a managed care profitorientált vállalatok égisze alatti bevezetését ösztönző privatizációs politikák közötti ellentmondásra. Ezen kívül a nagy orvos-szervezetek ellenszegültek a managed care elveinek, és szövetkeztek, hogy erősítsék közös tárgyalási pozíciójukat az MCO-kal szemben. Egyik példa az UNIMED, az egészségügyi dolgozók egy szervezete, amely gazdasági "együttműködés"-ként jött létre, és tagjai között több ezer

praktizáló orvos található. Az UNIMED sikeresen korlátozta a nagy MCO-k felügyeleti jogát az orvosi gyakorlat feltételei felett, és megpróbálta meghiúsítani az állami ellátás managed care égisze alatt történő privatizációjára irányuló törekvéseket is.

Az MCO-k kevésbé szervezett ellenállással találkoztak az Argentínához, Chiléhez és Kolumbiához hasonló országokban, ahol a korábbi diktatúrák és autoriter kormányok elősegítették a közszolgáltatások privatizációját. Másrészről viszont a szakmai szövetségek és a szakszervezetek kampányokat szerveztek az MCO-k belépése ellen az állami szektorba. Chilében a Nemzeti Egészségügyi Szövetség (*Colegio Médico*) az állami Nemzeti Egészségbiztosítási Alapot (*Fondo Nacional de Salud*, FONASA) felhasználva állt ellen az ISAPRE-k terjeszkedésének. Argentínában az egészségügyi dolgozók a szakszervezetek nemzeti szövetségével (*Central de Trabajadores Argeninos*, CTA) mûködtek együtt annak ismeretterjesztõ munkájában, hogy ösztönözzék vita kialakulását a privatizációt és managed care-t illetően. Fáradozásaik eredményeképpen Argentína Córdoba tartományában a heves társadalmi megmozdulások megakadályozták az egészségügyi és társadalombiztosítási rendszerek privatizációját. A *Public Services International*, a közalkalmazottakat képviselő szakszervezetek nemzetközi koalíciója is sok országban segített megszervezni a managed care ellenzékét.

Hazai viszonyok

Magyarországon az egészségügyi reform a 2006. évi országgyűlési választások után kapott új lendületet. Az egészségügyi tárcához ragaszkodó, és azt bármi áron megszerezni kívánó liberális párt vette kezébe az irányítást, és kezdett hozzá az egészségügy progresszív átalakításához. A tárca nem meglepő módon az általa minden fórumon képviselt nemzetközi pénzvilág érdekeit szem előtt tartva látott hozzá a reformokhoz, és teszi lépésről lépésre „konyhakésszé" a hazai egészségügyi piacot a profitra éhes nemzetközi nagyvállalatok előtt.

A magyar viszonyok nagyon sok hasonlóságot mutatnak a dél-amerikai országokban látottakhoz. A dél-amerikai kormányok az 1990-es években az országukat érintő pénzügyi válság miatt ki voltak

szolgáltatva a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek, ma Magyarországon szintén pénzügyi válság áll fenn. A dél-amerikai országokhoz hasonlóan nagy különbségek alakultak ki a lakosság különböző társadalmi rétegi között, széles tömegek elszegényedésével.

Magyarország 15 évvel a rendszerváltás után mára Tamás Gáspár Miklós szerint Európa legprivatizáltabb országává vált, ami azt jelenti, hogy országunk gyakorlatilag tökéletesen ki van szolgáltatva a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek és nagyvállalatoknak. Hazánkban 2006-ra a legjelentősebb még nem privatizált gazdasági tényező az egészségügy maradt. A nemzetközi pénztőke azonban tréfát nem ismerve elindította ennek az ágazatnak a magánosítását is. A „reform" végrehajtói okultak a Dél-Amerikában elkövetett hibákból és az ottaninak egy hatékonyabb és minden tekintetben alaposabb változatát készítették el.

Az állam szerepének átalakítása

Az állam gazdasági szerepe közgazdasági definíció szerint négy feladatkörre terjed ki: – a gazdaság működésének intézményi és jogi feltételeinek biztosítására, az allokációs funkcióra, a stabilizációs és az újraelosztási funkció betöltésére. Az allokációs funkció egyik legfontosabb eleme, hogy biztosítja a közjavak előállítását és az ahhoz való hozzáférést, ugyanis a közjavakat a piaci szereplők nem fogják előállítani, mivel azok a piacon nem, vagy csak részben térülnek meg. Ebből következik, hogy az állami szféra átalakítása, mely privatizációval és a közkiadások csökkentésével történik, bizonyos közjavakat (azok döntő többségét) felszámolja, és azokat magánjószággá minősíti. Amennyiben az egészségügyi ellátás közjószág maradna, annak privatizációja értelmetlen lenne, mert előállítása a piacon nem térülne meg. Ezzel megegyezően történik a közoktatás közjószágból magánjószággá való konvertálása is hazánkban. Ezek a folyamatok az Egyesült Államokban is végbementek a 80-as években, melyeket ott a járulékok és adók csökkenése kísért. Ma Magyarországon az az abszurd helyzet áll fenn, hogy az adók és járulékok emelése mellett történik a közkiadások jelentős csökkentése. Ez az eljárás azonban meglepő módon,

volumenéhez és tartalmához képest kis társadalmi ellenállásba ütközik.

A multinacionális vállaltok érdekeinek korlátlan képviselete

A napokban elfogadott gyógyszertörvény az egészségügyi piacon jelenlévő kisvállalkozások, a patikák tönkretételét célozta meg. A patikáktól egyrészt a jelentős bevételt jelentő vény nélkül kapható készítmények árusításának monopóliumát vonta meg a törvény, és adta át multinacionális áruházláncoknak, benzinkutaknak. Másrészt pedig a patikanyitás feltételeit változtatta meg olyan módon, hogy a korábbi törvény biztosította piacvédelem kereteit számolta fel és engedett szabad utat tőkeerős multinacionális vállalatoknak, melyek a financiálisan nehéz helyzetbe került patikákat már könnyen legyőzhetik a piacon. Tehát a hazai patikáknak mint kisvállalkozásoknak a sorsát már sikerült megpecsételni, és az egészségügyi piac ezen szegmensét már sikerült kiszolgáltatni multinacionális cégeknek.

Más a helyzet az egészségügyi ellátórendszerrel, mely eddig közjószág volt, ennek esetében érdemben piacról nem beszélhetünk. Ezt a szegmenst is vonzóvá kellett tenni multinacionális vállalatok számára, ezért elérendő célként jelölték meg Magyarországon a több-biztosítós rendszer bevezetését. Profitorientált cégek pedig csak akkor lépnek be a piacra, ha az számukra nyilvánvaló haszon megszerzésével kecsegtet. Ez a hazai patikahálózat sínre tételénél nagyobb feladatnak bizonyult. A kiadások csökkentését kellett elsősorban megvalósítani, amit árnyaltan az egészségügy privatizációjának –más országokban már végbevitt - több évtizedes tapasztalatait felhasználva több lépcsőben sikerült megvalósítani. Rögtön az első lépés a kórházi finanszírozás drasztikus csökkentése volt, az addig érvényben lévő TVK-k 95%-ra való csökkentése, HBCS-k megszűntetése illetve leértékelése. Ennek kettős célja volt; egyrészt az egészségügyi kiadások érzékelhető csökkentése, ami már önmagában is, nagy eredmény volt, ugyanakkor előrelátó módon előkészítették az intézményeket az önkormányzati választások utáni időkre is. Ez azt jelenti, hogy előre látható volt, hogyha a kormány munkához lát, akkor nyilvánvalóvá válnak a szándékai, melyek az önkormányzati választások elvesztéséhez vezetnek.

A kórházak és egyéb egészségügyi ellátó intézmények önkormányzati tulajdonban vannak, tehát ha erre az időre sikerül kellőképpen csődbe vinni ezeket az intézményeket, akkor az önkormányzatok szíves örömest szabadulnának tőlük, hogy legalább ezekre ne kelljen költeniük. Ezentúl csődbe ment kórházakat könnyebb felszámolni, illetve privatizálni. Az önkormányzati választások azonban túl közel voltak az új kormány munkába állásához, valamint az OEP bevételek csökkenése is csak később éreztette hatását, mert a kifizetések 3 hónappal a teljesítés után történnek, így a kórházak érezhetően rosszabbul funkcionáltak, de működőképességüket megőrizték.

Következő lépésként az egészségügyi ellátás közjószág jellegét kellett megszűntetni. Ezt a szándékát a liberális párt már a választások előtt deklarálta, miniszterelnökünk azonban csak jóval utána tette magáévá ezt az irányt, hosszas vívódás után a lelkiismeretére hallgatva.

Az ellátórendszer a lecsökkentett kifizetések után sem kecsegtetett azonban kellő nagyságú profittal, így azt tovább kellett fazonírozni. A kifizetéseket tehát még jobban kellett csökkenteni, aminek legjobb módja, ha a biztosított nem kerül kapcsolatba az ellátórendszerrel. Ennek jól bevált módszere a **co-payment**, mely már világszerte hatékonyan tartja vissza a beteget az orvostól. Az ideológia szerint a co-payment az ellátás megbecsülését hivatott elérni, valamint többlet bevételt jelent az ellátó intézményeknek, tényszerűen pedig **az ellátórendszertől való távoltartással az egészségpénztári kifizetéseket csökkenti**. A bevezetendő vizitdíj a járóbeteg rendelésektől, a választott orvosért járó térítés a kórházi ellátástól, a receptdíj pedig a gyógyszer felíratásától és szedésétől tartja távol a betegeket. Ezek természetesen most, a kezdeti időkben még széles tömegek számára vállalható összegek, de a későbbiekben, amennyiben a társadalom továbbra is gátlástalanul rendelőkbe, kórházakba jár, illetve csalárd módon gyógyszert szed, ezek az összegek szabadon emelhetők, és ezáltal nagyon jól szabályozható az egészségügyi szolgáltatásokat igénybevevők száma.

A kifizetéseket az ellátandó esetek számának szabályozott csökkentésével kívánják elérni, és erre a co-payment bevezetése után reális lehetőség nyílik. Ezzel párhuzamosan az ellátó intézmények kapacitását csökkentik. Ez tovább segíti az ellátáshoz való hozzáférés szándékolt akadályozását, melyet deklarálnak kormányzati szinten azzal,

hogy „jól kontrollálható" várólistákat hoznak létre. Ezen túl az eddig működő kórházak a bevezetett egészségügyi reform után rosszul mutatnának üresen.

A várólisták szándékolt létrehozása és duzzasztása etikailag nehezen magyarázható problémát vet fel, mert az igazolt egészségkárosodással rendelkező biztosított állapotának romlását, adott esetben a halálát idézheti elő a várakozás, ugyanakkor ez minden kétséget kizáróan az egyik legköltségkímélőbb megoldása a biztosítottak ellátásának.

A co-payement és a szabad orvosválasztás akadályozása hivatott felszámolni a hivatalosan alacsonyan tartott egészségügyi jövedelmek korrigálására létrejött paraszolvenciát. Ennek további támogatását célozza az intézményi bezárások, illetve átalakítások során létrejövő orvosi, ápolói és egyéb egészségügyi szakdolgozói munkanélküliség. Ezek a tényezők együttesen hivatottak arra, hogy az egészségügyben dolgozó, viszonylagos egzisztenciális biztonságban elő orvosok és szakdolgozók kiszolgáltatottságát hozzák létre, melynek következtében majd a dél-amerikai modellhez hasonlóan szívesen választják a multinacionális cégek által felkínált függelmi viszonyt. Tehát csak az dolgozhat, aki szerződik valamelyik multinacionális vállalat tulajdonát képező, vagy valamelyik multinacionális vállalattal szerződött kórházzal, vagy más egészségügyi intézménnyel.

Dél-Amerikában problémát jelentett, hogy a managed care rendszerek ugyan legtöbb esetben a kifizető egészségpénztár és ellátó rendszer közé tudtak ékelődni, és a kifizetések korlátozásával jelentős hasznot tudtak realizálni, mégsem tudtak teljes lefedettséget biztosítani, és még országon belül is meg tudták akadályozni bizonyos területeken a jelenlétüket. Magyarországon a korábbi kormányzati ciklusban jelentős liberális nyomás volt a managed care rendszer hazai bevezetésére, mely akkor még elhárítható volt, és a liberális koncepció is megváltozott látva a multinacionális cégek managed care rendszereinek korábbi hibáit és veszélyforrásait. Nyilvánvalóvá vált számukra, hogy minél kevesebb szereplője van egy rendszernek, annál kisebb a kockázati tényező, a hibaforrás, mely a profit maximalizálását akadályozhatja. Tehát a korábbi háromszereplős modellt (egészségpénztár, managed care vállalat, ellátó intézmények) kétszereplőssé alakítják (egymással élet-halál harcot vívó magánbiztosítók és az ellátó intéz-

mények). Így a bevételeket és a kifizetéseket könnyen és egyértelműen kézben tarthatják, valamint teljes lefedettséget tudnak biztosítani. Ezen túlmenően, míg a háromszereplős modell esetén a multinacionális vállalat kilépésével a rendszer működőképes, tehát a korábbi állapot könnyen visszaállítható, addig a kétszereplős modell esetén a multinacionális vállalatok kilépésével a rendszer azonnal működésképtelenné válik, és az eredeti állapot restaurációja jelentős nehézségekbe ütközik.

Elgondolkodtató, hogy az európai, döntően hamvába holt egészségügyi privatizációs kísérletek után, csak jelentős gazdasági nyomás alatt tartott, autoriter irányítás alatt lévő országokban tudtak sikereket elérni az egészségügy területén működő multinacionális vállalatok, és minden esetben feltételezhető volt az országot vezető politikusok jelentős korrumpálhatósága.

Szakmai szervezetek, mint láttuk Dél-Amerikában, több-kevesebb sikerrel álltak ellen a multinacionális vállalatok egészségügy területén történő térhódításának, a managed care rendszerek bevezetésének. Magyarországon a kormányzat e téren is hatékonyan működik. Gyakorlatilag az „egészségügyi reformmal" egy időben a szakmai szervezetek ellehetetlenítését is elindították. Az orvosi és gyógyszerész kamarát egyszerre kényszerítették a létéért való küzdelemre, és a szakmákat, az ágazatot érő koncentrált támadásnak való ellenállásra. Ezt a megosztást tovább fokozta az a szakmai szervezetek életében tudatosan létrehozott interregnum, melyet nem véletlenül a „reformok" bevezetésének időszakára időzítettek.

Összefoglalás

Magyarországon a nemzetközi pénzügyi szervek érdekeit képviselő kormányzati erők a dél-amerikai hibákból okulva az egészségügy privatizációjának eddig világviszonylatban is a legtökéletesebb formáját igyekeznek megvalósítani. A kisvállalkozások kiszolgáltatása, az egészségpénztár magánosítása, a pénztár kiadásainak kontrollált csökkentése mely a rendszer szabályozható hozzáférhetőségén alapszik a co-payment bevezetésével - tökéletes összhangban áll a nemzetközi pénztőke érdekeivel. Az eljárás további kifinomultságát mutatja, hogy

a rendszerben dolgozókat tökéletesen kiszolgáltatja ugyanennek a csoportnak – orvos munkaerőhiányból orvos munkanélküliséget teremt, valamint az egészségügyi dolgozók jövedelmi kilátásait nagymértékben rontja – így a munkaerő-piaci szempontok alapján is vonzóvá válik Magyarország. Azért, hogy mindezeket a változásokat pedig a leggördülékenyebben sikerüljön végbevinni, az ellenállást tanúsítható szakmai szervezeteket lehetetleníti el, működésüket korlátozza és zilálja szét a bevezetendő változások idejére.

Tulajdonképpen valahol büszkék lehetnénk rá, hogy az egészségügyi reform ilyen tökéletes, minden részletében átgondolt és alaposan összehangolt formáját éppen hazánkban valósítják meg. Nézzük meg azonban, hogy ez milyen következménnyel jár. Logikusan belátható, hogy a lakosság nagy részének és a nemzetközi pénztőkének az érdeke tökéletesen ellentétes, mert a jövőben az egészségügyi kiadás a privatizált pénztárak profitját csökkenti, melyre az érintett vállalatok kényesen fognak vigyázni. Közismert tény, mely a dél-amerikai modellekben már jól látszott, hogy a privatizált egészségügyből az ellátandók széles rétegei kiszorulnak. Ott pufferként működött alternatívaként a szegények ellátására meghagyott állami rendszer és infrastruktúra, melynek a kapacitása ugyan korlátozott volt, de a rászorulók egy részét el tudta látni. Jelenleg a tervek szerint Magyarországon nem marad ilyen rendszer, nem lesz ilyen infrastruktúra, mely a rendszerből kiszorulókat fel tudja venni. Hazánkban kérvény útján lehet majd „könnyítést" kérni, hogy valaki mégis bekerüljön az ellátórendszerbe. Ez azonban több szempontból is kétséges helyzetet teremt. A magánosított pénztárnak nem érdeke, hogy az általa, a saját hasznára működtetett rendszerbe a rászorulók bekerüljenek, és ezáltal a realizálható profitot csökkentse. A lecsökkentett kapacitással működő, gazdaságilag kritikus helyzetbe került intézmények számára szintén nem lesz vonzó az ilyen beteg. Tehát Magyarországon a társadalom egy része számára nem lesz hozzáférhető a rendszer, míg egy másik része számára csak korlátozottan lesz az. Mindemellett a reform semmiféle közegészségügyi programot nem tartalmaz. Ez a két hatás együttesen a lakosság egészségi állapotának érzékelhető romlásához vezet már rövidtávon. Járulékosan pedig a rendszerben dolgozók egzisztenciális lesüllyedése és növekvő munkanélkülisége várható.

Felhasznált irodalom:

J. C. Lewis: "Latin American Managed Care Partnering Opportunities", az *Association of Latin American Pre-Paid Health Plans* (ALAMI) nyolcadik konferenciáján ismertetett tanulmány, Sao Paulo, Brazília, 1996. november 8.

A Nemzetközi Egészségügyi Szervezet (*World Health Organization*) által támogatott latin-amerikai managed care tanulmányban résztvevõ szervezetek és kutatók: Buenos Aires-i Egyetem, Argentína (Celia Iriart, Silvia Faraone, Marcela Quiroga és Francisco Leone); Campinasi Egyetem, Brazília (Emerson Elias Merhy, Florianita Coelho Braga Campos); Közgyógyászat Kutató- és Tanító Csoport (*Grupo de Investigación y Capacitación en Medicina Social*), Santiago, Chile (Alfredo Estrada, Enrique Barilari, Silvia Riquelme, Jaime Sepúlveda, Marilú Soto és Carlos Montoya); Egészségkutató- és Tanácsadó Központ (*Centro de Estudios y Asesoría en Salud*), Qiuto, Ecuador (Arturio Campana, Jaime Breilh, Marcos Maldonado, Francisco Hidalgo), és az Új Mexikói Egyetem (*University of New Mexico*) (Howard Waitzkin, Karen Stocker). A kutatást Celia Iriart és Howard Waitzkin felügyelte. A kutatás egy korábbi változata megtalálható: K. Stocker, H. Waitzkin, C. Iriart: *"The Exportation of Managed Care to Latin America"* (A managed care latin-amerikai exportja), New England Journal of Medicine 340 (1999): 1131-1136. Az Egyesült Államokbeli kutatást részben a *Agency for Health Care Policy and Research* támogatta (1R01 HS09703).

World Bank, *World Development Report 1993: Invest in Health* (Washington DC, World Bank, 1993).

A.C. Laurell, O. Lopez, "Market Commodities and Poor Relief: The World Bank Proposal for Health", *International Journal of Health Services* 26 (1996): 1-18. A Világbank politikájának kritikáját India esetében lásd: M. Rao (ed), *Disinvesting in Health: The World Bank's Prescriptions for Health* (New Delhi: Sage, 1999). Afrika esetében lásd: M. Turshen, *Privatizing Health Services In Africa* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1999).

L. Kertesz, "The New World of Managed Care", *Modern Healthcare* (November 1997): 114-120.

M. Tangeman, "The Manana Pension Bonanza", *Institutional Investor* 31, 2 (1997): 69-72.

R. Ceniceros, "Managed Care Makes Inroads in Latin America", *Business Insurance* (October 6, 1997): 3-6.

Németh István

Egészségturizmus határok nélkül

A Pannon Termál Klaszter, mint nemzetközi partner

A 2001. év júniusában megfogalmazott együttműködési nyilatkozatok aláírásával a Nyugat-Dunántúl térségében elkezdődhetett egy olyan klaszterizációs folyamat, amely lehetőséget adott arra, hogy a régió egészségturisztikai vállalkozásai beágyazódjanak a Közép-Európai nagytérség gazdaságszerkezetébe.

Az innovatív, komplex együttműködést felvállaló tagok: gyógy- és termálfürdők, gyógyszállók, szanatórium regionáló idegenforgalmi és oktatási intézmények, tanácsadó cégek, valamint önkormányzatok a szervezeti fejlődés evolúciós folyamatát lezárva a kapcsolatok optimalizálásához, a vezető kompetenciák kialakításához, a fő funkciók meghatározásához, az információs rendszer felépítéséhez, a nemzetközi kapcsolatok leghatékonyabb fejlesztéséhez 2003. júniusában létrehozták a Pannon Termál Klaszter Közhasznú Egyesületet, majd 2003. augusztusában az üzleti tevékenységet is megvalósító Pannon Termál Klaszter Szolgáltató Közhasznú Társaságot.

A hálózat így szervezeti struktúrájában létrejött változások következményeként – határozottabb és szabályozottabb együttműködés keretében – nagyobb eséllyel tudja elérni alapvető célját, mely szerint a klaszter által összefogott régió a „A termálvízre épülő gyógyászat és a megújulás közép-európai központja" kíván lenni.

A tagok által megfogalmazott fő célkitűzések megvalósítása, valamint a klaszter helyzetének elemzése alapján – többek között – a következő egészségturisztikai jellegű feladatokat kell megoldani:

- Az egészségturizmus kínálatának nemzetközi versenyképességgel rendelkező hálózatát kell létrehozni, illetve működtetni.

- Tagsága ölelje fel e Dunántúlon található nemzetközileg versenyképes termékeket, szolgáltatásokat adó termálvizes fürdőket, a gyógyászati klinikai helyeket, az egyedi vonzerővel rendelkező szálláshelyeket, vendéglátó és szabadidős kínálatot nyújtó vállalkozásokat.
- Szakmai és kutató-fejlesztő alcsoportokat hozzon létre.
- Határokon átnyúló együttműködés keretében biztosítsa távolabbi piacokon is jelenlétét.

Mindezek következményeképpen az Európai Unióhoz történő csatlakozás lehetőségével elérhetővé vált a határok nélküli régióban való gondolkodás, amely odavezetett, hogy a Pannon Termál Klaszter 2003. júliusában Grazban csatlakozott az akkor még EWP-European Wellnes Project elnevezésű együttműködéshez és ezzel gyakorlatilag már belépett az Európai Unióba.

Verseny vagy határok nélküli együttműködés

A régiós egészségturisztikai döntések kialakításához is feltétlenül szükséges figyelembe venni azokat az alapvető társadalmi trendeket, amelyek az egészségturisztikai változásokat tartalmazzák.

Fontos befolyásoló tényezők a jövő termékfejlesztési és a versenyképes kínálati piacok létrehozása során a következő prognosztizáló társadalmi változások, illetve elvárások:

- Emelkedik az egyedülállók száma, kevesebb lesz a gyermek
- Idősödik a populáció, de az 50 felettiek fiatalosabban gondolkodnak, cselekednek
- Egyénre szabott kínálatok és nem csomagok a kívánatosak
- Virtuálisan követhetők a kínálati célpontok
- Magas minőségi elvárás, részletes informáltság alakul ki

A jövő vendége igényesebb és önkényeztetőbb lesz, mint valaha, így ennek eredményeként elvárja a turisztikai piactól, hogy olyan magas szintű szolgáltatásokat kínáljanak, amelyek illenek a változó életstílusukhoz.

A jelenlegi helyzetet elemezve érdemes áttekinteni egy egészségturisztikai termékalapú versenytárs-elemzést a közvetlen szomszédaink viszonylatában.

A következő táblázat a német piacon lévő hazai pozíciókat mutatja be, ahol az E: egyforma, az R: rosszabb, a J: jobb megítélést jelent.

1. táblázat: Hazai pozíciók a német piacon

Egészségturizmus	Ausztria	Csehország	Románia	Szlovákia	Szlovénia
Ár/érték arány	R	R	R	E	E
Gyógyhatás	R	E	E	E	E
Szolgáltatási színvonal	J	E	R	R	J
Infrastruktúra	J	E	R	R	J
Programok	J	E	R	R	E
Elérhetőség	J	J	R	R	R
Image	J	J	R	R	E

Forrás: Magyar Turizmus Rt.

Ausztria versenyelőnye főleg a korábban elkezdett és sokkal szélesebb skálájú wellness szolgáltatások terén nyilvánul meg: szalmától a rózsán át a savanyú káposzta levéig minden alternatív, illetve hagyományos népi gyógymód megtalálható a szolgáltatási palettán. A szolgáltatások ára viszont kétszerese, háromszorosa a hazainak.

A szomszédok közül Ausztria mellett Csehország számít még komoly vetélytársnak: Míg az osztrák vizek gyógyhatása nem túl jelentős, addig a csehországi gyógyvizek összetétele, gyógyhatása, a vízzel gyógyítható betegségek köre és az erre alapult gyógyászati eljárások nagyon hasonlóak a hazai adottságokhoz. Csehország nemzetközileg elismert fürdőhelyeinek, Karlovy Varynak, Marienbadnak versenyelőnyét a Monarchia-beli hangulat, a régi, patinás hotelek, fürdők múlt század elejei atmoszférája is adja, annak minden békebeli időkre emlékeztető kellékével.

Mindezen speciális értékek, termékek egyedileg értékesek, kisebb régiókban, térségekben márka létrehozására is alkalmasak, azonban nagyobb régiókban, távolabbi piacokon erőteljesebb megjelenés, komplexebb bázis vezethet hatékony sikerhez.

Ezen felismerés eredményeként jött létre Európában, de talán az egész világon egyedülállóan az az egészségturisztikai projekt, amelyet

Szlovénia, a Nyugat-Magyarországi régió (amelyet a Pannon Termál Klaszter képvisel), két osztrák tartomány, ill. a három ország összesen mintegy száz gyógyfürdője, gyógyszállodája, és más egészségturisztikai létesítménye, intézménye indított el, létrehozva a legnagyobb egészségturisztikai desztinációt a földrészen.

Az European Spa World egyesülés megalakulása

A projekt gyökerei 1999-re nyúlnak vissza. Ekkor tűzte ki célul a szövetségi kormány, hogy Ausztriát wellness desztinációként újra kell pozicionálni a nemzetközi piacon. Szakértői bizottságokat állítottak fel, akik tanulmánytervet készítettek a régiók feladatairól. Burgenland egyik fő feladatként a fürdőfejlesztéseket jelölte meg, majd a saját kínálati rendszerének kialakítása után a szomszédos országokkal való kapcsolat élénkítését határozta meg.

Burgenland tartomány először 2001-ben jelezte, hogy szeretne együttműködni a marketing területen a határmenti régiókkal.

2003 júliusában Burgenland, Pannónia (Nyugat-Magyarország), Szlovénia és Steiermark tartomány elindítottak egy határon átlépő, az Európai Unió támogatási rendszerébe illeszkedő wellness projektet, az EWP-European Wellnes Project-et.

Elsődleges projektgondolat tartalma: új egészségturisztikai és wellness termékeket kialakítani, különleges minőséget nyújtani, valamint az egészségturizmus vendégei számára az egyes régiókra jellemző kikapcsolódási lehetőségeket bemutatni és különleges üdülőélményt közvetíteni.

A projekt célja, hogy a régió/k/ előnyös természeti adottságait kihasználva egy közös turisztikai márkát alkotva, egységesen lépjenek fel minden résztvevő számára semleges harmadik piacon. A tagok elsődleges tesztpiaci helyszínként Németországot, Svájcot és Olaszországot jelölték meg. (2004-ben reménybeli piacoknak Oroszországot és Izraelt választották.) A résztvevők ezeken túl közös szinergia hatásokat céloznak meg az együttes márka erősítése és piaci ismertsége érdekében, valamint közösen nyújtanak be pályázatokat EU-s források elnyerésére.

Az egyesülés szervezeti struktúrájában (1. számú ábra) négy teljesen egyenrangú partner az anyagi hozzájárulástól függetlenül az el-

nökségben és a marketing bizottságban 2-2 fő részvételével egyenlő szavazati arányt, illetve feltételt képvisel.
Az együttműködés alapvető céljai:

- Egy új egészségturisztikai márka létrehozása
- A desztináció márka stratégiájának (Europas Grösste Wellness Region) megvalósítása, a márka pozicionálása
- A márka marketingje és a partnerek termékeinek értékesítése harmadik, nem hazai piacon
- A vendégéjszakák és a bevételek növelése a régióban
- Az Egyesülés működtetése 2003-2006
- A további működés feltételeinek megteremtése /2007-től/

A fő célkitűzések megvalósításával el kell érni a régió egészségturisztikai fejlődésén keresztül:

- A közreműködő régiók és az egészséges életmód támogatását
- A regionális fejlődés előmozdítását:
  - Új üzleti lehetőségek
  - Egészségtudat erősítése a régió lakosságán belül
  - A szinergia kihasználása és a know-how átvétele, átadása
- A tagok aktívabb részvételét az első számú Spa desztináció kínálatának kialakításánál

2. táblázat: A tervezett költségvetés alakulása (euróban)

	2003	2004	2005
Burgenland	235.000	300.000	300.000
Steiermark	235.000	300.000	300.000
Szlovénia	30.000	72.000	150.000
Pannónia	40.000	40.000	150.000
Összesen	540.000	712.000	900.000

A Pannon Termál Klaszter részére az anyagi forrásokat a Magyar Turizmus Rt. biztosítja.

Az együttműködők a projekt hivatalos nyelveként a németet jelölték meg. A technikai, adminisztratív hátteret a Stájer Turisztikai Hiva-

tal biztosítja egy főállású és egy részmunkaidős alkalmazottal. A résztvevők első lépésként meghatározták a szervezet akciótervét, az első időszak marketingmunkájának költségvetését és kiválaszottak egy reklámügynökséget, amely megkezdte az együttműködés különböző arculati elemeinek kialakítását.

A szerveződés eredetileg az European Wellness Projekt nevet viselte, de a reklámmegbízást elnyerő osztrák ügynökség közös márkanévként az European Health Area, németül a Grenzenlos Wohlfühlen kifejezést javasolta, kiegészítve a résztvevők: Burgenland, Pannonia, Steiermark, Slovenia névvel. A márkanév további piackutatások hatására módosult European Spa World-ra, az állandó társ azonban továbbra is a Grenzenlos Wohlfühlen maradt.

A határok nélküli régiók

A négy régió mindegyike a kikapcsolódás és az egészség sajátos világát kínálja a vendégeknek. Régiós szokások, egyedi táji adottságok, egyedülálló kulturális élmények, és a kulináris változatosság adják az European Spa World vonzerejét. A természeti erőforrások, a vendégszeretet, valamint a wellness és egészségkínálat garantált minősége páratlan kapcsolódási lehetőséget biztosítanak ezen a régión belül. (2. számú ábra)

Az ismert magyar „pannon" erősségeken kívül Szlovéniában a „wellness, termálfürdők, kúrák és természet" szlogen egyesíti a természet sokszínűségét, a legkülönfélébb földrajzi adottságokat, a gazdag kulturális életet és az igényes kikapcsolódási programokat. Az ESW együttműködés szlovén partnerei gyógyfürdők, klimatikus gyógycentrumok, valamint gyógyszállodák. A termálforrások mellett helyi ásványvizek jótékony hatásának is örvendhetnek (Radenska, stb.).

A legtöbb szlovéniai gyógyfürdő vize meghatározott betegségek gyógyítására alkalmas és a fürdőben szakorvosok állnak rendelkezésre. A természetes adottságok és a klasszikus terápiás eljárások mellett az orvosok számos fizioterápiás eljárást, elektro- és kinezioterápiát alkalmaznak, de a vízgyógyászat és a vízre alapozott kezelések sem hiányoznak a terápiás arzenálból. A wellness programokat Szlovéniában nemcsak a gyógyfürdők kínálják, hanem azok megvásárolhatók a

nagyobb városok modern kiépítésű hoteleiben és wellness centrumaiban, különös tekintettel a turisztikai központokra.

A burgenlandi termálfürdők világa - az északi Rosalia régióban található idilli dombvidéktől a napfényes Közép-Burgenlandon át Dél-Burgenlandig húzódik. Az ide látogató vendégek jó közérzetéről a változatos wellness-, illetve gyógyszolgáltatások gondoskodnak. A termálfürdők kínálatának gyöngyszemei a Lutzmannsburg Frankenaui Sonnentherme, Bad Tatzmannsdorf, a Stegersbachi Termálfürdő, a Loipersdorfi Fürdő, valamint a tradicionális gyógyhely a Sauerbrunni Fürdő.

Ausztria legelevenebb tartományából, Steiermarkból az együttműködésben részt vevő partnerek (termálfürdők, hotelek) az alábbi 3 pillérre építik kínálataikat: „ember, természet, termék", melyekkel új, felejthetetlen, élményteli szabadidős piacot teremtenek. Az öt termálcentrum – Bad Radkersburg, Bad Gleichenberg, Loipersdorf, Bad Blumau és Bad Waltersdorf – wellness és egészségturisztikai kínálata mellett a kulináris termékek, az érintetlen természet, az alpesi legelők, a lágy dombok, a bor- és a gyömölcskultúra, valamint a tematikus utak /borút, almaút/ alkotják a stájer wellness szolgáltatásokat.

A „szívből jövő kínálatok" közé az egészség, a wellness, a fitnesz, a szépség és élvezetek körébe tartozó szolgáltatások tartoznak, amelyek különös hangsúlyt fektetnek a vendégekkel való találkozás minőségére, és olyan attraktív turisztikai csomagot kínálnak – a három életforrás pillérre alapozva – amelyek összetéveszthetetlenek és érzelmi értéktöbblettel bírnak. (3. számú ábra).

Összességében kialakulnak a következő komoly előnyöket biztosító erősségek:

- határon átnyúló együttműködés;
- 3 ország régióinak összefogása;
- szuperlatívuszokban való gondolkodás: a területen található medencék vízfelülete (105.798 m^2), csúszdák hossza (3.459 m), masszírozó kezek száma (13.338), golfpályák száma (226), kerékpárutak hossza (11.970.000 m), nyugágyak száma (21.715), szaunák (341). (6. számú ábra);
- a Know-how-k átvétele;
- német, svájci és olasz piacon való megjelenés;

- a résztvevők imázsát erősíti az együttműködésben való részvétel;
- EU-s előnyök növelése;
- Európa legnagyobb termálvízre alapozott együttműködése.

Lehetőségek, célok, feladatok

A régiók együttműködése mindenekelőtt egy közös márkakialakítás érdekében elsődlegesnek ítélte meg a következő feladatok végrehajtását:

- közös márkapolitika és marketingterv meghatározása, tesztpiacok kijelölése, marketing mix kialakítása;
- márkafejlesztés az országok vezető termékeivel.

A megvalósítás kommunikációs eszközeit tekintve elsőrendű fontossággal a résztvevők az alábbi PR akciókat látták leghatékonyabbnak:

- Internet: www.european spa world.com
- TV-csatornák:
  - TV München /spots/
  - ARD „Keinschöner Land" műsorban a tagok bemutatása, tájak, folklór, stb.
- Rádió Arabella: beszélgetések, riportok, reklámok
- Nyomtatott sajtó: hirdetések, PR cikkek
- Utazási irodák:
  - Kuoni-Reisebüros katalógus „Grenzenlos Wohlfühlen"
  - Fit Reisen
  - KEWEL Reisen

Az együttműködés 2006. évre vonatkozó PR és marketing koncepcióját a legmagasabb szakmai elvárások szem előtt tartásával egy turisztikai szakirányra specializálódott német vállalkozó dolgozta ki.

A jövő programjában már az akciós repülőutak megszervezése, valamint a Digitális Turizmus Asszisztens rendszer megvalósítása került elérhető közelségbe.

Mindent összevetve az European Spa World együttműködés keretében 2006-ig megvalósítható az a célkitűzés, hogy Európa legjelentősebb és legnagyobb egészségturisztikai desztinációjában a Pannon

régió európai hírű gyógyturisztikai termékei eddig elérhetetlen marketingcsatornákon a nemzetközi piacon is hangsúlyozott kínálati feltételekkel megjelenhessenek.

Összefoglalás

A Nyugat-Magyarországi régió egészségturisztikai vállalkozásait összefogó 2003. júniusában egyesületté formálódó Pannon Termál Klaszter által létrehozott közhasznú társaság hálózati, szervezeti struktúrájában alkalmassá vált európai, határok nélküli együttműködésekben való részvételre.

A térségben adott termálvízre épülő szolgáltatások szinergiáit kihasználva – osztrák kezdeményezésre – 2003-ban megalakult egy olyan 2006-ig tervezett nagyrégiós szerveződés, az European Spa World, amely kellő források birtokában a következő fő célokat tűzte ki megvalósításra: új egészségturisztikai márka létrehozása (Grenzenlos Wohlfühlen), a desztináció stratégiájának megvalósítása (Europas Grösste Wellnes Region), egészségturisztikai termékek értékesítése nem hazai piacokon, egészséges életmód és egészségtudat erősítése a térségen belül és a ESW további működési feltételeinek megteremtése 2007-től.

Az egyesülés már működésének első két évében jelentős akciósikereket ért el a márkakialakítás, valamint a marketingtevékenység területén és 2005. évre is bíztatóak az előzetes szakmai értékelések.

Mindent összevetve az Europen Spa World együttműködés lehetőségeivel megvalósítható az a célkitűzés, hogy Európa legjelentősebb és legnagyobb egészségturisztikai desztinációjában a Pannon régió európai hírű gyógyturisztikai szolgáltatásai, termékei eddig elérhetetlen marketingcsatornákon a nemzetközi piacon is kiemelt jól kommunikált kínálati körben jelenjenek meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Gyurácz Gergely J. (2005): A Büki Gyógyfürdő Rt. részvétele az European Spa World nemzetközi együttműködésben. Diplomadolgozat. Székesfehérvár 2005.

Hegymegi J. (2004): A Pannon Termál Klaszter tagjai már beléptek az EU-ba! (Elhangzott előadás kézirata) Budapest. 2004.
Németh István (2004): A klaszterek, mint az egészségturizmus fejlesztésének hálózatai. Balneológia, Gyógyfürdőügy, Gyógyidegenforgalom. XXXIII. évf. 1.szám. Budapest. 2004.
Németh István (2004): Együttműködve versenyezni. Mérnök Újság. XI évf. 1.szám. Budapest. 2004.

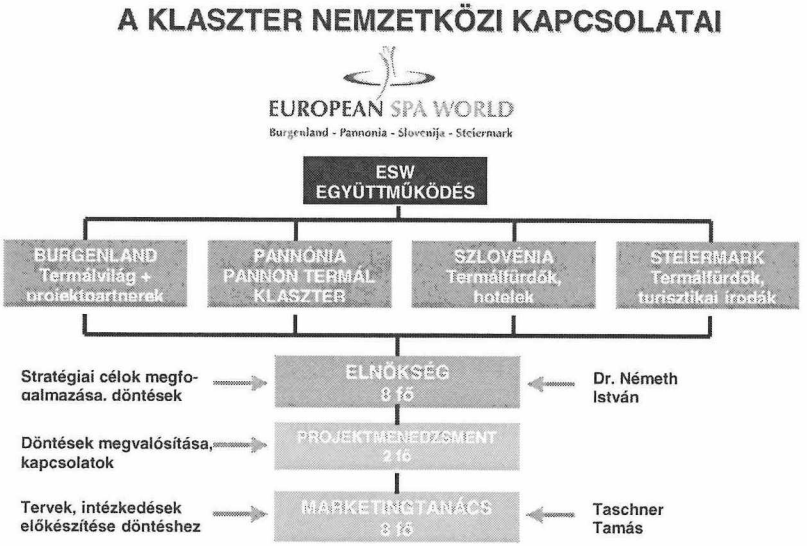

1. ábra: ESW szervezeti felépítése

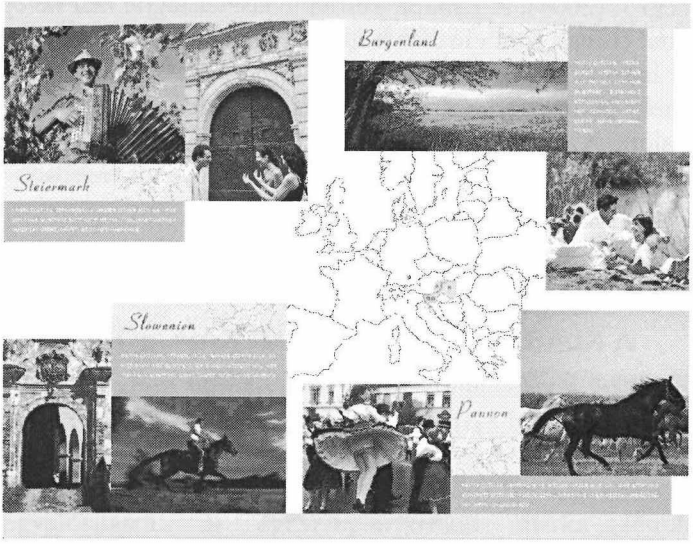

2. ábra: A régió erősségei

3. ábra: A régió szuperlatívuszai

Váradi Ágnes

Az atipikus szerződések előzményei a római jogban[1]

I. Az atipikus szerződésekről általában

1. Az atipikus szerződések kialakulása és jelentősége a modern jogban

A modern kötelmi, pénzügyi illetve gazdasági jog kapcsolódásának sajátos területe, az atipikus szerződések témaköre a XIX. századi jogban bekövetkezett szemléleti változások eredményének tekinthető.

A természetjog hatására a legjelentősebb európai magánjogi kódexek szinte mindegyike[2] alapelvként deklarálta a szerződési szabadság princípiumát. Az ennek hatására kialakuló újszerű jogi képződmények már szétfeszítették a hagyományos értelemben vett polgári jog kereteit, lehetővé téve az üzletszerű gazdálkodás, a tömegméretű vagyoni és árukapcsolatok, a nagyméretű beruházások valamint a nemzetközi határokat átlépő ügyleti viszonyok szerződési igényeinek jogi artikulációját.

Modern polgári jogunk egyik sarkalatos kérdéseként tarthatjuk tehát számon az ezen folyamat eredményeként előálló atipikus szerződések problematikáját. A gazdasági szervezetek szerződési kapcsolatait általában merev típuskényszer jellemezte, s ez olyannyira tartósnak bizonyult, hogy a szerződések atipikus csoportjának hazai kialakulása csak a XX. század végén jelentkező gazdasági és joggyakorlati

---

[1] A téma konzulense: Dr. Kállay István, docens, Széchenyi István Egyetem, Jogtörténeti Tanszék

[2] Az európai kódexek közül a BGB. 305.§-a mondja ki *a Vertragsfreiheit* elvét összhangban a német alkotmány 2.§ (1) bekezdésével. A francia Code civil 1134.§-a rendelkezik az *autonomie de la volonté* fogalmáról.

változások hatásaira vezethető vissza.

Ennek a feloldási igénye indította meg azt a folyamatot, melynek eredményeképpen a történetileg kifejlődött, szilárd szerződési típusok hiányában kialakulhatott az atipikus szerződések gyakorlata. A gazdasági jogban alapvető jelentőségű faktoring, franchise, timesharing vagy lízing szerződések szabályozása azonban polgári jogi szempontból kevéssé tisztázott.

2. Az atipikus szerződések a hatályos magyar jogban

Még maga az általánosan elfogadott, összefoglaló elnevezésük, az atipikus szerződés sem vezethető le a Ptk. alapján, hiszen a hatályos magyar Polgári Törvénykönyv „Egyes szerződések" (Negyedik rész, III. cím) fejezete sem rendelkezik atipikus kontraktusokról.
A megnevezés annyiban támasztható alá hatályos jogunk alapján, hogy ezek a Polgári Törvénykönyvben nevesített szerződések sorába nem illeszthetők.

Jogrendszerbeli helyzetük éppen a tisztázatlan magánjogi vonatkozásuk miatt nem rendezett. Törvényi, kormányrendeleti szinten vagy nemzetközi egyezmények révén nyertek elismerést a magyar jogban.

Az atipikus szerződések általános jellemzőinek felsorolásakor ki kell térnünk arra, hogy kialakulásuk a szerződési típusszabadság általános tételéből vezethető le, ami egyben azt is jelenti, hogy a felek a jogszabályba-ütközés tilalmának betartásával ezen megállapodásokat tetszőleges tartalommal kitölthetik és a szerződések általános szabályai rájuk is irányadóak. Gyakran az általános szerződési feltételek létére ill. a blankettaszerződésekre épülnek ezek a szerződési tényállások, szabályozásuk a külföldi gyakorlati és jogalkotási minták ill. a hazai jogszokások összehangolásának eredményeként jött létre.

Közös vonásuk, hogy általában hosszabb távú piaci kapcsolatokat rendeznek, és így tartós jogviszonyra irányulnak a távollévők közötti szerződés, valamint házaló kereskedés kivételével.

Alkalmazási körükből egyben az is levezethető, hogy az atipikus szerződések egyik oldalán a Ptk. 685.§ c) pontjában meghatározott gazdálkodó szervezet áll, bár a jogi felfogás nem zárja ki azt sem, hogy mindkét résztvevő fél gazdálkodó szervezet legyen.

Ez a jellemzés azonban nem tisztázza a különböző szerződések kapcsolatát, a csoportosítás alapjául szolgáló kritériumok összességét, s így a kör esetleges bővítése is nehézségekbe ütközhetne.

3. Az atipikus szerződések szabályozásának tervezete az új Ptk.-ban

Az új Polgári Törvénykönyv vonatkozásában[1] is problémaként merült fel az atipikus szerződések kodifikálása. Szabályozásukra vonatkozóan több megoldás is felvetődött.

Létezik az abszorpciós elmélet, mely a Ptk.-ban nevesített szerződésekben való feloldását javasolja az említett kontraktusoknak.

Ez azt jelentené, hogy az egyes atipikus szerződéssel legtöbb hasonlóságot felmutató Ptk.-ban nevesített szerződéssel kapcsolatos előírásokat kellene alkalmassá tenni az adott atipikus szerződés befogadására.

A kombinációs elmélet alapján ezen szerződések különböző elemeit a Ptk. egyes nevesített szerződéseinek szabályai szerint kellene elbírálni.

Az analogikus szemlélet a Ptk. általános szerződési szabályait alkalmazná, míg a kreációs elmélet külön jogszabályok megalkotásával orvosolná a helyzetet.

A cél a magánjogi anyag újrakodifikálása során nyilvánvalóan az lenne, hogy a különböző szerződési típusokat a kódexen belül szabályozzák.

Természetesen ez a cél a fennálló szerződési rendszeren belül is megvalósítható lenne, hiszen tartalmát tekintve például a házaló kereskedésre vonatkozó szerződés tekinthető az adásvétel különös nemének, vagy a kereskedelmi ügynöki szerződés a megbízás egy esetének. Ezzel a módszerrel szinte mindegyik ilyen szerződés elhelyezhető a Ptk. rendszerében.

Azonban ez a gyakorlat a problémát nem oldaná meg, sőt inkább az áttekinthetőség rovására menne. Problémát jelent emellett, hogy a bírói jogalkalmazás is más utat követ: Általában eredményorientált megközelítést találunk, azaz nem a minősítésre, hanem a jogügylet

[1] A koncepció közzétéve: Magyar Közlöny XV (2002. január 31.)

elbírálására koncentrál. Nyilvánvalóan ez is a szabályozás hiányosságaiból ered.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a kérdés átfogó és korrekt rendezése számos nehézséget vet fel. Ilyen, a hatályos jog alapján nehezen magyarázható esetekben tanácsért fordulhatunk a jogtörténet eredményeihez, jelen esetben a római joghoz.

Nyilvánvaló, hogy egy ennyire modern tárgykör esetében az előzmények felkutatása nem jelentheti azt, hogy a iustinianusi kodifikáció anyagát fellapozva konkrét eseteket találunk egy ökör lízingeléséről[2] vagy 100 sestertiusos összegről szóló faktoring[3] szerződésről.

Éppen ezért nem is annyira a kötelmi jogra vonatkozó szabályozásból célszerű kiindulni, sőt teljes mértékben el kell szakadnunk az újkori mintákra vonatkozó ismereteinktől.

II. Szerződési típusszabadság a római jogban?

1. A római szerződési jog rendszere általában

Elsőként egy tudományos közhelynek számító tétellel kapcsolatban kell véleményt formálnunk, miszerint a római jog csak meghatározott típusú megállapodásokat ismert el szerződéseknek. Ha ugyanis ezt az általánosságban megfogalmazott tételt kiindulópontként elfogadjuk, akkor római jogi szempontból értelmezhetetlenné válik az atipikus szerződések egész kérdésköre.

---

[2] Az 1996. évi CXII. törvény alapján a lízing olyan tevékenység, amelynek során a lízingbeadó ingatlan vagy ingó dolog tulajdonjogát, illetve vagyoni értékű jogot a lízingbe vevő határozott idejű használatába adja olyan módon, hogy az a lízingbe vevő könyveiben kerül kimutatásra

[3] Az 1997. évi LXXXV. törvény alapján a faktoring szerződés az a szerződés, amelyet az egyik fél, a szállító a másik szerződő féllel, a faktorral köt, és ennek alapján a szállító a faktorra engedményezi az olyan adásvételi szerződésből keletkezett kinnlevőségeit, amelyek a szállító és a vevő által kötött szerződésekből erednek, feltéve, hogy ezen szerződések tárgyát az adós nem személyes, családi vagy háztartási használat céljából szerezte meg.

Nem szabad tehát figyelmen kívül hagyni, hogy a tiszta és szinte feloldhatatlannak minősülő formakötöttség csak az archaikus rendszert jellemezte, s már a préklasszikus kortól oldódni kezdett ez a merev szemlélet. Szerződésnek ettől kezdődően mindig az az akaratmegegyezés számított, mely az általánosan elfogadott érvényességi kellékekkel rendelkezett. Azaz a préklasszikus korban a szerződés érvényességét a tényleges dologátadáshoz kötötték, majd a klasszikus korban a szóbeliség terjedésével, és a *bona fides* elvének tudatosulásától a konszenzuál-szerződések puszta akaratmegegyezés-ként is kötelező erővel bírtak.

Az atipikus szerződéseket, mint a szerződések általános formai ill. tartalmi kellékeivel nem rendelkező *contractusok*at tehát csak a verbál-, konszenzuál-, litterál-, illetve reálszerződések fogalmi körén kívül értelmezhetjük.

Kezdetként tehát az eljárásjog felé fordulunk: elsősorban az *actiók* köre szolgálhat érdekes megállapításokkal.

Az elképzelés, miszerint tekintsünk egy ennyire tipikusan anyagi jogi probléma előzményének kutatásakor az eljárásjogra, talán nem is tűnik annyira abszurdnak, ha felidézzük, hogy a rómaiak számára a per a jog bölcsője volt.

Azaz a teljes jogrendszer elméleti alapja a kontradiktórius peres eljárás, ebből az is következik, hogy elsősorban a mindennapi életben felmerülő joghézagok, tisztázatlan jogi helyzetek szolgáltatták az alapot a jogfejlesztéshez.

S hogy mit is vizsgálunk konkrétan a következőkben? Az elsődleges cél annak a bemutatása, milyen hatást gyakorolt a *praescriptis verbis actio* megjelenése a szerződési rendszerre, különösen az átlagostól eltérő, atipikus szerződési tényállások kikényszeríthetősége, érvényesíthetősége vonatkozásában. Ennek részeként térnék ki a *praescriptis verbis actio* kialakulásáról ill. szerepéről alkotott különböző nézetekre. Ezt követően az *actio* alkalmazási körét vizsgálnám más eljárási eszközökkel összefüggésben, valamint konkrét használatát szemléltetném egyedi tényállásokon keresztül.

III. A praescriptis verbis actio eredete

Mindenekelőtt a *praescriptis verbis actio* eredetét kell megvizsgálni. Rendkívül ellentmondásos kutatásokkal találkozunk ebben a vonatkozásban. A XIX. században és még a XX. század elején is a szerzők többsége úgy vélte, hogy a kereset teljes mértékig klasszikus eredetű és elsősorban a praetori edictumból származtatható. Más vélemények szerint azonban a kereset bizánci „találmány", mely Iustinianus nevéhez ill. a bejrúti iskola jogtudósaihoz kapcsolható. Ezt a nézetet fogalmazza meg KASER is, aki a *praescriptis verbis actiót*, mint az innominát kontraktusok peresítésének legfőbb eszközét a Kelet-római Birodalom jogfejlődéséhez kapcsolja.[4] Mindez tehát azt jelenti, hogy az *actio* megjelenése, végleges formában való kialakulása a Kr. u. IV. század körüli időszakra tehető.

Maga az elnevezés is meglehetősen nehezen értelmezhető. Az értelmezési problémák főként abból a GRADENWITZ által megfogalmazott nézetből származnak, mely szerint a *praescriptis verbis agere* kifejezést és az *actio praescriptis verbis*t egymástól elkülönítetten kell kezelni.[5]

„*Agere praescriptis verbis* jó latinságú kifejezés, melynél az utolsó két szó alakját ablativusként kell értelmezni. *Actio praescriptis verbis* nyilvánvalóan rossz latinságú, ez a kifejezés ezért természetesen csak jóval később alakulhatott ki, mint a *praescriptis verbis agere*."

Ez az általánosan elfogadottnak tekinthető nézet összekapcsolódik azzal a fent említett tézissel, hogy a *praescriptis verbis actio* csak a bizánci jogtudósok idején alakult ki, akik közismerten nem művelték olyan magas fokon a latin nyelvet.

Egyes szerzők a kifejezést a *praescriptió*ból eredeztetik, mely a formula rendkívüli alkatrésze, melyben lehetőség nyílott egyedi igények szerinti tényállás-rögzítésre, s mint ilyen a *demonstratiót* helyettesítette.

---

[4] Kaser, Max-Knütel, Rolf: *Das Römische Privatrecht*, München 2003. p. 295

[5] „ Agere praescriptis verbis ist gutes Latein, bei welchem die beiden letzten Worte als ablativus aufzufassen sind, *actio* praescriptis verbis offenber schlecht lateinisch, ... dieser Ausdruck kann sich natürlich erst viel später entwickelt haben, als praescriptis verbis agere." Gradenwitz, Otto: *Interpolationen in den Pandekten,* Berlin 1887. p. 124

Ebben az esetben a kifejezés teljessé tétele, kiegészítése lehet célszerű.

Ehelyütt vegyük alapul a BESSENYŐ ANDRÁS által megalkotott kifejzést: *actio quae praesciptis verbis subicitur.*[6] Így a meghatározás arra utalna, hogy a tulajdonképpeni keresetformula a *praescriptio* után helyezkedik el. Ez alátámasztható a források alapján is, a gaiusi Institúciók egy részlete alapján (Gai. 4, 137).

A kronológiánk szempontjából azonban ennek a tételnek az elfogadásával egyben az is következik, hogy a kereset kialakulása már a formuláris eljárás időszakára, a Kr. e. II. századra tehető.

A formuláris eljárás megszűntével[7] aztán fokozatosan elveszítették jelentőségüket a formulához kötődő sajátos kifejezések. Így *a praescripta verba* kifejezés a bizánci korban önálló értelmezést nyert, méghozzá tartalma alapján a tényállás-ismertetés megnevezésévé válik.

Ez egyben magyarázza azt is, hogy a szerzők többsége miért csak a klasszikus kor végére, sőt inkább már a posztklasszikus kor elejére teszi a *praescriptis verbis actio* végleges formában történő kialakulását.

IV. Bevezetés a *praescriptis verbis actio* alkalmazásába: egy konkrét eset

Azaz ha egy adott eset nem illeszkedik egyetlen meglévő sémára sem, ha egy *contractus*ban foglalt tényállás nem feleltethető meg egyetlen *actio* követelményeinek sem, akkor beszélhetünk ennek a speciális keresetnek az alkalmazásáról.

Egy ilyen esetet tár elénk Africanus egy konkrét kérdésre válaszolva a *Digesta* 19. könyvében: [8]

„Titius Semproniusnak 30 aranyat adott és abban állapodtak meg, hogy Sempronius a pénzzel megtermelt haszonból leró egy olyan adót,

---

[6] Bessenyő András: *Vitatott formulaszerkesztési problémák (condictio incerti, actio incerti civilis, actio praescriptis verbis, actio in factum civilis).* In: Jogtörténeti tanulmányok VII, Pécs 2001. p. 100

[7] A formulák alkalmazásának megtiltására 342-ben került sor.

[8] D. 19, 5, 24

amit Titiusnak kellett volna megfizetnie. Itt a kamatlábként 6 százalékot vettek fel. Ha Sempronius kevesebb adót fizet, mint a kamat összege, akkor a különbözetet meg kell fizetnie Titiusnak. Ha azonban több adót fizetett, akkor annak összegét a tőketartozásból levonhatja. Ha azonban az adók összege átlépné a tőke és a kamatok összegét, akkor Titius köteles a többletet Semproniusnak visszafizetni. Mindezt azonban nem foglalták *stipulatió*ba.

Titius azt kérdezte, hogy milyen keresettel követelhetné Semproniustól azt az összeget, amennyivel több kamatbevételre tett szert, mint amennyit adóként kifizetett. Iulianus az ügyet megvizsgálva a következőképpen döntött: Ugyan a kölcsönadott pénz kamatait csak akkor lehet követelni, ha azt *stipulatió*ba foglalták.

Iulianus a felek érdekeire tekintettel biztonságosabbnak látja egy az esethez igazodó keresetet az előírt szavak útján megindítani kiváltképp azért, mert abban állapodtak meg, hogy a kamat értékén túli fizetést a tőketartozásból kell levonni. Egy ilyen megállapodás azonban nem felelne meg a jogi szabályoknak és a kölcsön céljának."

Mit is jelent ez valójában, mi a nehézség a praetor számára?

Mivel a megállapodás rendkívül összetett, a perigénynek nem tud maradéktalanul megfeleltetni egyetlen *actió*t sem.

Pénzkölcsön alapján indítható kereset megindítása nem tanácsos a felperesnek, mivel a kamatkikötést *stipulatió*ban nem rögzítették, így a perigény legfeljebb a tőketartozásra irányulhat.

*Mandatum*ra hivatkozva a képviselet szabályainak megfelelően is lehetséges lenne *actio* kérése, de ebben az esetben, ha az alperes gondatlansága, ill. rosszhiszeműsége nem nyer bizonyítást, akkor a felperes a kamatoktól és még magától a tőketartozástól is elesne.

Felvethető még a *locupletatio iniusta* esete, de a jogalap nélküli gazdagodásra hivatkozni csak akkor lehet, ha *datio* fennáll. A kérdésben említett maradék összeg esetében azonban *datió*ról nincs szó, ez a hitelből megszerzett összegnek egy része. Így tehát a felperes ezen az alapon sem követelheti a 6%-on túli összeget.

A jogtudós javasolja a konkrét tényállásnak megfelelő kereseti igénnyel történő fellépést.

Itt érkezünk el a központi problémához: Milyen esetekre tartja fenn a praetor ezen speciális *actio* lehetőségét? Van-e rendszer, összefüg-

gés az egyes esetek között? Illetve: Milyen kapcsolatban áll az *actio* az eljárásjog, a keresetek rendszerének többi elemével?

V. A *praescriptis verbis actio* helyzete az eljárási jog rendszerében

1. A praescriptis verbis actio és az in factum actio

A. Az *in factum actio*

Kezdjük először a vizsgálódást az *in factum actió*k fogalmánál! A szerzők többsége ugyanis ezzel az *actió*val rokonítja a *praescriptis verbis actió*t. Általánosságban azt mondhatjuk el, hogy az *in factum actió*k olyan kereseti csoportot jelentettek, mely a praetornak arra az ígéretére épült, hogy adott, az edictumban meghatározott esetekben megadja a keresetindítás jogát, méghozzá olyan keresetforma alapján, melynek vázát az albumon szintén közzétette.[9] Ezen *actió*k egy része önálló megnevezést nyert, mint az *actio de dolo*, *actio negotiorum gestorum*, míg általánosságban az *in factum actió*k elnevezést a névtelen szerződések kategóriájában történő alkalmazásra tartották fenn.

A részletesebb vizsgálódásokhoz nyújt segítséget a KASER–féle Römisches Privatrecht[10], mely szerint az *in factum actio* a *bonae fidei actió*k mintájára kialakuló, a megállapodásbeli hiányosságok pótlására, kiegészítésére szolgáló olyan *actio*, melyet a praetor akkor adott meg, ha a megállapodás kölcsönös teljesítésre szólt, tehát szinallagmatikus jellegű volt.

Gyakran megtörténik, hogy a már kialakult közönséges kereseteket nem lehet alkalmazni, ezért egyszerűbb *az in factum*nak nevezett keresetekhez fordulni.

---

[9] " the number of varieties was practically unlimited, although for the most part granted in pursuance of the praetor's promise in the edict that under such and such circumstances he would make a remit to a judex and formulated in accordance with the relative skeleton styles also published on the album." Muirhead, James: *Historical Introduction to the private law of Rome*, Edinburgh 1886. p. 364

[10] Kaser, M. –Knütel, R.: op. cit. p. 294

A praetori formulákban megjelenő keresetek rengeteg élethelyzetet felöleltek, a típusszövegek állandóan rendelkezésre álltak. Mindezen esetek azonban típusesetek a hozzájuk tartozó *actió*val és a kapcsolódó *formulá*val. A probléma gyökereinek megragadásakor a támpontot pedig éppen a homályos mivolta miatt már kritika tárgyává tett atipikus szó jelentheti.

Azaz mi a helyzet akkor, ha egy adott eset nem illeszkedik egyetlen meglévő sémára sem, ha egy *contractus*ban foglalt tényállás nem feleltethető meg egyetlen *actio* követelményeinek sem? Vajon ez az az eset, ahol a *praescriptis verbis actio* előtérbe kerül? S, ha igen, akkor mint egy *in factum actio*, vagy mint egy önálló eljárásjogi jogsegély?

B. Az in factum actio és a praescriptis verbis actio összefüggései

Azaz az első kérdés, hogy milyen összefüggést találunk a *praescriptis verbis actio* és a fentiekben tárgyalt *in factum actiók* között. Elsőre úgy tűnhet, hogy az *in factum actiók* összefoglaló megnevezése alatt a *praescriptis verbis* egyfajta altípust jelent.

Ha ez így van, akkor kellene lennie még további olyan kereseteknek, melyek ebbe a csoportba tartoznak. A FÖLDI ANDRÁS-HAMZA GÁBOR szerzőpáros által írott római jogi tankönyv ehelyütt[11] utal még az *in factum civilis actio* és az *actio incerti civilis* megjelölésekre.

Az *actio in factum civilis* megítélése azonban a római joggal foglaklozó szerzők körében sem teljsen egységes. A FÖLDI-HAMZA tankönyv[12] például az *actiót* nem a *praescriptis verbis actio* interpolált megnevezéseként értelmezi, hanem önálló jogsegélyként.

Több, egymással szembenálló nézet mellett létezik egy köztes álláspont is, amelynek legnagyobb előnye, hogy beleilleszthető egy általános fejlődéselméletbe, s egyben utal az *in factum civilis actio* és a *praescriptis verbis actio* közti szoros kapcsolatra.

A fragmentumokban nyer ugyanis bizonyítást az a megállapítás, az interpoláció csak a magyarázó kifejezésnek (*id est praescriptis verbis*)

[11] Földi András-Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*, Budapest 2005. p. 504

[12] Földi A.-Hamza G.: op. cit. p. 504

a beszúrására korlátozódott, és a töredékben a *civilis* szó már magában az eredeti szövegben is megtalálható volt.

Erre a nyilvánvaló interpolációra példa egy Papinianus-tól származó fragmentum (D. 19, 5, 1 pr.). Itt ugyanis az eredeti klasszikus kori töredékben még az *in factum actio* kifejezés szerepel, míg Celsus értelmezésében már a *praescripts verbis actio* megnevezéssel találkozunk: (D 19, 5, 2)

Azt a véleményt, mely szerint a posztklasszikus korban a két *actio* összeolvadt, a *Digesta* vonatkozó könyvének címe is alátámasztja: D. 19. 5. 0. *De praescriptis verbis et in factum actionibus.* A két kifejezés itt úgy szerepel egymás mellett, mint szinonimák.

Így valószínűsíthető, hogy a *praescriptis verbis actio* alapjául szolgáló *in factum civilis actio* a posztklasszikus kor elején elterjedt, és megalapozta a *praescriptis verbis actio* általánossá válását.

VII. A neves – névtelen szerződések és a *praescriptis verbis actio*

A *praescriptis verbis actió*val kapcsolatban a legtöbb tankönyv és átfogó tudományos munka a névtelen szerződéseket emeli ki, mint fő alkalmazási területet. Ennek ellenére most vonatkoztassunk el ettől, s az átláthatóbb kronológia érdekében forduljunk a neves- névtelen szerződések felé. Ez a látszólag abszurd kategória úgy jöhetett létre, hogy ezek a tényállások már régről, akár az archaikus kortól kezdődően rendelkeztek önálló névvel, mégsem minősültek contractusnak. (A fenti elnevezést nyilvánvalóan azonban csak a névtelen szerződések kialakulásának időpontjától alkalmazhatjuk.) A későbbiekben, a *contractus innominati* csoportjának kialakulásával ezeket az eseteket is a névtelen szerződésekhez hasonló módon értelmezték.

Az ide tartozó tényállások a következők: *aestimatum, permutatio, precarium, transactio.* (A következőkben részletesebben csak a *permutatió*val és az *aestimatum*mal kapcsolatos kérdésekre térnék ki.)

1. Az aestimatum

Érdekes kérdést vet fel *Digesta* 19. könyvének az *aestimatum*ról szóló része. Az *aestimatum*, vagy eladási bizomány egy dolog eladás végett történő átadása azzal a kikötéssel, hogy az átvevő vagy a dolgot adja vissza vagy a kitűzött vételárat fizeti meg.

Jellegénél fogva nyilvánvaló, hogy a további névtelen szerződésekhez hasonlóan ebben az esetben is *praescriptis verbis actio* lenne kérhető. Ebben a formájában azonban az *aestimatum* csak a iustinianusi jogtól lenne peresíthető.

Azonban az a tény, hogy a szerződés önálló elnevezést visel, már utal arra, hogy jóval korábban kialakult ez a megállapodás, elismert volt, s ebből következően peresíthető is.

Azt a változatot azonban nem tudjuk minden kétséget kizárólag elfogadni, hogy egy egységes *actio aestimatoria* alkalmazása helyett az *actio mandati*, *az actio locati* ill. az *actio pro socio* keresetek terjedtek el helyettesítő jelleggel. A Kr. u. III. századtól kezdődően általánosuló nézet szerint az *actio pro socio* volt alkalmazható. Ezt a nézetet maga Ulpianus cáfolja meg, aki szerint nem jöhet szóba az *actio mandati*, mivel az eladási bizomány tartalma ellentétben áll a megbízás ingyenes jellegével.

Társaság azért nem jön létre, mert a bizományos a dolog eladásával még nem válik a másik fél társává, az eladáson túl köztük kapcsolat nem jön létre.

Ulpianus meggyőződése tehát az *actio aestimatoria* önálló keresetként történő elismerése. Ez egyben azt is jelentheti számunkra, hogy a *praescriptis verbis actio* ezen ún. neves-névtelen szerződés vonatkozásában nem alkalmazható. Azonban arra a következtetésre is juthatunk, hogy az *actio de aestimato* tulajdonképpen maga is egy *praescriptis verbis actio*, de legalábbis *in factum actio* volt, melyet a praetor a fejlődés egy korai szakaszában kiemelt az általános kategóriából és önálló elnevezéssel látott el. Így maga az *actio de aestimato* a *praescriptis verbis actio* egy sajátos formájának tekinthető.[13]

[13] Zimmermann, Reinhard: *The law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradtion*, Cape Town 1996. p. 535

2. A permutatio

A neves-névtelen szerződések peresítésével kapcsolatban tovább erősíti a bizonytalanságot a *permutatio* kérdéskörének elemzése is. A *permutatio*, vagy csere dolgok tulajdonának kölcsönös átruházása, s mint ilyen összefüggésbe hozható a *do ut des* jelleg innominát contractusokkal. A szabiánusok a *permutatiót* az adásvétel, az *emptio venditio* egyik fajtájaként értelmezték, nézetük azonban nem vált általánosan elfogadottá.

A prokuliánusok ugyanis nem tágítottak attól a felfogástól, hogy ha nincs ár, hiányzik a pénzfizetés, akkor adásvételről sem beszélhetünk.

A klasszikus korban domináns nézet szerint a csere nem minősíthető szerződésnek. Ebből több megoldás is születhet. ZIMMERMANN a *permutatiót* senki földjének nevezi, s mint ilyet a peresíthetetlen pactumok sorában helyezi el.[14] Ez azért sem teljesen helytálló, mert a későbbikben maga a szerző is elismeri, hogy az eset sajátos körülményeire figyelemmel, az *actio empti* mintájára a preaetor actiót adott ki, melynek szövege mindössze annyiban különbözött az *actio emptitől*, hogy az annak *demonstratio* részében megjelenő *emit* szó helyébe más, a felek közti viszonyra jobban utaló kifejezés került. Ennek a koncepciónak az érdekessége, hogy magyarázatot ad arra, hogyan értelmezzük az *actiones in factum civiles* kifejezést. Itt ugyanis abból indulunk ki, hogy az *actio empti in ius concepta* jellegű, de az ennek nyomán megszerkesztett, *permutatióra* vonatkozó kereset már *in factum* jellegű. Így a *civilis* szó arra utal, hogy a formula megszerkesztése egy civiljogilag is elismert kereset alapján történt.

A *permutatio* esetében is a jogviták leggyakoribb tárgya az volt, ha az egyik fél már teljesített, a másik azonban nem volt hajlandó saját vállalt kötelezettségének teljesítésre.

A fragmentumokban ehelyütt találkozhatunk a *condictio ob causam datorum* elnevezéssel. A megnevezés által takart keresetek a teljesítés visszaszolgáltatására, ill. a pénzbeli ellenérték megtérítésére irányulnak. Arról van szó tehát, hogy a megállapodás felbontására a negatív interesse jellegű kártérítéssel kerül sor.

[14] Zimmermann, Reinhard: op. cit. p. 533

Ez abban különbözik a pozitív interesére menő kártérítéstől, hogy összegét nem a megállapodásban ígért szolgáltatás értéke alapján számítják, hanem azon érdeksérelem alapján, mely a hitelezőnél azáltal állt be, hogy ő sem a teljesített dolgot nem kapta vissza, sem pedig a másik fél teljesítésre nem került sor; azaz sem az ő szolgáltatásának értékét nem kapta meg, sem a remélt, elvárt dolog értékét.

A *condictio ob causam datorum* megjelenésével válik tehát teljessé a teljesítő fél döntési szabadsága, ha a másik fél a megállapodásban foglalt kötelezettségének nem tett eleget. Ez esetben ugyanis nemcsak a másik fél elmaradt szolgáltatásának kikényszerítésére került sor, hanem a *praescriptis verbis actió*val szemben egységes jogsegély jelent meg annak a félnek a számára, aki a teljesítés visszakövetelését tartotta maga számára kedvezőbbnek. [15]

VIII. A *praescriptis verbis actio* alkalmazása az innominát kontraktusok körében

1. Az innominát kontraktusokról általában

Ezt követően a *praescriptis verbis actio* legáltalánosabb alkalmazási körét vizsgáljuk, az innominát szerződések peresítésében játszott szerepét. Maga a *Digesta* is ezt a tényállást jelöli meg az *actio* legfőbb alkalmazási köreként. [16]

A *contractus innominati* kategóriája magába foglalja a különböző kölcsönös teljesítésen alapuló, a praetor által jogsegélyben részesítendőnek ítélt tényállásokat, melyek azonban nem tartoznak a nevesített kontraktusok közé. Ezek az esetek a *do ut des, do ut facias, facio ut des, facio ut facias* jellegűek. Ezeknek a szerződéseknek a pénzbeli

[15] " Neben dieser Klage auf die Gegenleistung (praescriptis verbis) bleibt aber immer noch die condictio ob cusarum datorum bestehen, so dass der Teil, der geleistet hat, zwischen dem Begehren der Gegenleistung und der Rückforderung der erbrachten Leistung wählen kann."
Kaser, M.-Knütel, R.: op. cit. p. 294
ld. ugyanebben a kérdésben: Schulz, Fritz: op. cit. p.523

[16] D. 19. 5. 1 pr.

jellege, anyagi vonzata azonban csak akkor kerül előtérbe, ha valamelyik fél elmulasztotta a szerződésszerű teljesítést.

Nézzünk ezzel kapcsolatban egy típusesetet az innominát szerződések köréből: (D.19, 5, 5, 4)

„Ha megállapodtunk, hogy te behajtasz az én adósomtól Karthagóban egy tartozást és én a tiédtől Rómában teszem ugyanezt, vagy te emelsz egy építményt az én telkemen és én ugyanezt teszem a tiéden, és én már behajtottam a követelést vagy megépítettem az épületet, de te továbbra is tétlen maradsz, akkor úgy tűnhet, hogy egyfajta megbízási szerződés jött létre kettőnk között."

A behajtandó tartozás ill. a megépítendő ház vonatkozásában *praescriptis verbis actiót* javasol a jogtudós, mely a megbízási szerződés mintájára jön létre.

A névtelen reálszerződésekként számon tartott kategória tehát egy egységes, viszonylag zárt alkalmazási kört jelent a *praescriptis verbis actio* számára.

IX. A *praescriptis verbis actio* alkalmazása egyedi esetekben

1. Naturalis obligatio és a praescriptis verbis actio

Gyakran szembesülünk azzal a problémával, hogy *a naturalis obligatio* és az *in factum actiók* alkalmazási köre érintkezik. Mindez azért tűnhet problematikusnak, mert a *naturalis obligatiók* legfontosabb, általánosan elismert jellegzetessége is éppen az, hogy ezek kikényszeríthetetlenek, a praetor vonatkozásukban nem ad actiót.

Sőt olyan esetekkel is találkozunk, ahol a praetor még az actiót is megadja egy elvileg a *naturalis obligatio* hatálya alá tartozó kötelem vonatkozásában (a *filius familias* által felvett pénzkölcsön esetében), igaz ezzel egyidejűleg a másik fél számára *exceptiót* is biztosít (a SC Macedonianum alapján). A teljességhez azonban hozzátartozik, hogy az ilyen jellegű tényállásoknál a praetor hivatalból jár el, az *exceptio* megadása nem tartozik mérlegelési jogkörébe.

A korábban már ismertetett esetben (D. 19, 5, 24) is látszólag egy *naturalis obligatiós* tényállás alakul ki, mivel a kamatkövetelés

stipulatiós rögzítést nem nyert. A jogtudós *responsuma* szerint azonban a megállapodásban foglalt tényállás *praescriptis verbis actio* útján peresíthető. Úgy tűnik tehát, hogy bizonyos esetekben ez a kereset kibúvót is jelenthetne a civiljogilag érvényesíthetetlen, *pactum*jellegű tényállások peresíthetetlensége alól.

Valószínűleg azonban itt nem a kamatkikötés jellege az irányadó, sokkal inkább az, hogy a megállapodás maga rendkívül bonyolult kikötések összessége.

A praetor joggal juthat arra a megállapításra, hogy a perindítási igény magalapozott; hiszen ha az adós a jog általános szabályaitól eltérően, azok ellenére tett szert jövedelemre, akkor vele szemben úgy kell fellépni, hogy a felperes jogos igényei ne sérüljenek.

Ebből egyben az is következik, hogy a kereset az egyéni igényekhez igazítható, s ezáltal lehetőséget ad arra, hogy a felek között létrejött megállapodáshoz teljes mértékben igazodó formula kerüljön kiadásra, a bíró a kérdéses összeg ügyében ítéljen, nem veszélyeztetve a hitelező egyéb igényeit, különösen a tőke és a kamattartozás vonatkozásában.

Így ad olyan actiót, mely ezt a speciális helyzetet szem előtt tartja és amelynek következményeként nem érheti negatív hatás a felperest.

Ebből következik, hogy az ismertetett esetben sem az a hangsúlyos, hogy a *stipulatió*ba nem foglalt kamatkövetelésnél fogva a peresítési igény elutasítása is szóba jöhetne – a pactumok peresíthetetlenségére hivatkozva –, hanem az hogy a jogi alapelvek érvényesítése megkívánja az ügy bíró előtti tisztázását.

Hasonló következtetésre juthatunk egy Ulpianustól számzó fragmentum elemése folytán: (D. 19, 5, 15)

Itt ugyanis Ulpianus egy az ókori Rómában egyáltalán nem ritka jelenségre hívja fel a figyelmet. Gyakori volt, hogy ha valaki információval rendelkezett egy szökött rabszolga tartózkodási helyéről, akkor az értesítette a rabszolga tulajdonosát. Az a tény, hogy tudott a rabszolga búvóhelyéről, még nem tette bűntárssá az informátort a lopásban. [17]

[17] Úgy tartották ugyanis a rómaiak, hogy ha egy rabszolga elszökik, akkor az meglopja a gazdáját.

Nem volt ritka az sem, hogy ilyen esetben a rabszolga tulajdonosa jutalmat ajánlott fel a tájékoztatásért cserébe. Ha azonban tényleges fizetésre nem került sor, csak egy megállapodást kötöttek egy meghatározott összeg megfizetéséről és a rabszolgát a megadott információ alapján ismét elfogták, a nyomra vezető jogosult volt *actió*t kérni, a fizetést követelni.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy valamiféle kötelező erővel bíró megállapodás jött létre a felek között, és nem csak egy puszta *pactum* köttetett a nem peresíthető fajtából. Az is egyértelmű azonban, hogy az igény civiljogi alapon nem peresíthető, a jogtudós ezért javasolja a *praescriptis verbis actió*t.

Ahogy ez az eset is bizonyítja, *a praescriptis verbis actio* alkalmazási köre kiterjed a praetor által méltányolhatónak minősített tényállások peresítésére, amennyiben más jogsegély nem állt rendelkezésre és a kereseti igény más jogi normába nem ütközött.

2. A praescriptis verbis actio alkalmazása valódi szerződési tényállásnál

Számos olyan esettel is találkozunk, amikor valódi szerződési tényállásnál is ilyen keresetet ad a praetor.

Ezzel kapcsolatban térjünk ki arra az esetre, amikor a *pactum de retrovendendó*hoz kapcsolódóan, a visszaeladási jog érvényesítésekor ad a praetor ilyen keresetet.

A visszaeladási megállapodás lehetővé teszi az eladónak, hogy fenntartsa magának a lehetőséget, hogy meghatározott időn belül a dolgot visszavásárolja vagy ugyanazért az árért vagy egy előre meghatározott vagy később meghatározásra kerülő összegért.

Ez a megállapodás fordítva a vevő érdekét szolgálja. A *pactum de retroemendo* lehetővé teszi, hogy a vevő követelje az eladótól az áru meghatározott időn belüli visszavételét és a meghatározott vételár megfizetését.

Azaz az eladónak vissza kell térítenie az általa megszerzett vételárat és meg kell fizetnie a vevő kiadásainak és az állagmegőrzés céljából tett beruházásainak értékét. A vevőnek pedig kötelessége visszaadnia dolgot annak tartozékaival ill. az esteleges károk megtérítésével.

Amennyiben az eladó a meghatározott határidőn belül nem vette vissza a dolgot, a vevő megterhelheti, átruházhatja azt, s az esteleges károkért ill. kamatokért sem felelős.

Az eladó a fenti jogügyleteket nem akadályozhatja meg, mivel az eredeti megállapodás csak meghatározott személyekre vonatkozott. Az elidegenítő azonban ilyen esetekben az *actio venditi* mellett számolhat *praescriptis verbis actió*val is, így szerezve érvényt a megállapodásnak.

Azt a megállapítást, hogy a *praescriptis verbis actio* konkrét, nevesített szerződési tényállások esetében is megadható Ulpianus támasztja alá, aki a jogvesztő záradékkal ellátott adásvételi szerződések vonatkozásában mondja ki a *praescriptis verbis actio* alkalmazhatóságát. (D. 19, 3, 1 pr)

ZIMMERMANN[18] ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy amennyiben a szerződés még nem teljesült, ill. egyik fél sem teljesített, addig a megállapodás nem minősül többnek *pactum*nál, ami azt is jelenti, hogy a peresítése *praescriptis verbis actió*val lehetséges.

Ha a fent említett látszólag kontraktuális tényálásokat jobban szemügyre vesszük, akkor itt is azt láthatjuk, hogy a háttérben a pactumok tárgyköréhez tartozó probléma húzódik meg. Hiszen mind a fent említett *pactum de retrovendendo*, mind a jogvesztő záradék, a *lex commissoria* a civiljogilag elismert *contractus*t kiegészítő mellékegyezmény.

S ez egyben azt is jelenti, hogy a *praescriptis verbis actiót*, mint a pactumok peresíthetőségének egyik eszközét kell értelmeznünk, mely a peresíthetetlen pactumok esetében valószínűleg kizárólagosan, míg a peresíthető pactumok esetében más jogsegélyekkel együtt biztosította a puszta megállapodásokban foglaltak érvényre juttatását.

X. Végkövetkeztetés: a pactumok és a *praescriptis verbis actio*

Milyen konkrét következtetésre juthatunk mindezek alapján a *praescriptis verbis actio* alkalmazási körével kapcsolatban?

[18] „ the same considerations must have prevailed if the parties had entered into a sale on approval" Zimmermann, Reinhard: op. cit.. p. 740

Ha rendszert, logikát keresünk akkor Iulianus meglehetősen találó kijelentését vehetjük alapul: „*In quam necesse est confugere, quoties contractus existunt, quorum appellationes nullae iure civili proditae sunt*"- minden olyan esetben, mikor olyan jogi helyzet, szerződés áll elő, melynek pontos megnevezése a civiljog szerint nincs. [19]

A fentiekben bemutatásra került, sokféle élethelyzetre, a legkülönbözőbb tényállásokra kiterjedő példák elemzése alapján közös vonásként látszik kirajzolódni, hogy a *praescriptis verbis actio* elsősorban a *contractus*ok körén kívül eső megállapodások érvényesítésére szolgált. Az innominát *contractus*okat, mint egyedi jogfejlődési jelenséget nem tekintve arra a megállapításra juthatunk, hogy a felsorolt esetek mindegyikében, szinte kivétel nélkül a pactumok peresíthetőségének lehetőségét hordozza az *actio*. Ez a kijelentés elsőre abszurdnak tűnhet, hiszen a pactumokat éppen az jellemezte és különböztette meg a római jog teljes történetében a *contractus*októl, hogy azok magukban peresíthetetlenek.

Az az elképzelés, hogy a pactum kötelmet ill. kereseti igényt keletkeztet azokra az esetekre vezethető vissza, melyekben az alperes, a kötelezett ahelyett, hogy ténylegesen, azonnal adott volna valamit, arra tett ígéretet, hogy egy meghatározott határidőig valami teljesít vagy átad a másik félnek; ill azokban az esetekben amikor büntetés megfizetését ígérte, ha a megállapodásban foglaltakat nem teljesítené. [20]

Ilyen esetekben, amikor az ígéret tulajdonképpen szükségszerűen következett a megállapodásból, könnyen úgy tűnhetett, hogy az ígéret teljesítésének kötelezettsége valójában a pactumból ered, így az következésképpen kötelmet keletkeztet. A következő lépést az jelentette, hogy *actió*t biztosítottak *stipulatio* hiányában is annak a félnek, aki azáltal szenvedett kárt, hogy másik fél nem teljesítette a pactumban vállalt kötelezettségét. [21]

---

[19] D. 19, 5, 3

[20] C. 2, 3, 14

[21] Erről rendelkezik Alexander Severus császár egyik rescriptuma is, melyben egy anya ügyével kapcsoltban mond ítéletet, ki megállapodást kötött az ellenérdekű féllel, hogy lemond a végrendelet megtámadásáról, elvitatásáról, amennyiben ezért cserébe megkapja az örökségnek egy részét. [15]

Az áttekintés után fenntartható-e vajon az a nézet, hogy a *praescriptis verbis actio* az atipikus szerződések római jogi előzményeként értékelhető? Úgy gondolom, hogy igen.

A vezérfonal ugyanis az adott szó ereje, jelentősége, az ahhoz való ragaszkodás és az ennek következményeként előálló igények processzuális szinten történő érvényesíthetősége, melyet elsősorban a *praescriptis verbis actio* biztosított a római jogban. Így nyílt lehetőség a megállapodás beteljesítésére és egyben bizonyította, hogy a kereskedelmi megállapodásoknak minden körülmények között eljárási garanciája, védelme van. A modern jogban az atipikus szerződések jelentősége ugyanebben áll.

A hatályos mai jogban sem az az atipikus szerződések célja, hogy valamiféle kiskaput biztosítsanak egyébként el nem fogadható tartalmú megállapodásokra, hanem, hogy a hatályos polgári jogból le nem vezethető, a gazdasági élet zavartalansága szempontjából mégis szükséges jogviszonyok hatékony rendezését biztosítsák. Éppen ezért ha folytonosság nem is, de egy logikai egyezés kimutatható a római jogi jogsegély célkitűzéseivel: az átlagostól eltérő, atipikus viszonyok rendezése a jogrendszer általános elvei alapján, a kialakult kötelmi szemlélet megbontása nélkül.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Bessenyő András: Római magánjog I.-II, Budapest-Pécs 1998

Bessenyő András: Vitatott formulaszerkesztési problémák (condictio incerti, actio incerti civilis, actio praescriptis verbis, actio in factum civilis) In: Jogtörténeti tanulmányok. VII. / szerk. Kajtár István, Szekeres Róbert. - Pécs : PTE ÁJK 2001

Amikor az anya nem kapta meg az öszeget, a fiai a császárhoz fordultak. Válaszában azt javasolja, hogy a stipulatio keresetével pereljék a másik, nemteljesítő felet,amennyiben az bírság megfizetésére kötelezte magát nemteljesítés esetén. Ha ilyen ígéretre nem került sor, utilis *actio* kérése akkor is indokolt, lehetséges. C. 2, 4, 6 pr.

Bucher, Eugen: *Der Trödelvertrag mit den Augen Ulpians betrachtet.* In: „Innominatvertraege" Festgabe zum 60. Geburtstag von Walter R. Schluep, Zürich 1988

Diósdy György: *Atipikus szerződések a bírósági gyakorltban – egy felmérés tapasztalatai-.* In: Jogtudományi Közlöny, Budapest 1971

Földi András-Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*, Budapest, 2005

Goddard, Jorge Adame: *Los pactos en las sentencias de Paulo (Análisis del título 1 del libro primero.)* In: Anuario Mexicano de Historia del Derecho, Ciudad de Mexico 2005

Gradenwitz, Otto: *Interpolationen in den Pandekten*, Berlin 1887

Guillamón, Carmen Lázaro: *Las transacciones comerciales a través de leasing en las fuentes jurídicas romanas.* Universidad Jaume I. Castellón, Castellón de la Plana 2001

Kaser, Max-Knütel, Rolf: Römisches Privatrecht, München 2003

Kaser, Max: Das römische Privatrecht. Erster Abschnitt. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, München 1975

Kaser, Max: Das römische Privatrecht. Zweiter Abschnitt. Die nachklassischen Entwicklungen, München 1975

Lenel, Otto: Das Edictum perpetuum, Leipzig 1927

Montreal, Ana Alemán: El contrato estimatorio. Desde el derecho romano a su regulación actual, Madrid 2002

Muirhead, James: Historical Introduction to the private Law of Rome, Edinburgh 1886

Пассек Е.В.: Неимущественный интерес и непреодолимая сила в гражданском праве, Moszkva 2003

Papp Tekla: *Atipikus szerződések*, Szeged 2004

Покровский И.А.: *История римского права*, Moszkva 2001

Windscheid, Bernhard: Lehrbuch des Pandektenrechts II, Düsseldorf 1865

Zimmermann, Reinhard: The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradtion, Cape Town 1996

REZÜMÉ

A modern kötelmi, pénzügyi és gazdasági jog kapcsolódásának sajátos területe az atipikus szerződések témaköre. A Polgári Törvénykönyv hatályos rendszeréből nem tárható fel az egyes szerződések egymáshoz való viszonya, a csoportosítás kritériumainak összessége, s így a kör bővítése is nehézségekbe ütközhetne.

A dolgozat tárgya, az atipikus tényállások kezelése és szerepe a római jogban, mely a mai jog elméleti megalapozása szempontjából is megállapításokat szolgáltathat. A források alapján a *praescriptis verbis actio* volt a megfelelő eszköz a szerződési rendszerbe nem illő megállapodások érvényesítésére.

Megállapítást nyer, hogy a *praescriptis verbis actio* a pactumban kikötött kamatköveteléstől a neves-névtelen szerződéseken át a szerződésekhez kapcsolódó mellékegyezményekig terjedően alkalmazható a megegyezések kikényszerítésére. Így a kereset a szerződési rendszer logikájába nem illeszthető, a mindennapi életben mégis nagy számban előforduló megállapodások méltányolásának eredménye.

A vezérfonal az adott szó ereje, az ahhoz való ragaszkodás, és az előálló igények processzuális szinten történő érvényesíthetősége, melyet elsősorban a *praescriptis verbis actio* biztosított a római jogban. Ezek alapján ha folytonosság nem is, de egy logikai egyezés kimutatható a római jogi jogsegély célkitűzéseivel: az átlagostól eltérő, atipikus viszonyok rendezése a jogrendszer általános elvei alapján, a tételes jog szabályaiból kialakult kötelmi szemlélet megbontása nélkül.

KÖNYVRECENZIÓ, KONFERENCIA-BESZÁMOLÓ

Gidai Erzsébet

Recenzió Dézsy József: Egészség-gazdaságtan egy kissé másképpen

Springmed Kiadó 2006.

Az egészségügy körül zajló vitákban felüdülésként, sőt nyugtatóként hat Dézsy professzor könyve, amelyben az egészségügyi rendszer irracionalitásait, tévedéseit és illúzióit kötötte csokorba, egészség-gazdaságtanról szól, csak egy kissé másképpen.

Dézsy József, még kisgyermek korában Magyarországról elszármazott, Ausztriában felcseperedett és ma is Bécsben élő nemzetközileg ismert és elismert szakember, egyetemi tanár, aki a magyar felsőoktatásban is elismert professzor. Az egészség-gazdaságtan tudományágának egyik iskolateremtője. Évtizedeket munkálkodott az egészségügyért, tevékenyen részt vett kormányszintű beosztásban, és szakértőként az Európai Unió egészségügyi programjának kidolgozásában. Hosszú évekig vezette Bécs egyik legfrekventáltabb kórházát a Rudolfinerhaust, s emellett professzori tevékenységét is ellátta a Bécsi Közgazdasági Egyetemen és több magyarországi egyetemen.

Könyvében nagyívű gyakorlati tapasztalatára, sokoldalú szakmai tudására építve nyújt tükörképet az egészségügy bonyolult rendszeréről, ennek valódi arculatáról, a szakmai és emberi kölcsönhatások bonyolult rendszeréről, a meg-megjelenő torzulásairól, hamis képleteiről. Egy szóval a tükörkép bepillantást nyújt a színpad hátterébe, az olvasó elé tárja a függöny előtt és mögött lejátszódó eseményeket, döntési folyamatokat.

Dézsy József munkája szókimondóan közelít az egészségügyhöz, ami nem egyszer humorral átszőtt gondolatokkal párosul.

A könyvhöz az előszót Kovács Árpád az Állami Számvevőszék elnöke írta, megállapítja, hogy a „közérthetően és empátiával leírtak új utat nyitnak a gondok és egymásrautaltság megértéséhez".

A 19 fejezetből álló kiadvány mindazon alapvető kérdéseket tárgyalja, amelyre az egészségügy és az ezzel foglalkozó tudományos gondolkodás sem tud kielégítő választ adni, nem egyszer illúziókat kerget, hamis megközelítésekre épít.

Már maguk a fejezetcímek is szellemesen fejezik ki a mondanivalót, az egészségügy igaz arcát bemutató törekvéseket. Itt van a szükséglet és az egészség fogalma. A szükséglet az egészség megtartása, megszerzése, óvása. Ez életkoronként változik, az ember életének nagyobb részében akkor tekinthető egészségesnek, állapítja meg a szerző, ha versenyképességét az embertársaival szemben képes megtartani. Idősebb korban viszont már nem a versenyképesség, hanem az életminőség, a fájdalommentesség áll előtérben. Meghatározó az életút alakításában az a tény, hogy az ember életének egyharmadát a tanulással, egyharmadát a pénzkereséssel és egyharmadát pusztán fogyasztással és a betegségek kezelésével, ápolással tölti. Összegezve megállapítható, hogy az egészség a legnagyobb érték az ember számára, ahogyan Dézsy József is megállapítja: az egészség nem minden, de egészség nélkül minden semmi.

Nagy kérdés – a napjaink egészségüggyel kapcsolatos vitái is megerősítik – hogy a több pénz az egészségügyre = több egészség? Felmérések igazolják, hogy az egészségügyre fordított pótlólagos kiadások mennyivel hosszabbítják meg az életéveket. A fejlett ipari államokban ez átlagosan 2-2,5 év. De nemcsak az életév növekedése a meghatározó, hanem az életminőség biztosítása, illetve javítása. Ez pedig nemcsak az egészségügytől függ. Más szóval, ahhoz, hogy jobb egészségi állapot, jobb életminőség valósuljon meg az egészségügyi ellátás mellett számtalan más tényezőt kell átalakítani. Pl. környezet-szennyezést megszüntetni, stresszállapotot minimalizálni, megfelelő egészséges életfeltételeket biztosítani, egészségmegőrző programokat megvalósítani, és így tovább.

Több fejezetben elemzi a szerző az orvos-beteg kapcsolatát, az orvosok helyét. A legfontosabb, amit kiemel az orvos szakmai tudása

mellett a bizalom. Az orvos és beteg harmonikus kapcsolata nélkül a gyógyítás és a gyógyulás nehezen képzelhető el. Ehhez természetesen párosulnia szükséges az orvosok megfelelő jövedelmi színvonalának biztosítása.

Több fejezetben elemzi a kereslet-kínálat kapcsolatát, meghatározó tényezőit az egészségügyben. Elméletileg a keresletet és a kínálatot a végtelenségig lehet tágítani. A valóságban azonban egy különleges helyzet áll elő, amikor is a beteg mindig azt a megfelelő orvost kívánja megtalálni, aki meggyógyítja őt, az orvos azonban nem üdvözítő, hanem gyógyász, talán gyógyító – ahogy a szerző fogalmaz – akinek tudása nagyon is esetleges, a betegek pedig többnyire kényszerhelyzetben lévő tudatlan személyek.

Tény azonban, hogy életünk a 60. életévig általában kiugró költségek nélkül bonyolítható, de ezt követően a költségek progresszíven emelkednek. Ez a tény alapvetően meghatározza a kereslet és kínálat kölcsönkapcsolatát az egészségügyben.

Nagy vita az orvoslásban a technika gyors fejlődésének követése és alkalmazása. Gyakran azonban a technika előrehaladása megelőzi a terápia előrehaladását. Más szóval, a fejlődés nem mérhető a folyamatos technikai módszertani megújulással. Nem egyszer – emeli ki a könyv írója – e kérdéskörben az irracionális politikai döntések csábításának a veszélye a kórházak területén igen nagy.

Nagy kérdése az egészségügynek a gazdaságosság és a hatékonyság érvényesítése. Leegyszerűsítve a két fogalmat, gazdaságos akkor az orvoslás, ha a bevételek és a kiadások lefedik egymást és nem keletkezik veszteség. Hatékonyságról azonban akkor beszélhetünk, ha a beteg gyógyításakor nemcsak életéveket, de jó életminőséget is visszaadnak, ami nem mindig elégíti ki a gazdaságosság követelményét. A napjainkban elterjedt a tényeken alapuló orvoslás (evidence based medicine) sem képes előbbre vinni ezt az ellentmondást.

Dézsy József szerint megoldást jelenthet, ha az orvosi kezelést akkor alkalmazzák, ha az értelmes célt jelent, tehát gyógyítási feladatot teljesít. „Sok betegség esetén úgynevezett pótparamétert is „kezelgetünk" anélkül, hogy biztosak lennénk abban, hogy a kezelés a fenti szempontoknak megfelel" – írja. Az orvosnak a vele kapcsolatban álló individuum sorsával kell törődnie és nem a kereskedelmi, gyógyszergyári érdekeket.

Meghökkentő, de igaz állítás az orvoslás sikerével kapcsolatosan, „az orvoslás elérte, hogy a lakosság idősebb lett, de nem lett egészségesebb". Ezt a gondolatot biztosan sokan fogják vitatni, de állítását a szerző nemzetközi adatokkal is igazolja.

A könyv központi kérdése az egészségügy finanszírozása, az árképzés buktatói és a bevétel orientált kiadáspolitika. Az egészségügyben nincs olyan árrendszer, amelyik a kezelés költségeit minden időpontban pontosan meg tudná állapítani. Ugyanis hibás megközelítés a politikusok részéről, hogy a bevételorientált kiadási politikával az összes állampolgár szükségletét fedezni tudják.

Egyet lehet érteni a szerzővel, hogy ez illúzió és hamis állítás, és valójában nem is lehetséges. A leghatékonyabb az a finanszírozási megoldás, ha a megelőzésre helyezzük a hangsúlyt és ezzel az egészséges életévek számát igyekszünk növelni. Növelni kell azt az elvárást, hogy magunk is hatékonyan közreműködjünk egészségünk megőrzésében, amihez igen fontos az önbizalom erősítése.

Dézsy József nemzetközi kitekintéssel, gazdag adatbázissal mutatja be az egészségügy pénzügyi helyzetét, a társadalombiztosítás által teremtett források áramlását. Felhívja a figyelmet arra, hogy az európai országok népességének elöregedése komoly kihívást jelent a finanszírozók számára.

Végső soron az egészség-gazdaságtan egy olyan diszciplina, amelyik a kitűzött célhoz vezető úton meghozandó döntéseket tárgyalja. Lehetővé teszi, hogy feltárja a pénzügyi és költségkihatásokat, felhívja a figyelmet az irracionalitásokra és hozzájárulhat felelősségteljes ágazati politika kialakításához. Ezzel egyben visszafoghatja azt a törekvést, hogy a politikai döntési mechanizmus önkényesen maga alá hajtsa a szakmai és a lakosság egészségi állapotát meghatározó feltételek megteremtését.

Ajánlom ezt a kitűnő stílusban, a szakmai tisztánlátás és az egészségügy iránt mély elkötelezettség hitében megírt könyvet az egészségügyben dolgozók széles körének, a felelős döntéshozóknak, és az egészségügy iránt érdeklődőknek. Olvassák el, mert nemcsak érdekfeszítő, de igen tanulságos is.

KOLOZSI PÁL PÉTER

Érthetően és alaposan a pénzpiacok szabályozásáról

A „Pénzpiacok szabályozása Magyarországon" című könyv ismertetője. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. pp.327. Szerkesztette: Lentner Csaba

A nemzetgazdaságon belül a pénzügyi szektor különleges jelentőséggel bír, több okból kifolyólag is. A pénzügyi piacok, és azon belül is elsősorban a pénzügyi közvetítőrendszer szereplői centrális szerepet töltenek be a gazdasági életben, ugyanis gyakorlatilag az összes nemzetgazdasági ág kapcsolatban van velük, így ebből adódóan szinte minden szektor egészséges működésének alapja a pénzügyi rendszer megbízható és átlátható funkcionálása. A pénzügyi közvetítők ezen felül olyan speciális intézmények, amelyek elsősorban mások pénzével végeznek bizonyos – jellemzően pénzügyi – szolgáltatásokat, és a pénzek tényleges tulajdonosainak nincs se rálátása, se közvetlen beleszólása abba, hogy mi történik a pénzükkel. Sőt, az intézményi korlátokat és az emberi racionalitást figyelembe véve az sem tételezhető fel, hogy a pénztulajdonosok kellő mennyiségű információval rendelkezzenek ahhoz, hogy felmérjék a pénzügyi közvetítő rendszer egészének, illetve egyes tagjainak kockázatosságát. A pénzügyi rendszer egyes szegmensei, elsősorban a bankszektor ezen felül olyan speciális jellegzetességekkel is bír, amelyekből adódóan *per definitionem* különbözik egyéb ágazatoktól. A pénzintézetek működése ugyanis egyfajta kollektív bizalmat tételez fel, elég csak arra gondolnunk, hogy a kereskedelmi bankok pénzteremtése miatt a bankrendszerben sosincs annyi jegybankpénz, mint amennyi pénz összesen forgalomban van, azaz nem lehetséges, hogy egyszerre mindenki készpénzzé konvertálja banki betéteit, annak ellenére, hogy erre elvileg mindenkinek joga van.

Ezek az itt említett karakterisztikusságok indokolják, hogy a pénzügyi szektor – ide értve a pénzügyi termékeket és a pénzügyi intézményeket is – különleges figyelemre érdemes mind a gazdaságpolitika, mind a közgazdasági szakma, mind pedig a társadalom egészének részéről.

A magyar gazdasági fejlődés szempontjából a 2000-es évek eleje még talán az általánosnál is nagyobb szerepet osztott a pénzügyi szektorra, a gazdasági teljesítmény bővülése ugyanis az utóbbi esztendőkben vonta maga után a vállalati szektor és főleg a háztartások eladósodásának felfutását. A háztartások több külső faktor – mint például az államilag támogatott lakáshitelek rendszerének kiépülése – táplálta hitelfelvétele miatt a pénzügyi szektor, illetve a szabályozó hatóságok felelőssége a korábbiaknál is nagyobb lett, ami törvényszerűen vonta maga után az egész szabályozási rendszer jelentőségének felértékelődését. A Magyar Nemzeti Bank (MNB) adatai szerint a nem pénzügyi vállalkozások hitelállománya 1995 elején még nem érte el a 2000 milliárd forintot, 10 évvel később, azaz 2005-ben azonban már megközelítette a 11 ezer milliárd forintot, ami azt jelenti, hogy nominális értelemben csaknem hatszorosára nőtt az állomány tíz év leforgása alatt (MNB: Jelentés a pénzügyi stabilitásról, 2006. április). Különösen fontos megjegyezni, hogy az utóbbi esztendőkben a magyarországi, illetve a külföldi kamatszintek divergálása miatt a devizában denominált hitelek súlya nagymértékben megnőtt a vállalati szektor hitelportfoliójában, így a devizahitelek ma már több mint a felét jelentik a kötelezettségeknek, míg 1995-ben ez az arány jóval alacsonyabb volt ennél. A devizahitelek térnyerése különösen azért int óvatosságra, mert bár a vállalati szektor egészének árfolyamkitettsége gyakorlatilag a nullához közelít – azaz a kötelezettségeken túl gyakran a követelések is devizában denomináltak –, de egyes szektorokban, illetve gyakorlatilag az egész kis- és középvállalati (kkv) szegmensben ez nincs így. Egy friss jegybanki felmérés szerint ugyan a kkv-k elsősorban a hazai bankszektor felé adósodnak el – a teljes adósság 74 százaléka tartozik ebbe a csoportba –, de a teljes adósságuk közel harmada külföldi devizában denominált. A kkv-szektor esetében a nettó devizabevétel negatív, azaz a jellemzően a devizahitelekhez kapcsolódó devizakiadások meghaladják a devizabevételeket, ami azt jelenti, hogy egy esetleges leértékelődés folyamán jobban nőne a veszteséges vállalatok száma, mint egy esetleges felértékelődés esetén. Ez azonban nem je-

lenti azt, hogy a forint erősödése különösebben jót tenne a szektornak, az MNB egyik friss kutatása ugyanis arra a megállapításra jut, hogy árfolyamváltozásnak kitett vállalatok kétharmada nem veszi figyelembe, vagy elhanyagolhatónak tartja kitettségét, illetve túlságosan költségesnek ítéli a fedezést, így az árfolyam minden irányú változása következtében nőhet a veszteséges vállalatok aránya.

A háztartások esetében is jelentős változásokat hoztak az utóbbi évek. A jegybanki statisztikák arra mutatnak rá, hogy 1999 és 2005 között a háztartási hitelek állománya a GDP kevesebb mint 5 százalékáról, annak csaknem 25 százalékára emelkedett. A dinamikus növekedésben szerepe volt mind a lakáshitelek, mind pedig a fogyasztási hitelek felfutásának. A háztartási hiteleknél is figyelembe kell venni, hogy a hitelek mintegy 40 százaléka külföldi devizában denominált, és itt az is fontos kitétel, hogy ez az állomány teljes egészében – akárcsak a kis- és középvállalati szektornak nyújtott hitelek nagy része – árfolyamkockázat szempontjából fedezetlen devizahitelnek minősül, ami további kockázatokat rejt. A pénzügyi rendszer vizsgálatakor nem szabad megfeledkezni a nem banki pénzügyi közvetítőrendszerről sem. Ezen rendszer szereplői ugyanis a „megtakarítási és finanszírozási alternatívák nyújtásán keresztül hatnak a háztartások és vállalatok pénzügyi pozíciójára; a pénzügyi közvetítésben betöltött súlyuk növekedése és sajátos kockázataik révén önmagukban is hatással lehetnek a pénz- és tőkepiacok stabilitására; valamint a bankrendszerhez fűződő tulajdonosi, finanszírozási, egyéb szoros kapcsolataikon keresztül kockázataik továbbcsatornázódnak a bankrendszer felé." (MNB: Jelentés a pénzügyi stabilitásról, 2006. április) Ma már a magyar társadalom széles köreiben is egyre ismertebbek a gépjármű-hitelezéshez köthető pénzügyi vállalkozások, a befektetési alapok, nem is beszélve az életbiztosítók, a magán-nyugdíjpénztárak és az önkéntes pénztárak egyre jelentősebb szerepéről. Bár a magyar lakosság pénzügyi kultúrája és szakmai ismeretei egyelőre elmaradnak a nyugat-európai, vagy még inkább az egyesült államokbeli szinttől, de ma már Magyarországon is egyre többen veszik figyelembe megtakarítások elhelyezésével kapcsolatban a nem banki lehetőségeket is. Beszédes adat, hogy a magyarországi befektetési alapok nettó eszközértéke 2006 októberében meghaladta a 2500 milliárd forintot, azaz két év alatt több mint duplájára emelkedett (www.bamosz.hu)

Az imént felvázolt folyamatok tükrében érthető, ha megnő a pénzügyi rendszer működésének ismerete és megértése iránti igény, ez ugyanis ma már a mindennapi élet alapvető körülményeit is befolyásolhatja – elég csak a magyarok millióit érintő lakáshitelekre gondolni. Ezt a jogos tudásigényt hivatott kielégíteni a „Pénzpiacok szabályozása Magyarországon" című szakkönyv, amely elsősorban a pénzpiaci-, a jegybanki-, a tőzsdei szabályozással, a pénzügyi felügyelet működésével, valamint a tőzsdei bevezetéssel és az állampapírpiac szabályozásával foglalkozik. Kiemelt szerepet kap a könyvben a pénzmosás elleni szabályozás elméleti és gyakorlati hátterének bemutatása is, ami a probléma komolysága, illetve terjedése miatt szintén hasznos lehet. A *Lentner Csaba* intézetigazgató szerkesztette könyv felépítése igen logikus, így a sorban haladást kedvelő olvasóknak sem okoz majd csalódást. A tanulmánysorozat az idén 75 esztendős *Huszti Ernő* professzor munkájával kezdődik, amelyben a magyar pénzügyi szakma egyik legelismertebb képviselője a monetáris szabályozás pénzelméleti kérdéseivel ismerteti meg az olvasókat. A következő fejezet a magyar jegybanki szabályozás és monetáris politika európai integrációs aspektusait veszi górcső alá, kitérve a korábban, illetve jelenleg követett monetáris stratégiára és az euró bevezetésével járó feladatokra is. Mielőtt bárki azt hinné, hogy ezek a tanulmányok túl elméletiek, így a gyakorlati életben nem hasznosíthatóak, elég csak arra felhívni a figyelmet, hogy az elméleti alapokra nagymértékben támaszkodó jegybankok – ide értve a Magyar Nemzeti Bankot is – kamat-, illetve árfolyamdöntései milyen nagymértékben befolyásolják a vállalatok nyereségességén és jövőjén túl a devizában vagy helyi pénzben eladósodott háztartások mindennapjait is. A hitelintézetek és a pénzügyi szolgáltatást végző egyéb szervezetek jogi szabályozásával *Báthy Anna* és *Csonka Judit*, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének (PSZÁF) fiatal jogászai, illetve *Csere Bálint*, az FHB Jelzálogbank osztályvezetője ismerteti meg az olvasókat, a bankokra vonatkozó európai uniós szabályokkal és azok magyarországi alkalmazásával pedig az a fejezet foglalkozik, amelyet *Seregdi László*, a PSZÁF ügyvezető igazgató-helyettese jegyez. A szakkönyv külön tanulmányt szentel a tőzsdei tevékenység szabályozásának. Lentner Csaba nehezen bízhatta volna szakavatottabb közgazdászra a fejezet megírását, a mindenek előtt a magyar szabályozásra koncentráló be-

mutatót ugyanis *Horváth Zsolt*, a Budapesti Értéktőzsde (BÉT) közelmúltban lemondott vezérigazgatója írta, aki a kötet megjelenésekor még a magyar börze első embere volt, és sokéves tapasztalattal rendelkezik a témával kapcsolatban. Hasonlóan szerencsés választás volt *Horváth Andrea,* az AEGON Magyarország Rt. vezérigazgatóhelyettese, aki a magyar biztosítási piac szabályozását és fejlődését vázolja fel, külön kitérve az Európai Unió (EU) régi és új tagállamai közötti különbségekre. Az összevont pénzügyi felügyeletről szóló tanulmányt a már említett Seregdi László írta, aki a PSZÁF-ről szóló tanulmányában bemutatja az integrált felügyeleti rendszer és az univerzális bankrendszer kialakulása közötti összefüggéseket, és pontról-pontra veszi a PSZÁF legfontosabb feladatait is. A nyolcadik fejezetet a Magyar Államkincstár és az Államadósság Kezelő Központ (ÁKK) bemutatása tölti ki, a Magyar Államkincstár főosztályvezetőjeként dolgozó *Forgács Péter* összefoglalója azért különösen hasznos, mert részletesen megismerteti az olvasóval ezeket a kevéssé „feltűnő", de annál nagyobb jelentőséggel bíró intézményeket, amelyek ismerete nélkül nem érthető meg a magyar pénzügyi rendszer működése.

A kiadvány nagy előnye, hogy egy könyvben ismerhetjük meg a pénztömeg-szabályozást, a jegybanki funkciókat, a felügyeleti szabályokat, a tőkepiaci, bankpiaci, biztosítási piaci szereplőkre vonatkozó előírásokat, a fejlődési tendenciáikat és az államháztartás finanszírozási gyakorlatát. Ez azért különösen logikus, mert ma már kevesen vonják kétségbe, hogy a magyar pénzügyi intézményrendszer további stabilizálását, az uniós követelményekhez való folyamatos közeledést csak a pénzügyi intézményrendszer valamennyi szereplőjének összehangolt tevékenységével lehet biztosítani.

A Nyugat-Magyarországi Egyetem Pénzügytan–Számvitel Intézetének igazgatója által szerkesztett szakkönyv tartalma már az európai uniós pénzügyi térbe illeszkedik, így a magyar pénzpiaci szabályozás legaktuálisabb és legkorszerűbb ismereteit tartalmazza. Közgazdászok, jogászok részére szakkönyvként, egyetemi hallgatók részére tananyagként ajánlható, de haszonnal forgathatják a szakkönyvet a befektetési piacokon, könyvvizsgáló intézményeknél és ügyvédi irodáknál dolgozó szakemberek, sőt az egyszerűen csak érdeklődő, illetve a pénzükkel felelősen bánni kívánó nem szakmabeliek is.

Schmidt Péter

Beszámoló a VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia munkájáról (Győr, 2006. október 6-7.)

A Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztálya Jövőkutatási Bizottsága VI. Magyar (Jubileumi) Konferenciája Győr városában került megszervezésre, 2006. október 6-án és 7-én, két helyszínen, egyrészt a győri Városházán, annak dísztermében, valamint barna- és kék termében, illetve a Rába Hotel konferenciatermeiben.

A konferencia fővédnökségét Vizi E. Szilveszter akadémikus, az MTA elnöke vállalta el, a szervezőbizottság elnöke Nováky Erzsébet prof. dr., az MTA Jövőkutatási Bizottságának elnöke volt. A győri helyi szervezőbizottság elnöki tisztét Schmidt Péter prof. dr., az MTA Jövőkutatási Bizottságának egyik alelnöke látta el.

A plenáris üléseken túlmenően 5 szekció tárgyalta a jövőkutatás módszertani és gyakorlati kérdéseit, a 3. szekció központi témája: „Társadalmi problémáink: az egészségügy és szociálpolitika" volt.

A Városháza barna termében megtartott szekció ülésein az elnökséget Schmidt Péter prof. dr., Gidai Erzsébet prof. dr. és Fehér János prof. dr. látták el, a szekció titkára Zámbó Balázs volt.

A szekció 2 napos tudományos szakmai szimpóziumán összesen 16 előadás hangzott el. Az egyes témaköröket a következőkben lehet összefoglalni:

- az egészségügy gazdasági és közgazdasági kérdései, egészségi állapot és demográfia;
- a népegészségügyi program megvalósítása, különös tekintettel a prevenció kiemelt szerepére;
- globalizációs hatások a világjárványok kialakulásában;
- az Európai Uniós változások következményei hazánk szociálpolitikával és egészségbiztosításával kapcsolatos kihívásaira;

– a jövő egészségügye – a betegellátás súlyponti kérdései, valamint a speciális beavatkozások és az orvosi high-tech szerepe.

1.) Az egészségügy gazdasági és közgazdasági kérdéseit illetően Gidai Erzsébet prof. dr. az egészségi állapot és társadalmi-gazdasági környezet kölcsönkapcsolatát elemezte, kiemelve a gazdaság teljesítőképességének fontosabb indikátorait, valamint a népesség, a jövedelemelosztás és az egészségi állapot kölcsönkapcsolatát. A jövőt illetően az előadó a hazai lakosság egészségi állapotában bekövetkező jelentős romlást prognosztizálta. Ez főként abban az esetben következhet be, ha ez egészségügyi ellátottak köre jelentősen szűkülne, ha anyagiak hiányában nem tudja megfizetni az eddigi „ún." ingyenes egészségügyi ellátást. Gidai Erzsébet prof. dr. előadásához szorosan kapcsolódott Dézsy József prof. dr.: A negyedik generáció c. prezentációja. Az előadó kitért a jövő demográfia azon változásaira, mely szerint 2050-re a születéskor várható átlagos élettartam – nők esetében közel lesz a 90 évhez, - férfiaknál 85 év fölött lesz. Így érthetővé válnak a jövőkutatás azon megállapításai, miszerint egyáltalán nem tudnak az emberek 60 éves korban nyugdíjba vonulni, hiszen el kell tartani egy következő 4. generációt, mégpedig a 85-100 év közötti polgárokat.

Cél: a 3. generáció munkában tartása, ugyanis a mai nyugdíjrendszer teljes reformja nélkül, valamint a további hiányzó népszaporulatkvóta emelése nélkül, illetve az aktív idős emberek munkafolyamatba való bevonása nélkül a gazdasági növekedés is megáll, vagy rosszabbodik.

2.) Az Egészség Évtizede Népegészségügyi Program részletes ismertetése Schmidt Péter prof. dr. előadásában történt, aki bemutatta a Népegészségügyi Program 19 fő pontját és részletesen kitért az egyes alapprogramok ismertetésére is. Az előadó a prevenció fontosságát hangsúlyozva leszögezte: a mai társadalmunkban ez egyénekben még nem tudatosult, hogy az egészség érték, és az egészségügyi-szociális ellátórendszeren túlmenően az egyes személyeknek maguknak is mindent meg kell tenni az egészségromlás megakadályozására. Saját kutatómunkáját ismertetve, kitér a káros szenvedélyek elleni küzdelem Győr-Moson-Sopron megyében végzett, de országos kitekintésű kutatómunkájára, kiemelve a dohányzás-alkohol és drogellenes tevékenységet.

Az egyes indikátorokat elemezve rámutatott: a káros szenvedélyek is nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy hazánkban férfiak esetében 68,2 év, míg nők esetében 73,1 év a születéskor várható átlagos élettartam, mely 8-10 évvel is elmaradhat a fejlett országok hasonló adataitól.

Az előadáshoz szorosan kapcsolódott Simon Tamás prof. dr. prezentációja, melyben a szerző közel 3 évtizedes munkáját ismertetve kitért a lakosság és az egyének egészségérték-gazdálkodási szemléletére, s az életminőség fontosságára. Ugyancsak a prevenció egy fontos tényezőjét elemezte Fehér János prof. dr. és Lengyel Gabriella dr. közösen készített munkájában. A szerzők a táplálkozás hatását vizsgálták az életkilátásokra, a születéskor várható élettartamra és életminőségre. Hangsúlyozták: a mediterrán, valamint a japán konyha – melyre jellemző a nagymennyiségű salátákkal teli étrend, a bőséges halfogyasztás – jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy mintegy 10-15 évvel tovább élnek fent említett országok polgárai a magyaroknál.

A népegészségügyi programhoz szorosan kapcsolódott a prevenció egyik fontos szakterülete Gardó Sándor prof. dr.: A Családközpontú szülészet c. előadásában.

"Gyógyítás vagy megelőzés", volt a központi témája Vass Zoltán dr. és szerzőtársa Molnár Péter dr. előadásának, melyben kiemelték: az időben, tehát az óvodában és általános iskolában biztosított testmozgás kulcsfontosságú szerepet játszik a prevenciós munkában.

3.) A globalizációs hatások szerepét emelték ki a járványokkal foglalkozó szakemberek.

Paller Judit dr., Világjárványok c. előadásában kiemelte: a Föld „összezsugorodott", endémiás területről betegségek az utazások megváltozásával és felgyorsulásával könnyebben áthurcolhatók, s nemcsak az emberek, de a termékek (főként élelmiszerek) mozgása is jelentősen megnőtt, mely a kórokozó behurcolását is meggyorsítja.

Az emberre vonatkozó adatokat az állatgyógyászat vetületében ismertette Szabó Tamás dr., aki a világméretű járványok terjedését az állatok, illetve állati termékek szállításának felgyorsulásával magyarázta, s szemléletes példával igazolta a múlt század 20-as éveinek száj- és körömfájás pandémia kialakulását és elterjedését.

4.) Az Európai Unió és szociálpolitikai célkitűzéseit Molnár Csilla Márta dr. ismertette. Előadásában elhangzott: az Európai Unió 25

tagállamának szociális biztossági rendszerei az közeljövőben nem harmonizálhatóak, de koordinálásukra szükség van, amit az EU az „ún." koordinációs rendeletek" segítségével meg tud valósítani. A módszer a szubsziduaritás jegyén alapulhat, és fő célkitűzése, hogy segítse a tagországokat saját szociálpolitikájuk fejlesztésében és alakításában. Előadásához kapcsolódott Szász Katalin dr. prezentációja, aki a hazai egészségbiztosítási rendszer EU konform feltételrendszerét vázolta fel. Mivel jelenleg hazánkban az ún."egybiztosítós" rendszer működik, így az Országos Egészségbiztosítási Pénztár természetbeni és pénzbeni ellátásokat tud nyújtani a hazai lakosságnak. A jövő egyik útja lehet a biztosító szerepének erősítése, az ellenőrzések hatékonyságának fokozása.

Az EU konform egészségügyi szabályzók megváltoztatták a homeopátiás beavatkozások, valamint therápia eddigi megítélését. A jövő egészségügyének fontos alappillére lehet a természetgyógyászat szerepének kiterjedése, ezzel kapcsolatosan Varga Orsolya és szerzőtársa Kemény Csilla dr. tartott értékes előadást. Matos Lajos prof. dr. értékes előadásában a sokat hangoztatott „Tényeken Alapuló Orvoslás" „(EBM)" kritikus megszólaltatójaként a „Tévedéseken Alapuló Orvoslás" „(TBM)" mind nagyobb előretörését hangsúlyozta, számokkal is demonstrálva az egyes klinikai állatkísérletek irodalmi hivatkozásokban szereplő túlzó számadatait, s ebből adódóan az elfogadhatatlannak számító költség/haszon vizsgálati eredményeket.

5.) Az egészségügyi ellátás egyes speciális kérdései illetően kiemelkedett Kappéter István dr. és szerzőtársa, Gáspár Károly dr. prezentációja. A szerzők a társadalomellenes személyiségek kezelésének egy országos, sőt európai modelljét ismertették, mely a jövő psychiátriai ellátórendszerében széleskörűen megvalósítható. Ismert, hogy a nem zavart társadalomellenes személyiségeket a nyílt osztályon különösen nehéz leleplezni.

Egy Szentgotthárdon működő, 720 férőhelyes psychiátriai otthonban, egy 20 férőhelyes részleget alakítottak ki, melynek lényege: e részleg lakói, mint nem zavart társadalomellenes személyiségek mindazt a biológiai, szociális és psychotherápiás kezelést megkapják, amit a psychiátria nyújtani tud, de éjjel nem hagyhatják el ezt a részleget, és így emberséges módon megelőzhető, hogy az ilyen lakók kihasználják elesettebb társaikat.

6.) A jövő egészségügyi ellátásának előre mutató ellátási formáját mutatta be Solymosi Péter dr., aki kronológiai sorrendben ismertette a fogorvoslás múltját, egészen az egyiptomi időkig visszamenően, majd a csúcstechnológia fogorvosi ellátásra vonatkozó ismérveit elemezte futurisztikus tűnő prezentációban, mely szerint az itthon levett szájpad lenyomat e-mail-en keresztül jut el egy skandináv diagnosztikai központba, s a kiértékelést követően érkezik vissza az implantátum.

Ugyancsak a medicina high-tech szerepe volt a döntő Rácz István prof. dr. előadásában, aki egy speciális terület, a gasztroenterologiai vonatkozásában mutatta be a legújabb képalkotó eljárásokat a gasztroenterologiai szakterületről.

Összefoglalva:

A 3. szekció munkáját összegezve megállapítható:

- a szekció magas szakmai színvonalon, kitűnő és jól összefoglalt előadásokkal emelte a konferencia rangját;
- a demográfia kérdéseit illetően megfogalmazást nyert, hogy Magyarországon, de a fejlett világ országaiban hamarosan lépnünk kell az időskorúak megfelelő gondozása, anyagi létfenntartásuk biztosítása érdekében;
- a prevenció kérdésének tárgyalása európai színvonalon, új ismeretek bemutatásával történt meg. Az előadók egyértelműen kimondták: minden állampolgárnak egyéni érdeke annak felismerése, hogy az egészség érték, s minden állampolgárnak mindent meg kell tenni egészsége megőrzése érdekében;
- a globalizáció és pandémia összefüggéseinek korrekt bemutatása a jövő évtizedek fertőző betegségek elleni hatékonyabb küzdelmére hívták fel a figyelmet: a fertőző betegségek ismertetése és jövőbeni kihatása precíz és pontos volt;
- az egyes új speciális diagnosztika és therápia ismertetése a jövő egészségügyi ellátásába engedett bepillantást nyerni;
- az EU konform egészségügy- és szociálpolitika egységes rendszert hozhat lére a 2004. május 1-jén csatlakozott ún. új tagországok között is, erre a tényre egyes kiemelt – pl. psychiátriai gondozás – esetében külön is oda kell figyelnünk;

- a nagyszámú hallgatóság soraiban öröm volt látni a sok fiatal hallgatót, PhD-s kollégát és azokat a fiatalokat is, akik számára a jövő egészségügye és szociálpolitikája fontos lehet;
- az MTA Jövőkutatási Bizottsága által megtartott konferencia igazolta a jövőkutatás módszertana és gyakorlata fontosságát az egyes egészségügyi ás szociálpolitikai kutatómunkák sikeres megvalósítása érdekében.

Tudományos folyóirat ajánlás: Polgári Szemle

POLGÁRI SZEMLE

2007. FEBRUÁR

Igazságosság és életminőség

Életminőség – boldogság – stratégiai tervezés
KOVÁCS BALÁZS

Igazságosság a számok tükrében
VUKOVICH GABRIELLA

Magyar ecsettel

Gazprom ante portas
NOVOSZÁTH PÉTER

A demokrácia pénzügyi csapdája
LENTNER CSABA

MŰHELY
Japán mentalitás – nyugati filozófia
*
Bemutatkozik a Nézőpont Intézet

Messzelátó
Sajtószemle világlapokból

---

3. évfolyam 2. szám – www.polgariszemle.hu

Támogatóink:

AEGON Biztosító Rt.

CIB Bank Rt. (Sopron)

Soproni Pénzügyi Szakkollégium Alapítvány

Egészséges Nemzedékért Alapítvány (Győr)

E.ON Szolgáltató Kft. Győr

1800,- Ft